

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

**DOĞU ANADOLU BÖLGESİ EKONOMİK
ve
SOSYAL DURUM RAPORU**

**Ömür GENÇ
Kd.Uzman**

GA – 02-2-9

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Temmuz 2002
ANKARA**

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLolar LİSTESİ	iii
GRAFİKLER LİSTESİ	v
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
1. COĞRAFİ KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	5
1.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı	5
1.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü	9
2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ	11
2.1. Nüfus Yapısı	11
2.2. İstihdam Yapısı	14
2.3. Eğitim Durumu	15
2.4. Sağlık Durumu	17
2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	18
2.6. Bankacılık Durumu	24
2.7. Sosyo-Ekonomik Durum	31
3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ	36
3.1. Sanayi Sektörünün Yapısı	36
3.2. Tarımsal Yapı	42
3.2.1. Bitkisel Üretim	43
3.2.2. Hayvancılık	46
3.2.3. Tarımsal Krediler	53
3.3. Ormancılık	55
3.4. Madencilik	56
3.5. Altyapı İmkanları	57
3.6. Teşvik Durumu	60
4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	63

	Sayfa No
EKLER	68
Ek 1. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin 1990-2000 Nüfusu	69
Ek 2. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Net Göç Hızı	69
Ek 3. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Kırsal/Kentsel Nüfusu	70
Ek 4. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin GSYİH'sı	70
Ek 5. Doğu Anadolu Bölgesi İllerinde Kişi Başına Düşen GSYİH	71
Ek 6. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmasında Kullanılan Değişkenler ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'nin Değerleri	72
Ek 7. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	73
Ek 8. Sanayi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı	74
Ek 9. Tarımsal Hasılanın İller İtibariyle Dağılımı	74
Ek 10. Tarla Ürünleri Üretimi ve Verim Durumu	75
Ek 11. Sebze Ürünleri Üretimi ve Türkiye İçindeki Yeri	76
Ek 12. Meyve Ürünleri Üretimi ve Ağaç Sayısı	77
Ek 13. Doğu Anadolu Bölgesi Tarımsal Araç ve Gereç Sayısı	78
Ek 14. Doğu Anadolu Bölgesi Gübre Kullanımı	79
Ek 15. Doğu Anadolu Bölgesi Ormanlık Alan Miktarı	79
Ek 16. Devlet Hizmetlerinin GSYİH İçindeki Payı	80
Ek 17. Yatırımlarda Devlet Yardımları	81
YARARLANILAN KAYNAKLAR	102

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1 : Sayım Yıllarına Göre Ülke ve Bölge Nüfusu İle Nüfus Artış Hızları ..	11
Tablo 2 : 1985-1990 Dönemi Net Göç ve Net Göç Hızı	12
Tablo 3 : Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi Şehir ve Köy Nüfus Oranları	13
Tablo 4 : İktisadi Faal Nüfusun Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	14
Tablo 5 : İş ve İşçi Bulma Kurumu Verileri	15
Tablo 6 : Okuryazarlık ve Bitirilen Son Öğretim Kurumuna Göre Nüfus	16
Tablo 7 : Okul Gruplarına Göre Okullaşma Oranları	16
Tablo 8 : Bölge ve Türkiye Geneli Karşılaştırmalı Sağlık Göstergeleri	17
Tablo 9 : Bölge ve Türkiye GSYİH'sının Yıllar İtibariyle Gelişimi	20
Tablo 10 : Bölge ve Türkiye GSYİH'sının Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı	22
Tablo 11 : Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Türkiye ile Mukayesesi	23
Tablo 12 : Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye Genelinde Banka Şube Sayısı ve Şube Başına Düşen Kiş Sayısı, Mevduat ve Kredi Miktarı	25
Tablo 13 : Doğu Anadolu Bölgesi Toplam Banka Mevduatının Türkiye İçindeki Yeri	25
Tablo 14 : Kişi Başına Düşen Banka Mevduatının Türkiye, Bölge ve Bölge İlleri İle Karşılaştırması	26
Tablo 15 : Mevduat/Milli Gelir Oranı	27
Tablo 16 : Doğu Anadolu Bölgesi Toplam Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Yeri	28
Tablo 17 : Kişi Başına Düşen Banka Kredilerinin Türkiye, Bölge ve Bölge İlleri İle Karşılaştırması	28
Tablo 18 : Mevduat/Milli Gelir Oranı	29
Tablo 19 : Kredi/Mevduat Oranı	30
Tablo 20 : Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları	35

	Sayfa No
Tablo 21 : Sanayi Sektörü Hasılasının Gelişimi ve Türkiye Sanayi Sektörü İçindeki Yeri	36
Tablo 22 : Doğu Anadolu Bölgesi İmalat Sanayiindeki İşyeri Sayısı, Çalışılan İşçi-Saat Toplamı, Çevirici Güç Kapasitesi, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan İlaveler ve Katma Değer	39
Tablo 23 : Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri İşyeri Sayısı, İstihdam Durumu ve Katma Değer	41
Tablo 24 : Bölge Tarımsal Hasılasının Türkiye İçindeki Yeri	42
Tablo 25 : Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye Bitkisel Üretim Değeri	44
Tablo 26 : Hayvan Varlığı Bakımından Bölgenin Ülke İçindeki Yeri	48
Tablo 27 : Hayvansal Ürünler Üretimi ve Ülke İçindeki Yeri	50
Tablo 28 : Süt Üretimi ve Hayvan Başına Verim	51
Tablo 29 : Et Üretimi ve Hayvan Başına Karkas Ağırlığı	51
Tablo 30 : Tarımsal Krediler	54
Tablo 31 : Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi	59
Tablo 32 : Kamu Yatırım Harcamalarının Sektörel Dağılımı	60
Tablo 33 : Doğu Anadolu Bölgesi'ne Verilen Teşvik Belgelerinin Türkiye İle Mukayesesi	62
Tablo 34 : Doğu Anadolu Bölgesi'ne Verilen KOBİ Yatırım Teşviklerinin Dağılımı	62

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa No
Grafik 1 : Coğrafi Bölgeler İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi	32
Grafik 2 : Doğu Anadolu Bölgesi İlleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ...	34
Grafik 3 : Bölgeler İtibariyle Ormancılık Sektörü Hasılası	55
Grafik 4 : Bölgeler İtibariyle Madencilik Sektörü Hasılası	56

ÖNSÖZ

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ülkemizin en temel sorunlarından biri olup, başta göç olmak üzere birçok sosyo-ekonomik sorunun kaynağını teşkil etmektedir. Gelişmişlik açısından ortaya çıkan bu farklılıklar, sadece geri kalmış bölgeler açısından değil, gelişmiş bölgeler açısından da çözülmesi gereken çok önemli sorunlara neden olmaktadır. **Türkiye Kalkınma Bankası (TKB)**, bölgeler arasında karşılaşılan sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesinde, girişimcilere kredilendirme esaslı desteğinin yanısıra bilgilendirme ve yönlendirme temelinde de yardımcı olmayı görev bilmiştir.

Böyle bir amaca hizmet etmek gayesiyle hazırlanan bu araştırma raporu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin başta iktisaden olmak üzere çeşitli açılardan mevcut durumunu ve potansiyellerini ortaya koymak ve yatırım dinamiklerini etkileyerek, bu bölgemizin ekonomik kalkınmasına/gelişmesine yardımcı olduğu ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

Saygılarımla.

Taci BAYHAN

Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür

GİRİŞ

Ekonomik Kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir.

Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen payda (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) meydana gelen artıştır. 2000 yılında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 2.941 \$ seviyesinde iken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına düşen milli gelir 1.343 \$ düzeyinde gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen milli gelir açısından Doğu Anadolu Bölgesi, bölgeler sıralamasında 7. sırada yer almaktadır.

Ancak kişi başına gelir düzeyindeki artışlar, tek başına ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak; kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması gibi, toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışma, bölgenin ekonomik ve sosyal durumunu ortaya koymak açısından yapılmış incelemeleri içermektedir. Değerlendirme sonucunda bölgenin genelde bütün parametreler açısından en kötü seviyede bir gelişme düzeyine sahip olduğu ve sonuç olarak da sosyo-ekonomik yönden, son sırada (7.sırada) olduğu tespit edilmiştir.

Bölgeler arasında kalkınma farklılıklarını yaratan temel unsurlar; eğitim yetersizliği, sermaye birikimi, yerel pazarın yeterince gelişmemiş olması, girdi temini ve vasıflı/kalifiye eleman temininde karşılaşılan sorunlar, coğrafi konum ve altyapı eksiklikleri olarak sayılabilir.

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarından en fazla etkilenen bölgelerden bir tanesi olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde, gelişmenin dağılımında da eşitsizlikler ve dengesizlikler bulunmakla beraber bu dengesizlikler diğer bölgelere oranla daha azdır. Başka bir ifadeyle gelişmemişlik bölge illerinin tamamına yakın bir bölümünün ortak özelliğidir. Bölgede en gelişmiş il (kişi başına gelir düzeyi açısından) Elazığ olmasına rağmen, 2.253 \$ kişi başına gelir ile Türkiye ortalama gelir düzeyinin altında bir gelire sahip olup iller sıralamasında 38. sırada yer almaktadır. Bölge illerinden 9 tanesi, kişi başına gelir bakımından 81 il arasında son 10 il içinde yer alır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterleri açısından da Doğu Anadolu Bölgesi illerinden 10 tanesi Türkiye sıralamasında son 15 il içerisinde bulunmaktadır.

Türkiye'de bugün bölgelerarasında gelişmişlik düzeyi bakımından görülen bu büyük farklılıklar, içe göç, gelir dağılımının bozukluğu, kamu hizmetlerinin yetersizliği gibi değişik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar yalnızca dengesizliğin yaşandığı o bölge illerini etkilemeyip, diğer gelişmiş bölgeleri de etkilemektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgeler ile olan gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, bölge nüfusunun refah düzeyinin yükseltilmesi ve göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması amacıyla Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı kapsamında bir çalışma yürütülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin bütün illeri ile Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsayan Proje, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinatörlüğünce Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncüyıl Üniversiteleri tarafından ortak girişim şeklinde hazırlanmıştır.

DAP Ana Planı'nın temel hedefi, bölgenin kendi potansiyellerini harekete geçirecek ortamın yaratılmasını sağlamaktır. Bunun için ana planda, mevcut gelişme eğilimlerine karşı çıkmayan, tersine bu eğilimleri organize etmek suretiyle güçlendirmeye yönelik bir planlama stratejisi esas alınmıştır.

Bu kapsamda; özellikle gelişme sürecinin ilk aşamalarında kaynakların öncelikle bölgenin görece üstünlüğe sahip faaliyet alanlarına ve mekanlarına yönlendirilmesi,

gelişmenin zaman içinde bu öncü sektör ve alanlardan diğerine yaygınlaştırılması gerekli görülmektedir.

İkinci ana strateji, bölgedeki mevcut üretim ve hizmet kapasitelerinin daha etkin kullanımını sağlayacak düzenlemelere öncelik verilmesidir.

DAP Ana Planı'nın benimsediği bir diğer strateji ise, özel sektörün, bölge insanı ile bölge içi ve dışındaki sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki teknik, ekonomik, sosyal yapıların ve hizmetlerin sağlanmasına, işletilmesine ve geliştirilmesine çeşitli modellerle katılımlarının sağlanmasına yöneliktir.

Ekonomik ve coğrafi özellikler dikkate alınarak üç alt bölgeye ayrılan DAP Bölgesi'nin herbir alt bölgesi için üç farklı senaryo geliştirilmiştir. En mütevazı senaryo olan A1 senaryosuna göre, DAP Bölgesi 2001-2005 arası %5,3, 2006-2010 arası %6,6 ve 2011-2020 arası yılda ortalama %6,9 oranında büyüyecek ve bölgedeki kişi başına gelir 2020'de ülke ortalamasının %57,7'sine (632 milyon TL'ye) ulaşacaktır. Ana Plan'da DAP Bölgesi nüfusunun 2020 yılında 9.291.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. (*)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısının ortaya konması amacıyla hazırlanan ***Doğu Anadolu Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu*** adlı bu çalışmada; birinci olarak bölgenin ekonomik ve sosyal yönden Türkiye içindeki yeri ve diğer bölgelerle olan gelişmişlik farklılıkları ortaya konulurken aynı zamanda bölge illeri arasında yaşanan gelişmişlik farklılıkları da belirlenmeye çalışılmıştır.

(*) Ayrıntılı bilgi için bakınız, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP), DPT, 2000, Ankara.

1. COĞRAFI KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

1.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı

Türkiye'nin büyük bir bölümünü kaplayan Doğu Anadolu Bölgesi; Marmara ve Ege bölgeleri dışında, diğer bölgelerimizle komşudur. Kuzeyde Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıraları ile çevrelenen bölge, güneyde Güneydoğu Torosların kuzey eteklerine kadar uzanır. Doğuda İran, Nahçıvan (Azerbaycan), Ermenistan ve Gürcistan; güneydoğuda ise Irak ile komşudur. Doğu Anadolu yurdumuzun en geniş bölgesidir. Bölge, ülkemiz topraklarının yaklaşık %21'ini kaplar.

Türkiye'nin en yüksek ve dağlık bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesinin ortalama yükseltisi yaklaşık 2.000 m civarındadır. Bölgenin yarısından fazlası 2.000-2.500 m yüksekliğe sahiptir. Bölgedeki bazı ovaların yükseltisi (Erzurum Ovası, Yüksekova vb.) ülkemizin batı ve orta kısımlarındaki birçok dağın doruğundan daha fazladır.

Bölgedeki dağlar, genel olarak doğu-batı doğrultusunda üç sıra halinde uzanır ve dağlar arasında çöküntü ovalar ile platolar yer alır. Bölgenin kuzeyindeki ilk sırayı; Çimen, Kop, Allahuekber ve Yalnızçam dağları oluşturur. Orta sırada; Mercan, Karasu, Aras Sıradağları bulunur. Bölgenin güneyinde ise; Güneydoğu Toroslar ve Buzul Dağları yer alır. Buzul Dağlarındaki Uludoruk tepesi, ülkemiz kıvrım dağları üzerindeki en yüksek noktadır (4.135 m).

Van Gölü'nün kuzeyi ve batısında, bir kırık hattı üzerinde volkan kolonileri dizilmiştir. Bunlar; kuzeyden güneye doğru; Büyük Ağrı, Küçük Ağrı, Tendürek, Süphan ve Nemrut volkanik dağlarıdır. Büyük Ağrı, Türkiye'nin en yüksek dağdır (5.137 m). Bu dağlar, üçüncü jeolojik zamanda volkanik püskürmeler sonucunda oluşmuştur.

Bölgede, kıvrım dağları arasında, genellikle batı-doğu yönünde uzanan çöküntü ovaları geniş yer kaplar. Kuzeyde Erzurum, Erzincan, Tercan, Kağızman, Pasinler ve İğdır ovaları; güneyde Elbistan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Malazgirt ovaları

yer alır. Bölgedeki bazı ovalar deprem kuşağı üzerinde yer aldığından buralarda sık sık depremler meydana gelir. Van Gölünün güneydoğusunda Yüksekova, doğusunda ise Başkale Ovası bulunur. Doğu Anadolu, Kuzey Anadolu fay hattı ile Güneydoğu Anadolu fay hattının kesiştiği yerde bulunduğu için sık sık depremlerin meydana geldiği bir bölgemizdir. Muş, Bingöl, Hakkari ve Malatya illeri 1. Derece deprem bölgesinde yer alır. Yakın tarihimizde Bingöl (1971), Erzurum-Kars (1983), Erzincan (1992) illerimiz çevresinde meydana gelen depremlerde 3.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde platolar da geniş alan kaplar. Bölgenin kuzeydoğu kesimindeki Erzurum-Kars ve Ardahan platolarının büyük bir kısmının yüzeyi, kalın lav örtüsü ile kaplıdır.

Doğu Anadolu, yurdumuzun en geniş akarsu ağına sahip bölgesidir. Bölgenin başlıca akarsuları; Fırat, Dicle, Kura ve Aras'tır. Bu akarsular, sınırlarımızın dışında denize dökülür. Bölgedeki akarsuların rejimleri düzensizdir. İlbaharda karların erimesi ve yağışların artması ile akarsuların akım miktarı fazlaşır. Ayrıca yatak eğimleri fazla olduğundan akarsuların akış hızları yüksektir ve hidroelektrik enerji üretimine elverişlidir. Bu nedenle, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde barajlar inşa edilmiştir. Fırat Nehri üzerindeki Karakaya ve Keban barajları bunların başlıcalarıdır. Bu barajlardan sulamada da yararlanır. Ayrıca, Girlevik ve Tercan hidroelektrik santralleri de enerji üretimine katkıda bulunur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde pek çok göl bulunur. Bu göller, genellikle tektonik ve volkanik set gölleridir. Bunların başlıcaları; Van, Erçek, Çıldır, Hazar (Gölcük) ve Nazik gölleridir. Van Gölü, ülkemizin en büyük gölüdür. 3.713 km² yüzölçümüne sahip olan bu göl, deniz seviyesinden 1.646 metre yüksekliktedir. Dışarıya akışı olmadığından Van Gölü ve çevresi kapalı havzadır. Gölün suları sodalıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi doğal, beşeri ve ekonomik özellikleri dikkate alınarak dört bölüme ayrılmıştır.

a. Yukarı Fırat bölümü,

- b. Erzurum-Kars bölümü,
- c. Yukarı Murat-Van bölümü,
- d. Hakkari bölümü.

a. Yukarı Fırat Bölümü

Yukarı Fırat, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş bölümüdür. Çok engebeli araziye sahip olan bölümde yer alan en önemli yükselti Mercan Dağlarıdır. Bu dağların kuzeyinde yer alan çukurluklarda Erzincan ve Tercan ovaları bulunur.

Bölümün güneyinde, Güneydoğu Toroslar yer alır. Buradaki en önemli yükseltiler; Aydınlık, Genç ve Malatya dağlarıdır. Kuzeydeki Mercan Dağları ile güneydeki dağlar arasında Murat ve Fırat vadileri uzanır. Bu kesimde Elbistan, Malatya, Elazığ ve Muş ovaları yer alır.

Bölümün batısında Uzunyayla platosu ile Tahtalı dağlarının bir bölümü yer alır. Kışların çok uzun sürdüğü ve sert geçtiği bu yöre, bozkırlarla kaplıdır. Bozkırların geniş yer kaplaması nedeniyle, bölümde hayvancılık faaliyeti gelişmiştir.

Murat ve Karasu, bölümün en önemli akarsularıdır. Bu akarsular, Keban barajı yakınında birleşerek Fırat nehrini oluşturur. Fırat nehri üzerinde Keban ve Karakaya barajları yer alır. Bu iki barajın Türkiye elektrik üretiminde büyük katkısı vardır. Keban ve Karakaya baraj gölleri de yurdumuzun en büyük yapay set gölleridir. Bölümün tek tektonik gölü Hazar gölüdür.

b. Erzurum-Kars Bölümü

Erzurum-Kars Bölümü, kuzeyde Kop, Allahuekber ve Yalnızçam dağları ile güneyde Karasu ve Aras dağları ile çevrelenir. Bu dağların yükseltileri 3.000 m'yi geçer. Bu yüzden burası, Türkiye'nin çatısı olarak nitelenebilir. Bölümde, platolar arasında yer alan oluklarda ovalara rastlanır. Bunların başlıcaları; Aşkale, Erzurum, Pasinler, Kağızman ve Iğdır ovasıdır. Bunlardan Iğdır Ovası, 860 m olan yükseltisi ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin en alçak kesimidir.

Bölgedeki en önemli akarsular; Karasu, Kura ve Aras ile Aras'ın bir kolu olan Arpaçay'dır. Bunlardan Aras ve Kura nehirleri, yurdumuzun sınırları dışında (Azerbaycan) birleşerek kapalı bir havza olan Hazar gölüne dökülür. Önemli gölleri, tektonik çanaklar içinde yer alan Çıldır ile Aktaş'tır.

Bölümde hakim bitki örtüsü bozkır'dır. Ancak Kars Ardahan platolarında yaz mevsiminin de yağışlı olmasından dolayı gür çayırlar ve otlaklar yaygındır. Sarıkamış ve Kars çevresinde sarıçam ormanları geniş yer tutar.

c. Yukarı Murat-Van Bölümü

Yukarı Murat-Van Bölümü, Van Gölü ve çevresi ile Murat Irmağı'nın yukarı çığırını kapsar. Bölüm, kuzeyde Karasu ve Aras dağları; güneyde Güneydoğu Toroslar tarafından çevrilmiştir. Bölümün ortasında, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan fay hattı boyunca sıralanmış volkan konileri bulunur. Bunlar; Büyük Ağrı, Küçük Ağrı, Tendürek, Süphan ve Nemrut volkanik dağlarıdır. Bu hat, bölümü iki havzaya ayırmıştır: kuzeybatıda Yukarı Murat, güneydoğuda ise Van havzaları yer alır. Bölümün başlıca düzlükleri; Muş, Bulanık, Eleşkirt, Malazgirt ve Başkale ovalarıdır.

Volkanik dizisinin güneydoğusunda Van Gölü bulunur. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü, geniş bir kapalı havzadır. Bu yüzden suları acı ve sodalıdır. Türkiye'den İran'a yapılan demir yolu ulaşımı, Bitlis'in ilçesi olan Tatvan ile Van arasında, göl üzerinden feribotla sağlanır. Van Gölü, geniş ve derin olduğundan çevresinin iklimi üzerinde az da olsa ılımanlaştırıcı etki yapar. Balık, Erçek ve Haçlı bölümdeki diğer göllerdir.

Yukarı Murat-Van Bölümü'nün kuzey kesiminde, şiddetli karasal iklim görülür. Yazlar kısa ve serin, kışlar soğuk, uzun ve kar yağışlıdır. Van Gölü çevresinde iklim, gölün ıltıcı etkisiyle daha yumuşaktır. Bölümde bozkırlar çok geniş yer kaplar. Yüksek kesimlerde meşe ormanlarına rastlanır. Fırat'ın kolu olan Murat Irmağı, bölümün başlıca akarsuyudur.

d. Hakkari Bölümü

Bu bölüm, bölgenin güneydoğu kesimini kapsar. Bölgenin en engebeli bölümüdür. Doğuda İran, güneyde Irak ile komşudur. Bölümdeki dağlar, Güneydoğu Torosların en uç noktasını oluşturur. Bu dağlara Hakkari Dağları denir. Buzul dağları üzerindeki Uludoruk tepesi, Türkiye'nin ikinci yüksek noktasıdır (4.135). Bu dağların üzerinde buzul gölleri yer alır. Çok dağlık olan bölümün en önemli ovası, yaklaşık 2.000 m yükseklikte bulunan Yüksekova'dır.

Hakkari Bölümü'nde şiddetli karasal bir iklim hakimdir. Yazlar kısa ve serin, kışlar çok uzun, soğuk ve kar yağışlıdır. Kar örtüsü aylarca yerde kalır. Dağ yamaçlarında birikerek aşağıya doğru hareket eden kar yığınları, bölge halkı için tehlike oluşturur. Karların yolları kapatması ulaşımı güçleştirir. Bu olayların gerçekleşmesinde, arazinin engebeli olmasının da payı büyüktür.

Bölümde bozkırlar geniş yer kaplar. Yüksek kesimlerinde seyrek ortalamalara rastlanır. Bölümün başlıca akarsuları; Dicle'nin kolları olan Büyük Zap ile Habur çaylarıdır.

1.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü

Doğu Anadolu bölgesinde sert bir karasal iklim etkilidir. Bölgenin ortalama yükseltisinin fazlalığı ve deniz etkisinden uzak olması bunun başlıca nedenleridir. Bölgede yazlar kısa ve serindir. Kışlar uzun, çok soğuk ve kar yağışlıdır. Yıllık sıcaklık farkı fazladır. Bölgenin kuzey doğusu, yurdumuzun en soğuk yeridir. Kışın sıcaklık zaman zaman – 40°C'nin altına düşer. Bölgede yıllık yağış miktarı çoğu yerde 500 mm civarındadır. Bu miktar, yüksek yerlerde 1000 mm'ye yaklaşır. Ancak, etrafı dağlarla çevrili çukur ovalarda, yağış miktarı çok azalır. Örneğin; Iğdır Ovası, bölgenin en az yağış alan yeridir. Burada yıllık yağış ortalaması 250 mm civarındadır. Bölgenin kuzeydoğusunda en yağışlı mevsim yaz, diğer kısımlarda ilkbahardır. Güneydoğu kesiminde kışın yağışlar artar.

Bölgede hakim bitki örtüsü bozkırdır. Orman alanları zaman içerisinde sert geçen kış şartlarından dolayı yakacak temin etmek amacıyla, yöre halkı tarafından tahrip edilmiştir. Ormanlara ancak 1.500-2.000 m'den yüksek ve daha yağışlı alanlarda rastlanır. Sarıkamış yöresindeki sarıçam ormanları, bölgenin en önemli orman alanlarıdır. Bölgenin yüksek kısımları, dağ çayırları ile kaplıdır. Özellikle, bölgenin kuzeydoğusundaki Erzurum ve Kars platolarında, ormanın üst sınırından sonra geniş dağ çayırları yer alır.

2. BÖLGENİN GENEL EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELERİ

2.1. Nüfus Yapısı

2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam nüfusu 6.147.603 olup bölgenin yıllık nüfus artış hızı ‰13,92'dir.

Nüfus sayım yıllarına göre bölge ve ülke nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları Tablo 1'de verilmektedir.

TABLO 1: SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE BÖLGE NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

Yıllar	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		(2) / (1)
	Nüfus	Artış Hızı (‰) (*)	Nüfus	Artış Hızı (‰) (*)	(%)
1970 (1)	35.605.176	25,19	3.982.338	24,48	11,2
1975 (1)	40.347.719	25,01	4.433.683	21,47	11,0
1980 (1)	44.736.957	20,65	4.770.981	14,66	10,7
1985 (1)	50.664.458	24,88	5.212.896	17,72	10,3
1990 (2)	56.473.035	21,71	5.348.512	5,14	9,5
2000	67.844.903	18,34	6.147.603	13,92	9,1

(*) : Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır.

(1): 1997 Genel Nüfus Tesbiti'ndeki idari bölünüşe göre

(2): 2000 Genel Nüfus Sayımı'ndaki idari bölünüşe göre

KAYNAK : DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları

Tablodan da görüleceği gibi, 1970 yılında bölge nüfusu Türkiye nüfusunun %11,2'si iken, 2000 yılında bu oran %9,1 düzeyine inmiştir. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfus büyüklüğü açısından altıncı sırada yer alan Doğu Anadolu Bölgesi, bölgeler sıralamasında yalnızca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusundan daha fazla bir nüfusa sahipti. 1990-2000 döneminde yıllık ortalama olarak ‰13,92 oranında nüfus artışı olmasına rağmen bölge, nüfus sıralamasında son sıraya gerilemiştir. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusu yıllık ‰24,73 oranında artarak, Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun üzerine çıkmıştır. 1990-2000 döneminde Karadeniz Bölgesi'nden sonra nüfusu en az artan bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfus artış hızı genel olarak Türkiye nüfus artış hızının altında gerçekleşmiştir.

Nüfustaki gelişmeler bölgeyi oluşturan iller açısından bakıldığında ise; 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre ilk üç sırada Erzurum (942.340), Van (877.524) ve Malatya (853.658) illeri yer almaktadır. Bu üç ilin toplam nüfusu bölge nüfusunun %43,5'ini oluşturmaktadır. Bölgenin en düşük nüfuslu ili ise Tunceli'dir. 93.584 toplam nüfusa sahip olan Tunceli, bölge nüfusunun %1,5'ini teşkil etmektedir.

Bölgede yer alan illerden yalnızca Kars, Tunceli ve Ardahan illerinin nüfusu bir önceki sayım dönemine göre azalış kaydederken, diğer 11 ilin nüfusunda ise artış gerçekleşmiştir. Yıllık nüfus artış hızı açısından en fazla azalış %35,58 ile Tunceli ilinde görülürken, bunu %20,22 ile Ardahan, %8,43 ile Kars ili izlemektedir. En yüksek yıllık nüfus artış hızı ise %31,96 ile Van'da görülürken, bunu %31,28 ile Hakkari, %19,22 ile Malatya ve %18,63 oran ile de Muş'un izlediği dikkati çekmektedir (Ek 1).

Doğu Anadolu Bölgesi dışı göç açısından, bölgeler sıralamasında ilk sıradadır. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 0-4 yaş grubu hariç, Doğu Anadolu Bölgesi nüfusu 4.606.413 olup 1985-1990 döneminde bölge illerine göç edenlerin sayısı 238.865, Doğu Anadolu Bölgesi'nden diğer bölge illerine yönelik göç edenlerin sayısı ise 671.255'dir. 1985-1990 döneminde Doğu Anadolu Bölgesi'nin net göç miktarı 432.390 kişi, net göç hızı ise %94'tür. 1985-1990 arasında içe göç, dışı göç, net göç ve net göç hızı karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmektedir.

TABLO 2: 1985-1990 DÖNEMİ NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZI

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi
1990 Nüfusu (2)	50.518.291	4.606.413
İçe Göç	4.065.173	238.865
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	59
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	52
Dışa Göç	4.065.173	671.255
Toplam Göç İçindeki Pay (Binde)	1.000	165
1990 Nüfusu İçindeki Pay (Binde)	80	146
Net Göç (1)	-	-432.390
Net Göç Hızı (Binde) (2)	-	-94

(1): Türkiye toplamında iç göç dış göçe eşittir.

(2): 1990 nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

KAYNAK : DİE

Tablodan görüldüğü gibi, içe göçün toplam göç içindeki payı Doğu Anadolu Bölgesi için %59 iken, dışa göç için bu oran %165'dir. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesi illerinin diğer illere olan nüfus kaybını göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1990 nüfusu içerisinde içe göçün payı %52, dışa göçün payı ise %146 olarak gerçekleşmiştir.

Net göç miktarı açısından bölge illerinin tamamı diğer illere göç verirken, özellikle Kars, Tunceli, Erzurum, Muş ve Ağrı illerinde net göç hızının yüksek olduğu görülmektedir. Net göç hızının en az olduğu il ise %32 ile Hakkari, %40 oran ile de Van'dır (Ek 2).

2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bölge nüfusunun %53,2'si il ve ilçe merkezlerinde (şehirlerde), % 46,8'i de bucak ve köylerde yaşamaktadır. Türkiye ve Bölge nüfusunun son üç sayım yılına göre şehir ve köy nüfus oranları Tablo 3'de verilmektedir.

TABLO 3: TÜRKİYE VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ŞEHİR VE KÖY NÜFUS ORANLARI (%)

Yıllar	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi	
	Şehirler	Köyler	Şehirler	Köyler
1985	53,0	47,0	38,5	61,5
1990	59,6	40,4	42,7	57,3
2000	65,0	35,0	53,2	46,8

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüleceği gibi, 1985 yılında Bölge nüfusunun %38,5'i şehirlerde yaşamaktayken, 2000 yılında şehirlerde yaşayanların oranı %53,2 seviyesine yükselmiştir. Ancak bu oranlar Türkiye geneliyle mukayese edildiğinde, Doğu Anadolu Bölgesi şehir nüfus oranlarının oldukça düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Şehirleşme oranı açısından Doğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi'nden sonra en düşük şehirleşme oranına sahiptir.

Bölge illeri açısından şehirleşme oranları incelendiğinde; Elazığ ilinin %64'lük değer ile Türkiye ortalamasına oldukça yakın düzeyde olduğu dikkati çekmektedir.

Bu ili %60 ile Erzurum, %59,5 ile Hakkari ve %58,5 ile de Malatya izlemektedir. Şehirleşme oranının en düşük olduğu iller ise Ardahan ve Muş'tur (Ek 3).

2.2. İstihdam Yapısı

1990 Genel Nüfus Sayım Sonuçlarına göre bölgedeki 12 yaş üstü faal nüfus 2.198.905 kişi olup toplam bölge nüfusunun %41,1'ini oluşturmaktadır. İktisaden faal nüfusun iş kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise, faal nüfusun tarımdaki payının %71,9 olduğu görülmektedir. Bu aynı yıl %53,7 olan ülke ortalamasının oldukça üzerinde bir değerdir.

Bölgenin iktisaden faal nüfusunun iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 4'te verilmektedir.

TABLO 4 : İKTİSADİ FAAL NÜFUSUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (1990)

Faaliyet Kolları	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi	
	İstihdam	%	İstihdam	%
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53,7	1.581.564	71,9
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0,6	4.664	0,2
İmalat Sanayii	2.781.717	11,9	76.754	3,5
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0,3	6.076	0,3
İnşaat	1.184.242	5,1	70.210	3,2
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7,9	80.764	3,7
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3,3	45.738	2,1
Mali Hizmetler, Sigorta, Aracı ve Yardımcı Hiz.	541.742	2,3	14.116	0,6
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	3.344.033	14,3	312.577	14,2
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0,6	6.442	0,3
T O P L A M	23.381.893	100,0	2.198.905	100,0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Tablodan da görüldüğü üzere, bölge aktif nüfusunun büyük bir çoğunluğu (%71,9) tarım sektöründe çalışmaktadır. Bölge imalat sanayinde çalışan nüfusun toplam istihdam içerisindeki payı incelendiğinde ise bu oranın (%3,5), Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Bölge verileri incelendiğinde; 2000 yılı itibariyle 59.166 kişinin başvuruda bulunduğu ve yine 9.724 kişinin kendilerine uygun bir işe yerleştirildiği görülmektedir.

2000 yılı itibariyle Kuruma başvuranlar ve işe yerleştirilenler Tablo 5'de verilmektedir.

TABLO 5 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU VERİLERİ (2000)

	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	(2) / (1) %
Yıl İçinde Yapılan Başvuru	768.386	59.166	7,70
- Erkek	586.540	49.247	8,40
- Kadın	181.846	9.919	5,45
Yıl İçinde Alınan Açık İş	195.672	10.059	5,14
- Erkek	152.667	9.572	6,27
- Kadın	43.005	487	1,13
Yıl İçinde İşverene Yapılan Takdim	239.986	5.153	2,15
- Erkek	186.115	7.836	4,21
- Kadın	53.871	317	0,59
Yıl İçinde İşe Yerleştirme	185.610	9.724	5,24
- Erkek	143.099	9.301	6,50
- Kadın	42.511	423	1,00
1999'a Devreden İşgücü	1.009.359	81.111	8,04
- Erkek	821.455	68.360	8,32
- Kadın	187.904	12.751	6,79
Devreden İşgücünden İşsizler	730.496	72.644	9,94
- Erkek	591.919	61.132	10,33
- Kadın	138.577	11.512	8,31

KAYNAK : İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstatistik Yıllığı, 2000.

2.3. Eğitim Durumu

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Doğu Anadolu Bölgesi'nde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %68,2'dir. Bölgede okuma-yazma bilen nüfusun içerisinde bir öğretim kurumundan mezun olanların oranı %73,4, bir öğretim kurumundan mezun olmadan okuma yazma bilenlerin oranı %26,6'dır. 1990 Nüfus Sayımına göre bir öğretim kurumundan mezun olanların %73,8'ini ilkokul, %11,6'sını ortaokul ve dengi meslek okulu, %11,2'sini lise ve dengi okul mezunu ve %3,3'ünü ise yüksekokul ve fakülte mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 6'da okur-yazarlık ve bitirilen son öğretim kurumlarına göre nüfus dağılımı verilmektedir.

TABLO 6: OKURYAZARLIK VE BİTİRİLEN SON ÖĞRETİM KURUMUNA GÖRE NÜFUS (1990)

	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi	
	Nüfus	%	Nüfus	%
OKUMA VE YAZMA YAŞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100,0	4.433.090	100,0
Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	9.587.981	19,5	1.410.794	31,8
Okuma Yazma Bilip Bilmediği Bilinmeyen	19.646	0,0	864	0,0
Okuma Yazma Bilen Nüfus	39.555.483	80,5	3.021.432	68,2
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olmayan	7.817.536	19,8	803.005	26,6
Mezun Olup Olmadığı Bilinmeyen	17.632	0,0	837	0,0
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olan	31.720.315	80,2	2.217.590	73,4
İlkokul Mezunu	22.681.303	71,5	1.636.441	73,8
Ortaokul Mezunu	3.697.536	11,7	257.301	11,6
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	17.448	0,1	951	0,0
Lise Mezunu	2.805.852	8,8	192.567	8,7
Lise Dengi Meslek Okulu	1.012.297	3,2	56.280	2,5
Yüksekokul ve Fakülte Mezunu	1.497.345	4,7	73.820	3,3
Öğretim Kurumu Bilinmeyen	8.534	0,0	230	0,0

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Bölgedeki okullaşma oranı, Türkiye ortalamasının oldukça altında bir değerdedir. Bölgedeki okullaşma oranının okul gruplarına ve cinsiyetine göre dağılımı Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de verilmektedir.

TABLO 7: OKUL GRUPLARINA VE CİNSİYETE GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI (%) (1995-1996)

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi
İLKOKUL	89.03	68,00
- Erkek	91.06	72,92
- Kız	86.89	62,70
ORTAOKUL	53.14	33,77
- Erkek	61.90	44,32
- Kız	44.33	22,74
LİSE	38.72	25,84
- Erkek	44.01	36,79
- Kız	33.19	15,87
ÜNİVERSİTE VE YÜKSEKOKUL	22.87	10,95
- Erkek	27.22	14,86
- Kız	18.33	6,76

KAYNAK : DİE

Ülke genelinde 75 üniversiteden 29'u Marmara, 16'sı İç Anadolu, 10'u Ege, 7'si Akdeniz, 5'i Karadeniz, 3'ü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde iken, 5'i de Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır.

3.4. Sağlık Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1999 yılı itibariyle 107 hastane ve bu hastanelere ilişkin 10.915 yatak sayısı bulunmaktadır. Bölgedeki yataklı tedavi kurumlarının 1999 yılı itibariyle yatak kapasitesi, hekim sayısı ve sağlıkla ilgili diğer göstergeler Tablo 8'de verilmektedir.

TABLO 8: BÖLGE VE TÜRKİYE GENELİ KARŞILAŞTIRMALI SAĞLIK GÖSTERGELERİ (1999)

	Türkiye	Doğu Anadolu Bölgesi
Hastane Sayısı	1.171	107
Yatak Sayısı	153.465	10.915
Sağlık Merkezi		
Sağlık Personeli Sayısı		
Mütehassıs Hekim	36.854	1.414
Pratisyen Hekim	45.134	3.159
Diş Hekimi	14.226	349
Hemşire	70.270	5.192
Sağlık Memuru	43.032	3.274
Ebe	41.271	3.531
Sağlık Personeli Başına Düşen Kişi Sayısı		
Mütehassıs Hekim	1.786	3.811
Pratisyen Hekim	1.458	1.706
Diş Hekimi	4.627	15.442
Hemşire	937	1.038
Sağlık Memuru	1.530	1.646
Ebe	1.595	1.526
Eczane Sayısı	19.157	711
Eczacı Sayısı	22.065	777
Onbin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	23,3	20,4

(1) : Kamu hastane ve yatak sayısına sağlık merkezleri de dahil edilmiştir.

(2) : Sağlık personeli sayısı devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personelinin kapsar. Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli sağlık personeli yalnız toplamda kapsanmıştır.

(3) : Eczane sayısı, ecza depolarını, hastane ve müessese eczanelerini kapsamaz.

(4) : Eczacı sayısı Milli Savunma Bakanlığı'nda görevli eczacıları da kapsar.

NOT: Kamu ve özel hastane ve yatak sayısı, askeri hastaneleri kapsamaz.

KAYNAK : DİE

Tablodan da görüleceği gibi, onbin kişiye düşen yatak sayısı açısından Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye geneline yakın bir değer taşımasına rağmen, özellikle

mütehassıs hekim başına düşen nüfus sayısı ve diş hekim başına düşen nüfus sayısı açısından Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye ortalamasının altındadır. Nitekim mütehassıs hekim başına düşen kişi sayısı bölgede 3.811 iken, Türkiye genelinde 1.786, diş hekim başına düşen kişi sayısı bölgede 15.442 iken, Türkiye genelinde 4.627 olduğu dikkati çekmektedir.

Bölgede sağlık imkanları Erzurum ve Van illerinde daha gelişmiş durumdadır. Erzurum ilinde bulunan ve Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Tıp Fakültesi ve yine Van ilinde bulunan ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı Tıp Fakültesi bu illerin sağlık yönünden gelişmesini sağlamıştır. Erzurum ve Van illerinin sağlık sektörü açısından gelişmişliği, bölgenin diğer illerinden bu illere yönelik bir talep doğurmaktadır.

2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Doğu Anadolu Bölgesi gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde 1987 yılında 3.054 milyar TL. olan cari fiyatlarla GSYİH, 1987-2000 döneminde yaklaşık olarak 1.690 kat (yıllık %57,2 oranında) artış göstererek 2000 yılı itibariyle 5.162.548 milyar TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. GSYİH'daki artış sabit fiyatlarla (1987 yılı üretici fiyatlarıyla) değerlendirildiğinde, 1987-2000 döneminde bölge GSYİH'sının %27,4 oranında bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin toplam ülke GSYİH'na katkısı (cari ve sabit fiyatlarla) incelendiğinde ise, 1987 yılında Türkiye GSYİH'sı içinde %4,1'lik bir paya sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin bölgeler sıralamasında son sırada yer aldığı görülmektedir. Cari fiyatlar itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin ülke GSYİH'sı içindeki payında zaman itibariyle pek bir değişiklik yaşanmamakla beraber özellikle sabit fiyatlarla yapılan değerlendirmede ülke GSYİH'sı içindeki payında bir gerileme yaşanmıştır. 2000 yılı itibariye bölge hasılasının Türkiye hasılası içindeki payı, cari fiyatlarla %4,1 olurken, sabit fiyatlarla %3,3 olarak gerçekleşmiştir

Bölge illerinin GSYİH'ya katkıları incelenecek olursa; 2000 yılı itibariyle (cari fiyatlarla) en yüksek katkının %19,2 ile Malatya iline ait olduğu görülmektedir.

Bunu sırasıyla %16,6 ile Erzurum, %15,6 ile Elazığ, %11,8 ile de Van izlemektedir. Yukarıda sayılan bu dört il, bölge hasılasının yaklaşık olarak %63'ünü oluştururken, geriye kalan 10 il ise bölge hasılasının %37'sini teşkil etmektedir. Bölge hasılası içinde en düşük pay ise %1,7 ile Ardahan'a ait olurken, bunu %2,3 ile Tunceli ve %2,4 ile de Iğdır ili izlemektedir **(Ek 4)**.

Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye GSYİH'sının yıllar itibariyle gelişimi (sabit ve cari fiyatlarla) Tablo 9'da verilmektedir.

TABLO 9: BÖLGE VE TÜRKİYE GSYİH'SININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ

YILLAR	TÜRKİYE				DOĞU ANADOLU BÖLGESİ				Bölgenin Türkiye İçindeki Yeri	
	Cari Fiyatlarla		Sabit Fiyatlarla		Cari Fiyatlarla		Sabit Fiyatlarla		Cari Fiyatlarla %	Sabit Fiyatlarla %
	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Gelişme Hızı (%)		
1987	74.722	-	74.722	-	3.054	-	3.054	-	4,09	4,09
1988	129.225	72,9	76.306	2,1	5.231	71,2	3.120	2,2	4,05	4,09
1989	227.324	75,9	76.498	0,3	8.782	67,9	3.053	-2,2	3,86	3,99
1990	393.060	72,9	83.578	9,3	16.061	82,9	3.322	8,8	4,09	3,97
1991	630.117	60,3	84.353	0,9	26.672	66,1	3.230	-2,8	4,23	3,83
1992	1.093.368	73,5	89.401	6,0	46.545	74,5	3.374	4,5	4,26	3,77
1993	1.991.867	81,3	96.590	8,0	83.064	78,5	3.450	3,7	4,17	3,57
1994	3.868.429	95,2	91.321	-5,5	160.284	93,0	3.481	-0,5	4,14	3,81
1995	7.762.456	100,7	97.888	7,2	308.826	92,7	3.389	-2,6	3,98	3,46
1996	14.772.110	90,3	104.745	7,0	567.575	83,8	3.503	3,4	3,84	3,34
1997	28.835.883	95,2	112.631	7,5	1.153.925	103,3	3.695	5,5	4,00	3,28
1998	52.224.945	81,1	116.114	3,1	2.186.945	89,5	3.798	2,8	4,19	3,27
1999	77.415.272	48,2	110.646	-4,7	3.346.430	53,0	3.728	-1,9	4,32	3,37
2000	124.583.458	60,9	118.789	7,4	5.162.548	54,3	3.890	4,3	4,14	3,27

KAYNAK : DİE

Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise, 1987 yılı itibariyle (cari fiyatlarla) en yüksek payın %28,8 ile tarım sektörüne ait olduğu ve bunu %17,8 pay ile sanayi sektörü, %13,7 ile ticaret sektörü, %9,9 ile ulaştırma ve haberleşme sektörü ve %7,7 pay ile de inşaat sektörünün izlediği görülmektedir. 1987'de devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı ise %12,7'dir. 1987-2000 döneminde GSYİH'nın sektörlere göre dağılımında önemli sayılabilecek bir değişim olmamakla beraber sanayi, inşaat ve ticaret sektörünün GSYİH içindeki payında bir azalma, ulaştırma ve haberleşme sektörü payında da bir yükseliş yaşanmıştır. 1987-2000 döneminde devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payında ise oldukça önemli düzeyde bir artış olmuş ve 2000 yılı itibariyle devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı %27,1 düzeyine yükselmiştir.

2000 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sı sektörler itibariyle incelendiğinde, cari fiyatlarla 5.163 trilyon TL olarak gerçekleşen GSYİH içinde en yüksek pay %27,9 (1.439 trilyon TL) ile tarım sektörüne ait olduğu görülürken, bunu %11,6 (598 trilyon TL) ile ulaştırma ve haberleşme sektörü, %11,3 (583 trilyon TL) ile ticaret sektörü ve %10,9 (564 trilyon TL) pay ile de sanayi sektörünün izlediği görülmektedir. İnşaat sektörünün il GSYİH içindeki payı ise 2000'de %5,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 10'da Bölge ve Türkiye GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı 2000 yılı itibariyle verilmektedir.

TABLO 10: BÖLGE VE TÜRKİYE GSYİH'SININ FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI (2000) (Cari Fiyatlarla)

SEKTÖRLER	TÜRKİYE (1)			DOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)			(2) / (1) (%)
	Değer (Milyar TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	Değer (Milyar TL)	Sektör Payı (%)	Gelişme Hızı (%)	
1. TARIM	17.540.631	14,1	48,0	1.439.008	27,9	56,7	8,20
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	16.564.936	13,3	47,9	1.411.443	27,3	57,4	8,52
b)Ormancılık	423.482	0,3	47,7	14.104	0,3	30,2	3,33
c)Balıkçılık	552.213	0,4	50,1	13.462	0,3	22,2	2,44
2. SANAYİ	29.027.782	23,3	61,5	563.950	10,9	44,9	1,94
a)Madencilik ve Taşocaklığı	1.422.903	1,1	61,0	20.952	0,4	-25,0	1,47
b)İmalat Sanayii	23.888.136	19,2	61,0	403.039	7,8	53,0	1,69
c)Elektrik, Gaz ve Su	3.716.743	3,0	65,1	139.959	2,7	42,9	3,77
3. İNŞAAT	6.483.106	5,2	48,6	266.888	5,2	48,2	4,12
4. TİCARET	24.906.513	0,0	68,8	583.108	11,3	69,9	2,34
a)Toptan ve Perakende Ticaret	20.522.602	16,5	67,9	513.762	10,0	69,3	2,50
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	4.383.911	3,5	73,7	69.347	1,3	74,2	1,58
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	17.645.564	14,2	62,4	598.466	11,6	72,9	3,39
6. MALİ KURULUŞLAR	4.698.024	3,8	11,1	75.014	1,5	11,2	1,60
7. KONUT SAHİPLİĞİ	5.772.955	4,6	66,6	149.840	2,9	69,2	2,60
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	4.430.360	3,6	56,5	56.858	1,1	59,4	1,28
9. (EKSi) İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	4.097.693	3,3	-4,4	29.768	0,6	-3,5	0,73
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	106.407.242	85,4	61,1	3.703.365	71,7	58,4	3,48
11. DEVLET HİZMETLERİ	12.633.650	10,1	43,9	1.399.135	27,1	43,0	11,07
12. KAR AMACI OLMAYAN ÖZEL HİZMET KURULUŞLARI	477.141	0,4	75,1	1.925	0,0	75,0	0,40
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	119.518.033	95,9	59,1	5.104.424	98,9	53,8	4,27
14. İTHALAT VERGİSİ	5.065.425	4,1	118,8	58.124	1,1	103,7	1,15
15. GAYRİ SAFİ YURTTIÇİ HASILA (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	124.583.458	100,0	60,9	5.162.548	100,0	54,3	4,14

KAYNAK : DİE

Kişi başına gelir düzeyi açısından Doğu Anadolu Bölgesi incelendiğinde; 1987 yılı itibariyle 579 \$ olan kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın devamlı olarak artış göstererek 1998'de en yüksek değeri olan 1.496 \$'a yükseldiği, bu yıldan sonra ise düşüş kaydederek 2000 yılında 1.343 \$ düzeyine (1997'deki seviyesine) indiği dikkati çekmektedir. Kişi başına düşen gayri safi hasılanın büyüklüğü açısından Doğu Anadolu Bölgesi, bölgeler sıralamasında son sırada yer almaktadır.

Tablo 11'de Bölge ve Türkiye kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın yıllar itibariyle gelişimi verilmektedir.

TABLO 11: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH'SININ TÜRKİYE İLE MUKAYESESİ

YILLAR	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi		
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$
1987	1.422	-	1.629	579	-	664
1988	2.406	69,2	1.685	985	70,1	690
1989	4.141	72,1	1.933	1.642	66,8	767
1990	6.994	68,9	2.655	2.978	81,3	1.130
1991	10.996	57,2	2.603	4.969	66,9	1.176
1992	18.722	70,3	2.682	8.645	74,0	1.239
1993	33.314	77,9	2.981	15.390	78,0	1.377
1994	63.861	91,7	2.173	29.645	92,6	1.009
1995	125.924	97,2	2.727	57.070	92,5	1.236
1996	235.611	87,1	2.888	104.909	83,8	1.286
1997	461.522	95,9	3.021	206.168	96,5	1.349
1998	822.977	78,3	3.176	387.674	88,0	1.496
1999	1.203.124	46,2	2.847	589.575	52,1	1.395
2000	1.846.748	53,5	2.941	843.365	43,0	1.343

KAYNAK : DİE

Tablodan da görülebileceği gibi, bölge kişi başına düşen gayri safi hasılanın, Türkiye kişi başına hasılanından oldukça düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Bölge illeri açısından kişi başına düşen GSYİH incelendiğinde ise, en yüksek kişi başına hasılanın 2.253 \$ ile Elazığ iline ait olduğu görülürken, bunu 1.990 \$ ile Tunceli, 1.863 \$ ile Malatya, 1.530 \$ ile Erzincan, 1.452 \$ ile Erzurum, 1.168 \$ ile Iğdır ve 1.134 \$ ile de Kars izlemektedir. Kişi başına düşen gayri safi hasılanın en düşük olduğu il ise 725 \$ ile Muş'tur. Bölgeyi oluşturan illerden 9'u (Muş, Ağrı, Bitlis, Ardahan, Bingöl, Van, Hakkari, Kars ve Iğdır) ülke sıralamasında son sıralarda yer almaktadır (**Ek 5**).

2.6. Bankacılık Durumu

Banka ve Şube Sayısı:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1990 yılında 326 olan şube sayısı 1999'da 318'e düşmüştür. Türkiye genelinde ise 1990'da 6.540 olan şube sayısı 1990-1999 döneminde %16,9 oranında artış göstererek 7.642'ye yükselmiştir. 1999 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şube sayısı Türkiye geneli şube sayısının %4 gibi küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Bölgede bankacılık daha ziyade Erzurum, Malatya ve Elazığ illerinde gelişmiş durumdadır. Erzurum'da 17 ayrı banka toplam 53 şubesi ile hizmet verirken, Malatya'da 24 ayrı banka, toplam 47 şubesiyle, Elazığ ilinde ise 15 ayrı banka, 33 şubesiyle bankacılık hizmeti vermektedir. Banka ve şube sayısının az olduğu illerin başında ise Hakkari gelmekte olup bunu sırasıyla Ardahan, Bingöl, Iğdır ve Muş izlemektedir.

Bölge genelinde şube başına düşen kişi sayısı incelendiğinde, 1990'da 16.547 olan kişi sayısının 1990-1999 döneminde %7,9 oranında artarak 17.849'a yükseldiği görülmektedir. Türkiye genelinde ise 1990'da şube başına düşen kişi sayısı 8.594 iken, 1999'da 8.420 kişiye indiği dikkati çekmektedir.

Yine 1999'da bölgede şube başına düşen mevduat miktarı 3,8 milyon \$ iken şube başına düşen kredi 1,3 milyon \$ idi. Türkiye genelinde şube başına 10,7 milyon \$ mevduat düşerken, 4,6 milyon \$ da kredi düşmektedir.

Tablo 12'de Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şube sayıları ile şube başına düşen kişi sayısı, kredi ve mevduat miktarı Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

TABLO 12: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE GENELİNDE BANKA ŞUBE SAYISI VE ŞUBE BAŞINA DÜŞEN KİŞİ SAYISI, MEVDUAT VE KREDİ MİKTARI

	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi		
	1990	1999	Dönemsel Değişim (%)	1990	1999	Dönemsel Değişim (%)
Şube Sayısı	6.540	7.642	16,9	326	318	-2,5
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	8.594	8.420	-2,0	16.547	17.849	7,9
Şube Başına Düşen Mevduat	4,8	10,7	121,5	1,9	3,8	106,7
Şube Başına Düşen Kredi	3,9	4,6	17,0	1,2	1,3	9,7

Not: Şube Başına Düşen Mevduat ve Kredi miktarı milyon \$ olarak belirtilmiştir.

KAYNAK: Türkiye Bankalar Birliği

Mevduat Durumu:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 2000 yılı itibariyle 819 trilyon TL'lik banka mevduatı gerçekleşmiş olup bu tutar Türkiye toplam banka mevduatının %1,3 gibi düşük bir bölümünü oluşturmaktadır. Mevduatın türlerine göre dağılımı ve Türkiye içindeki yeri aşağıda verilmektedir (Tablo 13).

TABLO 13: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

Mevduat Türü	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Pay (%) (2) / (1)
	2000	%	2000	%	
Tasarruf Mevduatı	17.888.056	28,1	285.103	34,8	1,59
Mevduat Sertifikası	0	0,0	0	0,0	-
Resmi Kuruluşlar	1.324.452	2,1	28.250	3,4	2,13
Ticari Kuruluşlar	5.812.824	9,1	68.186	8,3	1,17
Bankalar Mevduatı	7.494.154	11,8	59	0,0	0,00
Döviz Tevdiatı	25.338.800	39,8	390.704	47,7	1,54
Diğer Mevduat	5.635.492	8,9	46.980	5,7	0,83
Altın Depo Hesapları	154.847	0,2	0	0,0	0,00
TOPLAM	63.648.625	100,0	819.282	100,0	1,29

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Mevduatın türlerine göre dağılımına bakıldığında, bölgede toplam mevduatın %52,3'ü (428.578 milyar TL) TL mevduat, %47,7'si (390.704 milyar TL) de yabancı para (döviz tevdiatı) mevduatından oluşmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen banka mevduatı incelendiğinde, bölgede 2000 yılı itibariyle gerçekleşen kişi başına düşen banka mevduatının 143,4 milyon TL (213 \$) olduğu ve bunun da Türkiye geneli kişi başına banka mevduatının oldukça altında olduğu dikkati çekmektedir.

Kişi başına düşen banka mevduatının Türkiye, bölge ve bölge illeri ile karşılaştırması Tablo 14'te verilmiştir.

TABLO 14 : KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA MEVDUATININ TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

İller	Kişi Başına Düşen Mevduat (2000)					
	Kişi Başına Düşen Toplam Mevduat		Kişi Başına Düşen YP Mevduat		Kişi Başına Düşen TL Mevduat	
	Bin TL	\$	Bin TL	\$	Bin TL	\$
Ağrı	49.369	73	27.118	40	22.251	33
Bingöl	98.196	146	61.491	92	36.705	55
Bitlis	53.651	80	14.520	22	39.131	58
Elazığ	292.558	436	165.721	247	126.838	189
Erzincan	241.389	359	128.236	191	113.154	168
Erzurum	136.008	202	65.253	97	70.755	105
Hakkari	57.064	85	15.297	23	41.766	62
Kars	140.875	210	38.416	57	102.459	153
Malatya	215.170	320	107.223	160	107.947	161
Muş	54.008	80	24.601	37	29.407	44
Tunceli	540.932	805	139.536	208	401.396	598
Van	71.052	106	31.921	48	39.131	58
Ardahan	174.599	260	49.372	73	125.226	186
İğdır	224.674	334	132.189	197	92.486	138
Doğu Anadolu Bölgesi	143.353	213	68.363	102	74.990	112
Türkiye	974.815	1.451	388.078	578	584.366	870

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Doğu Anadolu Bölgesi banka mevduatının milli gelir içindeki payına bakıldığında, 1990 yılında milli gelir içinde %9,8 olan mevduat oranının, 1995'de %12,2'ye, 1999'da ise %15,7 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Mevduat/Milli Gelir oranı Türkiye bazında incelendiğinde, mevduatın milli gelir içindeki payının 1990'da %21,2, 1995'de %24,5 ve 1999'da %44,7 gibi yüksek bir seviyede olduğu dikkati çekmektedir. Mevduatın milli gelir içindeki payının en yüksek olduğu il %29,4 ile Tunceli iken, bunu %22,9 ile Ardahan, %21,5 ile İğdır ve %20,3 ile Erzincan izlemektedir. Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesi illeri içinde en düşük mevduat/milli gelir oranına sahip il konumundadır (Tablo 15)..

TABLO 15: MEVDUAT/MİLLİ GELİR ORANI

İller	Mevduat/Milli Gelir (%)			Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	
Ağrı	7,3	6,4	10,1	2,9
Bingöl	10,4	11,6	12,2	1,8
Bitlis	5,5	4,8	7,7	2,2
Elazığ	10,4	14,8	17,6	7,2
Erzincan	16,0	16,1	20,3	4,3
Erzurum	10,6	10,5	12,6	2,0
Hakkari	9,8	7,1	8,8	-1,0
Kars	11,2	34,1	16,9	5,7
Malatya	9,2	12,0	19,9	10,7
Muş	5,8	5,6	9,2	3,5
Tunceli	19,4	23,1	29,4	10,0
Van	6,3	5,4	10,8	4,5
Ardahan (*)	-	8,6	22,9	14,3
İğdır (*)	-	16,7	21,5	4,8
Doğu Anadolu Bölgesi	9,8	12,2	15,7	5,9
Türkiye	21,2	24,5	44,7	23,5

(*): 1995-1999 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Kredi Durumu :

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 2000 yılı itibariyle 456 trilyon TL'lik banka kredisi verilmiş olup bu tutar Türkiye geneli verilen banka kredilerinin de %1,5 gibi oldukça küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bölge genelinde verilen kredilerin %51,6'lık bölümü ihtisas kredilerinden (tarım, gayrimenkul, mesleki, denizcilik, turizm ve diğer), %48,4'lük kısmı ise ihtisas dışı diğer kredilerden meydana gelmektedir. İlde tarım sektörüne verilen krediler toplam kredilerin %35,2'sini oluştururken, meslek kredileri toplam krediler içinde %3,6, gayri menkul kredileri ise %4,2 pay almaktadır. Türkiye genelinde ise ihtisas kredileri toplam kredilerin %16,4'lük kısmını teşkil ederken, ihtisas dışı krediler %83,6 gibi oldukça büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kredilerin türlerine göre dağılımı ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı Tablo 16'da verilmektedir.

TABLO 16: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (Milyar TL)

Kredi Türü	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		Pay (%) (2) / (1)
	2000	%	2000	%	
İhtisas Kredileri	5.024.165	16,4	235.702	51,6	4,69
- Tarım	3.281.895	10,7	160.662	35,2	4,90
- Gayri Menkul	580.134	1,9	19.355	4,2	3,34
- Mesleki	391.404	1,3	16.434	3,6	4,20
- Denizcilik	1.646	0,0	0	0,0	0,00
- Turizm	56.641	0,2	2.064	0,5	3,64
- Diğer	712.445	2,3	37.187	8,1	5,22
Diğer Krediler	25.570.419	83,6	220.721	48,4	0,86
Toplam Krediler	30.594.584	100,0	456.423	100,0	1,49

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Bölgede kişi başına düşen banka kredisi miktarı 2000 yılı itibariyle 79,8 milyon TL (119 \$) olup bu tutar, 468,5 milyon TL (698 \$) olan Türkiye geneli kişi başına düşen kredi miktarından %83 daha düşük seviyededir. Bölgede en yüksek kişi başına banka kredisi 287 \$ ile Ardahan'a ait olup bunu 285 \$ ile Kars, 254 \$ ile Tunceli ve 227 \$ ile Iğdır izlemektedir. Kişi başına düşen banka kredisinin endüyük olduğu il ise 33 \$ ile Hakkari'dir (Tablo 17).

TABLO 17: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BANKA KREDİSİNİN TÜRKİYE, BÖLGE VE BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

İLLER	1999		2000		GELİŞME HIZI (%)
	TL	\$	TL	\$	
Ağrı	10.521.940	19	26.119.964	39	148,24
Bingöl	19.398.239	36	37.297.739	56	92,27
Bitlis	17.602.139	33	42.758.923	64	142,92
Elazığ	38.367.843	71	82.742.040	123	115,65
Erzincan	73.421.030	136	122.567.002	182	66,94
Erzurum	36.916.198	68	87.170.107	130	136,13
Hakkari	8.597.573	16	22.212.840	33	158,36
Kars	114.170.513	211	191.169.690	285	67,44
Malatya	64.167.940	119	109.594.042	163	70,79
Muş	20.611.984	38	39.213.315	58	90,25
Tunceli	77.312.582	143	170.803.376	254	120,93
Van	17.776.336	33	42.443.061	63	138,76
Ardahan	99.318.134	184	192.815.485	287	94,14
Iğdır	75.113.205	139	152.458.658	227	102,97
Doğu Anadolu Bölgesi	40.868.401	76	79.861.896	119	95,41
Türkiye	299.059.375	554	468.573.722	698	56,68

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Doğu Anadolu Bölgesi banka kredilerinin milli gelir içindeki durumu incelendiğinde, 1990 yılı itibariyle milli gelir içinde %6,5 olan kredilerin payının 1995'te %3,9'a gerilediği ve 1999'da %5,5 düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir. Kredi/milli gelir oranı Türkiye geneli açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye genelinde 1990'da %17,1 olan kredi/milli gelir oranının 1999'da %19 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

Kredi/milli gelir oranının yıllar itibariyle gelişimi ve Türkiye ve bölge illeriyle karşılaştırılması Tablo 18'de verilmiştir.

TABLO 18: KREDİ/MİLLİ GELİR ORANI

İller	Kredi/Milli Gelir (%)			Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	
Ağrı	4,6	2,4	2,2	-2,4
Bingöl	6,6	3,3	3,1	-3,5
Bitlis	8,3	3,3	3,4	-4,9
Elazığ	4,8	2,0	2,9	-1,9
Erzincan	8,0	7,5	7,4	-0,6
Erzurum	7,1	4,4	4,6	-2,5
Hakkari	2,1	1,0	1,7	-0,4
Kars	11,2	9,3	17,1	6,0
Malatya	7,0	3,2	6,9	0,0
Muş	4,2	3,0	4,9	0,7
Tunceli	5,2	5,8	5,7	0,5
Van	5,4	2,4	3,0	-2,4
Ardahan (*)	-	8,6	15,5	6,9
Iğdır (*)	-	6,5	9,8	3,3
Doğu Anadolu Bölgesi	6,5	3,9	5,5	-1,0
Türkiye	17,1	15,5	19,0	1,9

(*): 1995-1999 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

Tablodan da izleneceği gibi, 1999 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde bankalar tarafından verilen krediler toplamı milli gelir içinde %5,5'lik bir pay oluşturmaktadır. Aynı yıl bankalardaki mevduatın milli gelir içindeki payı ise %15,7 düzeyinde idi. Başka bir deyişle, ilde bankalara yatırılan mevduat, kullanılan kredilerden %185 daha fazla durumdaydı. Bu durum bölgenin parasal kaynaklarının büyük bir bölümünün, bölge dışındaki kişiler ve yatırımcılar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Söz konusu bu durum, banka mevduatı ve kredi ilişkisi (kredi/mevduat oranı) incelendiğinde de ortaya çıkmaktadır. Nitekim bölgede 1990 yılında kredi/mevduat oranı %66 düzeyinde bulunmakta iken, bu oran 1999'da da %35'e gerilemiştir. 2000'de ise kredi/mevduat oranı %56 düzeyine yükselmiştir. Türkiye genelinde ise bu oran 1990'da %80,6 iken, 2000'de %48,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kredi/mevduat oranı açısından bölge illeri değerlendirildiğinde, en yüksek orana sahip ilin %135 ile Kars olduğu görülürken, bunu %110 ile Ardahan, %80 ile de Bitlis'in izlediği dikkati çekmektedir (Tablo 19).

TABLO 19: KREDİ/MEVDUAT ORANI

İller	Kredi/Mevduat (%)				Dönemsel Değişim (Puan)
	1990	1995	1999	2000	
Ağrı	63,2	36,8	21,4	52,9	-10,3
Bingöl	63,2	28,0	25,0	38,0	-25,2
Bitlis	150,0	69,2	44,0	79,7	-70,3
Elazığ	46,3	13,5	16,5	28,3	-18
Erzincan	50,0	46,7	36,3	50,8	0,8
Erzurum	67,3	41,6	36,6	64,1	-3,2
Hakkari	21,4	14,3	19,0	38,9	17,5
Kars	100,0	27,2	101,5	135,7	35,7
Malatya	75,2	26,8	34,8	50,9	-24,3
Muş	73,3	53,3	53,1	72,6	-0,7
Tunceli	26,7	25,0	19,3	31,6	4,9
Van	84,6	45,0	27,4	59,7	-24,9
Ardahan (*)	-	100,0	67,6	110,4	10,4
Iğdır (*)	-	39,1	45,5	67,9	28,8
Doğu Anadolu Bölgesi	66,1	31,6	35,0	55,7	-10,4
Türkiye	80,6	63,2	42,6	48,1	-32,5

(*): 1995-2000 dönemini kapsar.

KAYNAK : Türkiye Bankalar Birliği

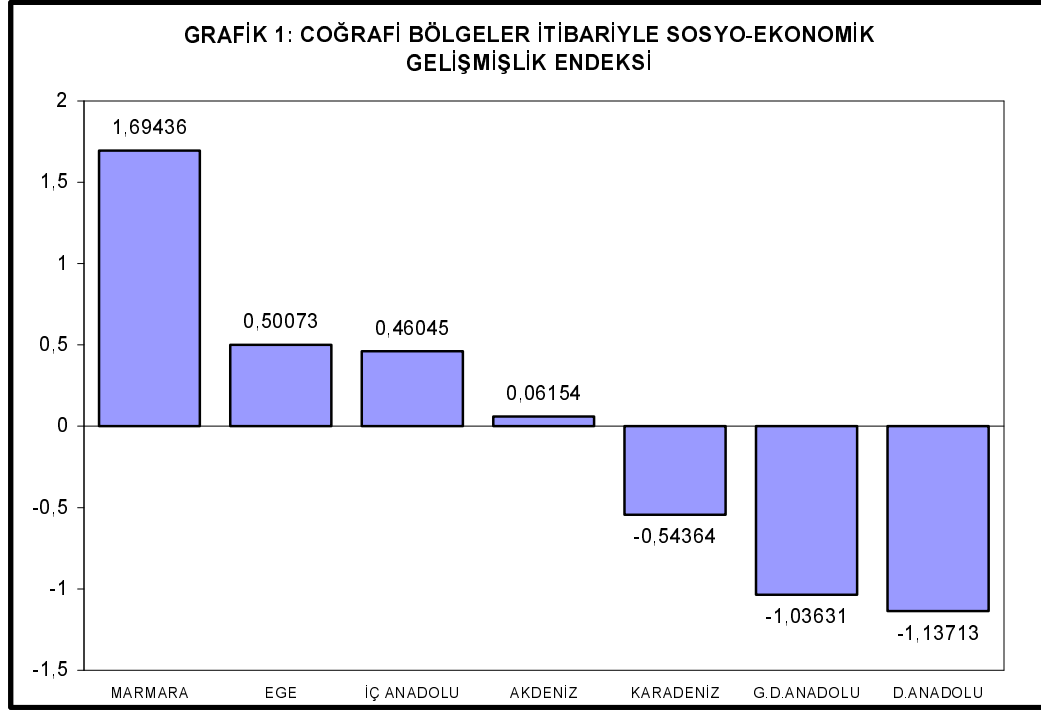
Doğu Anadolu Bölgesi'nde banka mevduatı ve kredi düzeyinin miktar olarak çok düşük düzeyde bulunması (2000 yılı itibariyle bölge mevduat toplamı Türkiye'nin yüzde 1,3'ünü oluştururken, kredi miktarı ise Türkiye içinde yüzde 1,5 gibi minimum bir pay almakta idi) gerek mevduat/milli gelir oranının, gerekse kredi/milli gelir oranının minimum düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Nitekim 1999'da mevduat/milli gelir ve kredi/milli gelir oranları Türkiye genelinin bir hayli altında gerçekleşirken, kişi başına düşen mevduat ve kredi miktarları da Türkiye rakamlarının %82-85 gibi daha alt düzeyinde gerçekleşmiştir.

2.7. Sosyo-Ekonomik Durum

Ekonomik Kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en iyi ölçüsü, üretimden nüfus başına düşen pay (başka bir ifadeyle kişi başına gelir) da meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir düzeyindeki artışlar, tek başına, ekonomik kalkınmayı tam anlamı ile ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesini geniş anlamda tanımlayarak (kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık koşullarının artması, eğitim-öğretim olanaklarının artması, vs.); toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişmeyi bu parametrelerdeki değişmeyi de gözönüne alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu amaçla Doğu Anadolu Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi incelenirken; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nce 1996 yılında yapılmış olan **"İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)"**ndan yararlanılmıştır. Araştırma Aralık 1995'teki idari yapıyı esas aldığından 76 ili kapsamaktadır. 1990-1993 yıllarına ait il ölçeğinde 58 gösterge kullanılmıştır. Eğitim, sağlık, demografik veriler ve gelir yaratan sektörler açısından çok sayıda bileşenle yapılan bu çalışmada, bütün iller ve dolayısıyla bölgeler sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından sıralanmıştır.

Coğrafi bölgeler tanımı çerçevesinde yapılan sıralama sonuçlarına göre, Doğu Anadolu Bölgesi -1.13713 endeks değeriyle ülke ortalamasının altında kalarak son sırada yer almaktadır.

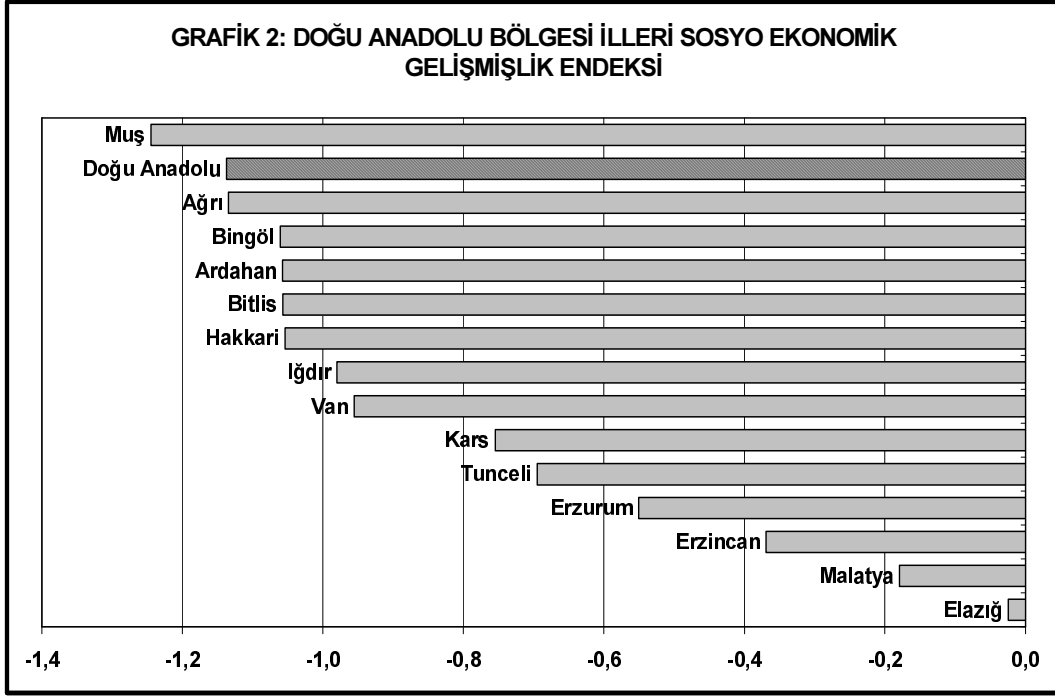
Grafikten de görüldüğü gibi, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan bölgeler; Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dur. Bunlardan, -1.13713 endeks değeriyle, toplam 14 ilden oluşan Doğu Anadolu Bölgesi, yedinci sırada yer almaktadır.

Bölgeler sıralamasında ülke ortalamasının altında değerler alan bu üç bölgemizde, coğrafi yapı, iklim özellikleri ve gelişmiş batı pazarlarına nisbi uzaklıklar gibi faktörler, durgunluğun başlıca unsurlarıdır. İl ve ilçeler bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları sonuçlarından da görüleceği gibi, özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri gelir, istihdam ve genel olarak refah bakımından Türkiye ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır. Bu nedenle bu bölgelerden diğer bölgelere yoğun göç yaşanmaktadır. Bununla birlikte yoğun göç olgusu, nüfus yanında, gelişmenin mekansal dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Zira, bu bölgelerin durgunluğundan kaynaklanan göçler, bu bölgelerde işgücü ve sermaye kaybı anlamına da gelmekte ve mevcut durgunluğu pekiştirmektedir. Öncelikle bölge dışı

göçü durduracak ve göçün yönünü bölge içine çevirecek politika ve uygulamalar, bu bölgeler için önemini korumaktadır..

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen ekonomik ve sosyal göstergeler arasında paralellik bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yapısını oluşturan tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmişlik düzeyi ile sosyal yapısını oluşturan nüfus, istihdam, sağlık, eğitim ve refah gibi göstergeler, sosyal ve ekonomik göstergeler skalasında benzer sıralarda yer almaktadır. Nitekim, bölge dışına en çok göç veren bölge olan Doğu Anadolu, ekonomik ve sosyal göstergeler itibariyle en son sıralarda yer almaktadır. Bu itibarla, bölgenin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyi, sıralamada en sondadır **(Ek 6)**.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik değerleri bölgeyi oluşturan iller açısından incelendiğinde; en yüksek değere sahip olan ilin Elazığ olduğu görülürken, bunu Malatya ilinin izlediği dikkati çekmektedir. Bu iki ile ait endeks, bölge endeks ortalaması gibi negatif bir değer taşımaktadır. En düşük gelişme endeksine sahip il ise, diğer bütün göstergelerde olduğu gibi, Muş'tur. İllerin sahip olduğu gelişmişlik endeks değerleri Doğu Anadolu Bölgesi ortalama değeri ile karşılaştırıldığında, Muş'un dışındaki diğer illerin Bölge endeksinin üzerinde bir değere sahip oldukları dikkati çekmektedir. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması Türkiye geneli açısından incelendiğinde, bölgeyi oluşturan illerden 8 tanesinin (Muş, Ağrı, Bingöl, Ardahan, Bitlis, Hakkari, Iğdır, Van) Türkiye genelinde son sıralarda birbirini izlediği görülürken, Elazığ'ın Türkiye içinde 33., Malatya'nın 38. sırada olduğu görülmektedir. Gerek nüfus büyüklüğü açısından gerekse ekonomik potansiyel açısından bölgenin en önemli illerinden olan Erzurum, Türkiye genelinde 56. sırada bulunurken, Van 67. sırada yer almaktadır **(Ek 7)**.

DPT tarafından yapılan araştırmanın diğer amaçlarından birisi de, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Yapılan çözümlenmeler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, dördüncü ve beşinci grupta ise 17'şer il yer almaktadır. Gelişmişlik endeksine göre kademeli il gruplarının dağılımı orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 20'de verilmiştir.

TABLO 20: GELİŞİMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.Derecede Gelişmiş İller	2.Derecede Gelişmiş İller	3.Derecede Gelişmiş İller	4.Derecede Gelişmiş İller	5.Derecede Gelişmiş İller
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Bilecik	1. Kastamonu	1. Tunceli
2. Ankara	2. Antalya	2. Edirne	2. Çorum	2. Adıyaman
3. İzmir	3. Tekirdağ	3. Zonguldak	3. Giresun	3. Kars
4. Kocaeli	4. Adana	4. Çanakkale	4. Artvin	4. Gümüşhane
5. Bursa	5. İçel	5. Isparta	5. Erzincan	5. Bayburt
	6. Muğla	6. Manisa	6. Sivas	6. Batman
	7. Aydın	7. Uşak	7. Aksaray	7. Mardin
	8. Balıkesir	8. Konya	8. Kahramanmaraş	8. Van
	9. Kırklareli	9. Gaziantep	9. Bartın	9. Siirt
	10. Kayseri	10. Hatay	10. Tokat	10. Iğdır
	11. Denizli	11. Sakarya	11. Çankırı	11. Hakkari
		12. Bolu	12. Sinop	12. Bitlis
		13. Burdur	13. Ordu	13. Ardahan
		14. Kırıkkale	14. Erzurum	14. Bingöl
		15. Kütahya	15. Diyarbakır	15. Ağrı
		16. Nevşehir	16. Yozgat	16. Şırnak
		17. Elazığ	17. Şanlıurfa	17. Muş
		18. Trabzon		
		19. Samsun		
		20. Kırşehir		
		21. Rize		
		22. Malatya		
		23. Amasya		
		24. Karaman		
		25. Afyon		
		26. Niğde		

Tablodan da görüldüğü gibi, Doğu Anadolu Bölgesi illerinden 2 il (Elazığ, Malatya) üçüncü derecede gelişmiş iller grubunda bulunurken, 2 il (Erzincan, Erzurum) dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda, diğer 10 il de beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır.

3. BÖLGENİN İKTİSADİ POTANSİYELİ

3.1. Sanayi Sektörünün Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi sanayi sektörü hasılasının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 21'de verilmektedir.

TABLO 21: SANAYİ SEKTÖRÜ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE TÜRKİYE SANAYİ HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari Fiyatlarla-MİLYAR TL)

	1987	1990	1995	1999	2000
D.Anadolu Böl.Sanayi Hasılası (1)	543	2.530	42.513	389.326	563.950
Madencilik ve Taşocakçılığı	40	172	2.645	27.951	20.952
İmalat Sanayii (a)	316	1.567	29.506	263.444	403.039
Elektrik, Gaz ve Su	187	791	10.362	97.931	139.959
Türkiye Sanayi Hasılası (2)	19.276	100.321	2.042.395	17.973.866	29.027.782
Madencilik ve Taşocakçılığı	1.475	6.269	98.545	883.737	1.422.903
İmalat Sanayii (b)	16.319	86.307	1.751.681	14.839.451	23.888.136
Elektrik, Gaz ve Su	1.482	7.745	192.169	2.250.678	3.716.743
(1) / (2) (%)	2,82	2,52	2,08	2,17	1,94
(a) / (b) (%)	1,94	1,82	1,68	1,78	1,69

KAYNAK: DİE

Tablodan da görüleceği gibi, bölge sanayi hasılası 1987 yılında 543 milyar TL. iken, 1987-2000 döneminde 1.038 kat (yıllık %53,4 oranında) artış göstererek 2000 yılında 563.950 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bölge sanayi hasılasının dağılımına bakıldığında en büyük oranın, imalat sanayiine ait olduğu ve bunu elektrik, gaz ve su sektörünün izlediği dikkati çekmektedir. 2000 yılı itibariyle 564 trilyon TL olarak gerçekleşen sanayi hasılasının %71,5'ini imalat sanayii, %24,8'ini elektrik, gaz ve su, %3,7'sini ise madencilik ve taşocakçılığı sektörü oluşturmaktadır. Bölge sanayi hasılasının Türkiye içerisindeki yeri incelendiğinde 1987 yılında %2,8 olan bu payın 1987-2000 döneminde devamlı azalarak 2000 yılı itibariyle %1,9 düzeyine indiği görülmektedir (1987-2000 döneminde Türkiye sanayi hasılası yıllık %56,3 oranında artış göstermiştir).

Bölge'de sanayi sektörünün gelişmemesinin en önemli nedenlerinden biri, altyapı eksikliğidir. Doğu Anadolu Bölge'sinde yeterli altyapı yatırımlarının yapılmaması ve mevcut altyapı tesislerinin yetersiz olması sanayi sektörünün gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgenin başta ulaşım ve enerji alt yapısında olmak üzere

diğer sektörlerdeki altyapısında alınacak önemli mesafeler, bölge sanayi üretiminde önemli artışlar yaratabileceği gibi aynı zamanda ticaret, turizm ve diğer sektörlerde de büyük boyutlarda üretim artışı sağlayabilecektir.

Bölge sanayi hasılasının iller itibariyle dağılımına baktığımızda; bölge sanayi hasılasına en yüksek katkıyı Malatya ilinin yaptığını görmekteyiz. 2000'de 239 trilyon TL üretim değeri ile bölge sanayi hasılasının %42,4'ünü oluşturan Malatya sanayi hasılasının %95'ini imalat sanayii oluştururken, %3,8'ini elektrik, gaz ve su, %1,2'sini de madencilik ve taşocakçılığı üretimi teşkil etmektedir. Bölge sanayi hasılasına Malatya'dan sonra ikinci önemli katkıyı Elazığ ili yaparken, bunu Erzurum ve Van illeri izlemektedir. Bu illerin bölge sanayi hasılası içindeki payları sırasıyla %27,5, %9, %6,3'tür (bu dört il bölge sanayi hasılasının %85,2'sini oluşturmaktadır). Bölge sanayi hasılası içinde en düşük pay ise %0,3 ile Tunceli'ne ait olurken, bunu %0,4 ile Ardahan, %0,5 ile Iğdır ve Hakkari izlemektedir **(Ek 8)**.

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiinin yaratmış olduğu katma değer incelendiğinde; 1999 yılı itibariyle katma değer 159 trilyon TL olduğu ve bunun %69'unun devlet sektörünce, %31'inin ise özel sektör tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bölge imalat sanayii katma değeri içinde en yüksek pay %52,5 oran ile tütün sanayiine aittir. 1999 yılında 64 trilyon TL olarak gerçekleşen tütün ana sanayii katma değerinin tamamı devlet sektörünce yaratılmıştır. Tütün sanayiindeki katma değer %98'i Malatya, %2'si de Bitlis'e aittir.

İmalat sanayii içinde katma değer açısından ikinci önemli payı gıda sektörü oluşturmaktadır. İşyeri sayısı bakımından bölgedeki imalat sanayii firma sayısının %47'sini oluşturan gıda sektörü 1999'da yaratılan katma değer %26,2'sini teşkil etmektedir. Bölge imalat sanayii içerisinde işyeri sayısı açısından gıda sektöründen sonra ikinci sırada olan tekstil sektörü ise katma değer içinde %14 pay almaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiinin çevirici güç kapasitesine bakıldığında, kurulu çevirici güç kapasitesinin 196.624 Bg-Hp ve bunun %48'inin devlet, %52'sinin özel sektöre ait olduğu görülmektedir. Çevirici güç açısından en yüksek paya sahip olan sektör ise gıda sanayiidir. Bu sektörü %29,5 pay ile taş ve toprağa dayalı sanayii, %16,8 pay ile de tekstil sanayii izlemektedir. Katma değer açısından en yüksek paya sahip olan tütün sanayii ise bölge çevirici güç kapasitesinin %4,4'ünü oluşturmaktadır.

Bölge imalat sanayiinde çalışılan işçi-saat toplamı ise, 1999 yılı itibariyle 33.035.781 saat olup bunun %50'si devlet, %50'si de özel sektöre aittir. Çalışılan işçi-saat toplamı açısından en yüksek pay %41,7 ile tekstil sanayiine ait oluken, bunu %32 pay ile gıda sanayii, %11,3 pay ile tütün sanayii, %5,8 pay ile de taş ve toprağa dayalı sanayii izlemektedir. Yine, tablodan izleneceği gibi, Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiinde, sabit sermayeye yıl içerisinde yapılan gayri safi ilave toplamı 13 trilyon TL olup bu tutarın %91,4'ü özel, %8,6'sı da devlet sektörü tarafından yapılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayii verileri Türkiye geneli ile mukayese edildiğinde; bölgede yaratılan katma değer Türkiye toplam katma değerinin %1'ini oluşturduğu görülmektedir. Yine, yılda çalışılan işçi-saat toplamı açısından Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye genelinin %1,6'sını içerirken, çevirici güç açısından Türkiye'nin %1,5'ini içermektedir.

Tablo 22'de Doğu Anadolu Bölgesi imalat sanayiine ait veriler Türkiye ile mukayese edilerek verilmiştir.

TABLO 22: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İMALAT SANAYİNDEKİ İŞYERİ SAYISI, ÇALIŞILAN İŞÇİ-SAAT TOPLAMI, ÇEVİRİCİ GÜÇ KAPASİTESİ, STOK DEĞİŞMELERİ, SABİT SERMAYEYE YAPILAN İLAVELER VE KATMA DEĞER (1999)

A: TOPLAM B: DEVLET SEKTÖRÜ C: ÖZEL SEKTÖR (10 +)

	İş Yeri Sayısı	Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı	Yılda Çalışılan İşçi-Saat Toplamı	Yıl Sonunda Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç (Bg-Hp)	Stok Değişmeler (Milyar TL)	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan Gayri Safi İlaveler (Milyar TL)	Girdi (Milyar TL)	Çıktı (Milyar TL)	Katma Değer (Milyar TL)
A	155	19.304	33.035.781	196.624	23.670	13.094	303.207	462.284	159.077
B	30	11.225	16.674.109	94.576	3.448	1.131	163.204	273.175	109.970
C	125	8.422	16.893.256	102.679	20.556	11.963	142.421	193.027	50.606
A	11.243	1.110.745	2.020.136.924	12.848.561	2.313.029	1.807.330	24.451.955	40.458.143	16.006.187
B	289	133.698	202.731.587	3.521.368	530.045	58.150	3.931.149	7.466.971	3.535.821
C	10.954	977.047	1.817.405.337	9.327.193	1.782.984	1.749.179	20.520.806	32.991.172	12.470.366
A	1,38	1,74	1,64	1,53	1,02	0,72	1,24	1,14	0,99
B	10,38	8,40	8,22	2,69	0,65	1,95	4,15	3,66	3,11
C	1,14	0,86	0,93	1,10	1,15	0,68	0,69	0,59	0,41

KAYNAK: DIE

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılan “Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili” adlı çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri profili aşağıdaki gibidir:

Ölçek aralıkları itibariyle incelendiğinde; bölgede küçük ölçekli sanayide (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 6.364 işyeri sayısı olduğu ve 16.134 kişinin istihdam edildiği, orta ölçekli sanayide (50-199 kişi çalıştıran işletmeler) ise 36 işyerinin olduğu ve 4.120 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile bölge KOS işletmelerinde çalışanların toplamının %79,7'sinin küçük ölçekli sanayide, %20,3'ünün de orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edilmektedir. Türkiye genelinde ise çalışanların %77,2'si küçük ölçekli, %22,8'i de orta ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edildiği görülmektedir.

Ölçeksel ve sektörel bazda yaratılan katma değer incelendiğinde ise; bölgedeki işletmelerde 655 milyar TL. katma değer yaratıldığı ve bunun %24,9'unun küçük ölçekli işletmelere, %75,1'inin de orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 23'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı, istihdam durumu ve katma değeri bölge ve Türkiye geneli itibariyle verilmektedir.

**TABLO 23: KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI
İSTİHDAM DURUMU VE KATMA DEĞER**

ÖLÇEK	TÜRKİYE						DOĞU ANADOLU BÖLGESİ					
	İşyeri		İstihdam		Katma Değer		İşyeri		İstihdam		Katma Değer	
	Adet	%	Kişi	%	Milyar TL	%	Adet	%	Kişi	%	Milyar TL	%
Küçük Ölçekli	194.546	98,9	721.469	77,2	37.900	51,6	6.364	99,4	16.134	79,7	163	24,9
1-9	186.574	94,8	545.809	58,4	20.700	28,2	6.279	98,1	14.312	70,7	-	0,0
10-49	7.972	4,1	175.660	18,8	17.200	23,4	85	1,3	1.822	9,0	163	24,9
Orta Ölçekli	2.247	1,1	213.676	22,8	35.600	48,4	36	0,6	4.120	20,3	492	75,1
50-99	1.405	0,7	97.356	10,4	14.600	19,9	15	0,2	1.162	5,7	130	19,8
100-199	842	0,4	116.319	12,4	21.000	28,5	21	0,3	2.958	14,6	362	55,3
TOPLAM	196.793	100,0	935.145	100,0	73.500	100,0	6.400	100,0	20.254	100,0	655	100,0

KAYNAK: KOSGEB

3.2. Tarımsal Yapı

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ekonomik yaşam daha ziyade tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu durum, işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında daha net olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre; 12 yaş ve üzeri bölge aktif nüfusunun %71,9'u tarım sektöründe çalışmaktadır. Bölgede tarım sektöründe çalışan aktif nüfus oranı, %53,7 olan Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. 2000 yılı itibariyle tarım sektörünün bölge GSYİH'sı içindeki payı %27,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bölge tarımsal hasılasının Türkiye tarımsal hasılası içindeki payı ortalama %8 seviyesindedir. Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal hasılasının yıllar itibariyle gelişimi ve Türkiye tarımsal hasılası içindeki yeri Tablo 24'te verilmiştir.

TABLO 24: BÖLGE TARIMSAL HASILASININ TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ
(Cari Fiyatlarla)

YILLAR	TÜRKİYE (1)		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)		(2) / (1) (%)
	Değer Milyar TL	Gelişme Hızı (%)	Değer Milyar TL.	Gelişme Hızı (%)	
1987	13.314	-	878	-	6,59
1988	22.303	67,5	1.524	73,5	6,83
1989	37.704	69,1	2.315	51,9	6,14
1990	68.692	82,2	4.339	87,4	6,32
1991	96.074	39,9	6.414	47,8	6,68
1992	163.827	70,5	10.182	58,7	6,22
1993	305.525	86,5	17.839	75,2	5,84
1994	598.169	95,8	37.055	107,7	6,19
1995	1.218.178	103,7	85.599	131,0	7,03
1996	2.489.774	104,4	143.219	67,3	5,75
1997	4.170.001	67,5	273.929	91,3	6,57
1998	9.113.454	118,5	604.805	120,8	6,64
1999	11.851.055	30,0	918.537	51,9	7,75
2000	17.540.631	48,0	1.439.008	56,7	8,20

KAYNAK: DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, 1987 yılında cari fiyatlarla bölge tarımsal hasılası 878 milyar TL. iken, 1987-2000 döneminde 1.639 kat artarak (yıllık %56,9 oranında artış göstererek) 2000 yılında 1.439 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir (Aynı dönemde ülke tarımsal hasılası 1.317 kat artış göstermiştir). Bölge tarımsal hasılasının Türkiye tarımsal hasılası içindeki payı 1987 yılında %6,6 iken bu oran 2000'de %8,2 düzeyine yükselmiştir.

Bölge tarımsal hasılasının iller itibarıyla dağılımına baktığımızda; bölge tarımsal hasılasına en yüksek katkıyı Erzurum, Elazığ ve Malatya illerinin yaptığını görmekteyiz. 2000'de 211 trilyon TL üretim değeriyle Erzurum, bölge tarımsal hasılasının %14,6'sını oluştururken, 180 trilyon TL üretim değeri ile Elazığ, bölge tarımsal hasılasının %12,5'ini, 177 trilyon TL üretim değeri ile de Malatya bölge tarımsal hasılasının %12,3'ünü oluşturmaktadır. Bölge tarımsal hasılasına Erzurum, Elazığ ve Malatya'dan sonra dördüncü önemli katkıyı Van ili yaparken, bunu Ağrı ve Erzincan illeri izlemektedir. Bu illerin bölge sanayi hasılası içindeki payları sırasıyla %9,9, %8,6, %7,4'tür. (Bu altı il bölge tarımsal hasılasının %65,4'ünü oluşturmaktadır). Bölge sanayi hasılası içinde en düşük pay ise %2,2 ile Tunceli'ye ait olurken, bunu %3 ile Ardahan, %3,4 ile de Iğdır takip etmektedir **(Ek 9)**.

3.2.1. Bitkisel Üretim

2000 yılı itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri toplam olarak 626 trilyon TL. olup bunun %52,3'ünü tarla ürünleri üretimi, %13,2'sini sebze ürünleri, %34,4'ünü ise meyve üretimi oluşturmaktadır.

Bitkisel üretim, pazarlanan malın değeri ile incelendiğinde, bölge bitkisel üretiminin 448 trilyon TL.lik bölümünün pazarlandığı ve bunun da %52,9'unu tarla ürünleri, %14,8'ini sebze ürünleri ve %32,3'ünü ise meyve ürünlerinin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 25'de bölge ve Türkiye bitkisel üretim değerleri verilmektedir.

TABLO 25: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (2000)

	Türkiye				Doğu Anadolu Bölgesi				Bölge/Türkiye (%)		
	Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan		Üretilen		Pazarlanan
	Ton	Milyar TL	Milyar TL	(%)	Ton	Milyar TL	Milyar TL	(%)	Miktar	Değer	Değer
Tarla ürünleri	63.433.032	6.600.893	4.856.331	41,96	3.988.565	327.580	237.131	52,91	6,29	4,96	4,88
Tahıllar	32.108.694	3.092.936	1.853.201	38,16	1.558.238	152.578	90.542	20,20	4,85	4,93	4,89
Baklagiller	1.316.487	524.131	367.626	7,57	76.247	30.340	20.048	4,47	5,79	5,79	5,45
Endüstriyel bitkiler	19.963.403	1.708.728	1.650.894	33,99	1.990.936	87.162	85.183	19,01	9,97	5,10	5,16
Yağlı tohumlar	2.253.448	303.682	283.431	5,84	6.545	2.432	2.278	0,51	0,29	0,80	0,80
Yumru bitkiler	7.791.000	971.416	701.178	14,44	356.599	55.068	39.080	8,72	4,58	5,67	5,57
Sebzeler	22.357.612	3.674.327	2.962.610	25,60	489.621	82.892	66.518	14,84	2,19	2,26	2,25
Yaprağı yenen sebzeler	1.670.650	300.059	228.630	7,72	48.132	7.557	6.049	1,35	2,88	2,52	2,65
Baklagil sebzeler	660.000	253.939	180.111	6,08	18.089	6.188	4.406	0,98	2,74	2,44	2,45
Meyvesi yenen sebzeler	19.283.500	2.970.304	2.430.426	82,04	405.505	64.544	52.637	11,75	2,10	2,17	2,17
Soğans, yumru ve kök sebzeler	653.450	130.051	105.105	3,55	17.895	4.603	3.426	0,76	2,74	3,54	3,26
Diğer sebzeler	90.012	19.973	18.338	0,62	-	-	-	-	-	-	-
Meyveler	14.179.138	4.644.860	3.755.706	32,45	626.831	215.650	144.518	32,25	4,42	4,64	3,85
Yumuşak çekirdekliiler	2.901.100	678.662	515.175	13,72	90.342	22.117	16.454	3,67	3,11	3,26	3,19
Taş çekirdekliiler	3.357.300	1.428.156	1.074.410	28,61	427.291	140.378	91.557	20,43	12,73	9,83	8,52
Turunçgiller	2.222.200	401.346	378.999	10,09	-	-	-	-	-	-	-
Sert kabuklular	758.000	845.293	753.352	20,06	24.418	25.457	17.431	3,89	3,22	3,01	2,31
Üzüksü meyveler	4.182.500	1.168.224	910.712	24,25	84.780	27.698	19.075	4,26	2,03	2,37	2,09
Çay	758.038	123.181	123.058	3,28	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	99.969.782	14.920.080	11.574.648	100,00	5.105.017	626.123	448.166	100,00	5,11	4,20	3,87

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 2000.

Daha önce de belirtildiği gibi, bölge halkının büyük bir çoğunluğu geçimini topraktan sağlamaktadır. Diğer coğrafi bölgelerde olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde de bitkisel üretim içinde en önemli ürün grubunu tarla ürünleri oluşturmaktadır. 2000 yılı itibariyle bölgede 1.579.847 hektarlık alanda yapılan tarla üretimi sonucunda 4 milyon ton civarında tarla ürünleri üretilmiş olup bu ürünlerin üretim değeri 237 trilyon TL'dir. Üretilen ürünlerin %73'ü pazarlanmış ve pazarlanan ürünlerin değeri ise 237 trilyon TL'dir.

Tarla ürünleri üretiminde, üretim değeri olarak ağırlıklı payı tahıl ürünleri oluşturmaktadır. Tahıl ürünleri, tarla ürünleri üretimi içinde %46,6 pay ile ilk sırayı alırken, bunu %26,6 pay ile endüstriyel bitkiler, %16,8 pay ile yumru bitkiler ve %9,3 pay ile de baklagiller takip etmektedir.

Bölge bitkisel ürünler üretiminde tarla bitkileri tarımı 1.579.847 hektarlık alanda yapılmaktadır. Tarla ürünleri içerisinde ise, ekilen alan itibariyle en yüksek payı tahıl grubu alırken, tahıl üretiminde gerek üretim miktarı gerekse üretim değeri açısından da en yüksek payı buğday oluşturmaktadır. 2000 yılı itibariyle 991.824 hektarlık alanda yapılan buğday üretiminden hektar başına 1.104 kg verim alınarak toplam 1.058.000 ton üretim elde edilmiştir. Tahıl üretiminde bir diğer önemli ürün ise arpadır. 2000 yılında 390.000 hektar alanda yapılan arpa ekimi sonucunda hektar başına 1.272 kg verim elde edilerek 476.583 ton üretim yapılmıştır. Tarla ürünleri üretiminde verim durumu incelendiğinde, bölge üretiminden elde edilen verim miktarının Türkiye genelinden %50 daha düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir (**Ek 10**).

Doğu Anadolu Bölgesi tarla ürünleri üretiminde üretim değeri açısından ikinci sırayı endüstriyel bitkiler oluşturmaktadır. Yetiştirilen başlıca endüstriyel bitkiler ise şeker pancarı ve tütündür. 2000 yılı itibariyle bölgede 1.982.467 ton şeker pancarı, 8.198 ton tütün üretimi yapılmıştır. Bölge tütün üretimi ülke genelinin %4,1'ini oluştururken, şeker pancarı üretimi %10,5'ini teşkil etmektedir (**Ek 10**).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde sebze üretimi daha ziyade meyvesi yenen sebze ürünleri (kavun, karpuz, domates, hıyar ve biber) üretiminde yoğunlaşmıştır (**Ek**

11). Bölgede sebze üretimi ise genel olarak Malatya, Elazığ, Erzincan, Muş ve Iğdır illerinde yapılmaktadır. Bölge sebze ürünleri ekim alanlarının %72'sine sahip olan bu beş il, sebze üretiminin de %76'sını karşılamaktadır

Bitkisel ürünler üretiminde tarla ürünlerinden sonra ikinci sırayı meyve ürünleri almaktadır. Bölgede üretilen meyve ürünleri içerisinde ağırlıklı olarak, taş çekirdekli ürünler grubu içerisinde bulunan kayısı yer almaktadır. 2000 yılı itibariyle bölgede 379.391 ton kayısı üretimi yapılmış ve 125 trilyon TL'lik üretim değeri elde edilmiştir. Bu üretim değeri bölge bitkisel ürünler üretim değerinin %20'sini, meyve üretim değerinin de %58'ini oluşturmaktadır. Bölgede kayısı üretimi ağırlıklı olarak Malatya'da yapılmaktadır. 2000'de Malatya ilinde 322.547 ton kayısı üretilmiş olup bu miktar bölge üretiminin %85'ini, Türkiye üretiminin de %61'ini teşkil etmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi meyve üretimi içinde kayısıdan sonra önemli sayılacak diğer meyveler arasında zerdali, ceviz, badem ve dut gelmektedir. Bu ürünlerden zerdali üretiminde bölge, Türkiye üretiminin %33'ünü oluştururken, dutta %31'ini, cevizde ise %16'sını oluşturmaktadır (**Ek 12**).

3.2.2. Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, zengin bir hayvan varlığı ve hayvancılık geleneği bulunmasına ve hayvancılığın bölge ekonomisi içerisinde önemli bir geçim kaynağı olmasına rağmen, hayvancılık yine de pek gelişmemiştir. Bitkisel üretime elverişli ekilebilir arazinin sınırlı olması ve bölgede mera alanlarının yaygınlığı, hayvancılığın öteden beri önemli bir ekonomik faaliyet olmasını doğurmaktadır. Bununla beraber, hayvancılık oldukça ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Bölgede hayvancılık faaliyetleri hemen hemen tümüyle aile işletmeciliği şeklindedir. Aileler hayvancılığı babadan kalma geleneksel yöntemlerle yapmaktadır. Bununla birlikte, bölgede modern işletmeler faaliyet göstermekle beraber sayıca oldukça azdır.

Bölgede hayvancılık, Türkiye genelinde olduğu gibi, bitkisel üretimin yanında, ek bir uğraş olarak yürütülmektedir. Nitekim, 1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına bakıldığında, tarımsal işletmelerin %7,6'si gibi oldukça düşük bir bölümünde

yalnızca hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı, tarımsal işletmelerin %80,9'luk bölümünde ise bitkisel üretim ve hayvancılığın bir arada yapıldığı görülmektedir. Ancak bölge bazında verilen bu rakamlar ülke geneliyle karşılaştırıldığında, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait oranların Türkiye genelinden daha yüksek düzeyde olduğu görülür (Türkiye genelinde tarımsal işletmelerin %3,4'ünde yalnızca hayvancılık yapılırken, %72,1'lik bölümünde bitkisel üretim ve hayvancılık bir arada yapılmaktadır).

Bölgede doğal koşullar ve mevcut hayvan varlığı itibariyle Malatya, Elazığ, Erzincan, Kars, Ardahan, Muş ve Van illerinde süt sığırcılığı; Erzurum, Erzincan, Kars, Malatya, Van, Elazığ ve Ağrı'da besi sığırcılığı; Ağrı, Van, Muş, Erzurum, Kars, Erzincan, Bitlis ve Bingöl'de koyun yetiştiriciliği önemli bir potansiyel olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölge hayvan yetiştiriciliğinde geleneksel yöntemlerin yaygın olarak kullanılması beraberinde de bir çok sorunları doğurmaktadır. Bu sorunların başında ise hayvan sağlığı gelmektedir. Bölgede hayvan barınakları büyük oranda hijyenik koşullardan uzak ve sağlıksız olması, hayvanların uzun kış aylarında yeterli miktarda temiz hava ve güneş ışığı alamamaları ve dolayısıyla hayvanların hastalanmasına ve hayvan ölümlerine neden olmaktadır. Hayvan yetiştiriciliğinde uygulanan bu ve benzeri ilkel yöntemlerin sonucunda verim düzeyinde de önemli azalmalar meydana gelmektedir.

Hayvan Varlığı:

Doğu Anadolu Bölgesi hayvan varlığı içerisinde ağırlıklı olarak küçükbaş hayvanlar bulunmaktadır. Bununla beraber 1980'li yılların sonuna kadar il hayvancılığında büyükbaş hayvan sayısı da önemli boyutlarda idi. Ancak bölgede yaşanan terör olayları sonucunda özellikle büyükbaş hayvan sayısında önemli azalmalar meydana gelmiştir. Küçükbaş hayvan yetiştiriliğinde ise ilk sırayı koyun almaktadır. 2000 yılı itibariyle bölgedeki koyun sayısı 10,2 milyon adet civarında olup Türkiye genelindeki koyun varlığının %35,7'sini oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvan

yetiştiriciliğinde diğ er bir önemli hayvan kıl keçisidir. Bölgedeki kıl keçisi sayısı Türkiye genelinin %18,3'ünü oluşturur (**Tablo 26**).

Bölgede sığır varlığı ise koyun sayısından az olmakla birlikte yine de önemli düzeydedir. 2000 yılı itibariyle bölgede 2,4 milyon baş sığır sayısı olup Türkiye sığır varlığının %22,3'ünü oluşturmaktadır (**Tablo 26**).

TABLO 26: HAYVAN VARLIĞI BAKIMINDAN DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN ÜLKE İÇİNDEKİ YERİ (2000)

HAYVAN TÜRÜ	MİKTAR (Adet)		(2) / (1) (%)
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	
KÜÇÜKBAŞ HAYVAN			
Koyun	28.492.000	10.172.560	35,70
Koyun(merinos)	562.051	1.665	0,30
Koyun(Yerli)	19.866.661	6.924.599	34,86
Kuzu(Merinos)	210.949	845	0,40
Kuzu(Yerli)	7.852.339	3.245.451	41,33
Kıl keçisi	6.828.000	1.250.240	18,31
Kıl keçisi	4.922.793	912.390	18,53
Kıl keçisi Oğlağı	1.905.207	337.850	17,73
Tiftik keçisi	373.000	220	0,06
Tiftik keçisi	274.019	140	0,05
Tiftik keçisi Oğlağı	98.981	80	0,08
BÜYÜKBAŞ HAYVAN			
Sığır	10.761.000	2.403.380	22,33
Sığır(Kültür)	1.151.453	107.549	9,34
Sığır(Kültür melezi)	3.015.796	478.549	15,87
Sığır(Yerli)	2.771.982	959.356	34,61
Dana(Kültür)	654.547	67.191	10,27
Dana(Kültür melezi)	1.722.204	279.441	16,23
Dana(Yerli)	1.445.018	511.294	35,38
Manda	146.000	21.770	14,91
Manda	104.870	16.069	15,32
Manda Yavrusu	41.130	5.701	13,86
KÜMES HAYVANLARI			
Tavuk	258.168.320	11.623.470	4,50
Et Tavuğu	193.459.280	8.228.850	4,25
Yumurta Tavuğu	64.709.040	3.394.620	5,25
Hindi	3.681.558	523.084	14,21
Ördek	1.104.176	203.860	18,46
Kaz	1.496.604	516.253	34,49
Arı Kovanı	4.267.123	559.516	13,11
Açılan İpek Böceği Kutusu	3.147	0	0,00

KAYNAK : DİE

Bölge sığır varlığının yapısına baktığımızda, yerli ırk ve kültür melezi sığırların ağırlıklı konumda olduğu görülürken, melez ırk sığırların oran itibariyle Türkiye ortalamasının altında olduğu dikkati çekmektedir. 2000 yılı itibariyle bölge sığır varlığının %61,2'sini (1.470.650 baş) yerli ırk sığırlar oluştururken, %31,5'ini (757.990 baş) kültür melezi sığırlar oluşturmaktadır. Bölge sığır varlığı içinde kültür ırk sığırların oranı ise %7,3'tür. Türkiye geneli açısından incelendiğinde ise; kültür ırk sığırların %16,8, kültür melezi sığırların %44 ve yerli ırk sığırların da %39,2'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Bölge hayvancılığında önem arz eden bir diğer hayvancılık kolu da arıcılıktır. Türkiye kovan sayısının %13'üne sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yıllık ortalama 8.000 ton bal üretimi yapılmaktadır.

Hayvansal Ürünler Üretimi:

Doğu Anadolu Bölgesi hayvansal ürünler üretiminin yapısı incelendiğinde; bölgede et ve süt üretiminde, miktar bazında, ağırlığın büyükbaş hayvan grubundan inek sütü ve sığır etinde olduğu görülürken, bölgede yıllık ortalama olarak 1.750.000 ton süt, 50.000 ton kırmızı et, 400 milyon adet yumurta, 7-8.000 ton bal ve 14.000 ton yapağı üretildiği dikkati çekmektedir (**Tablo 27**).

Tablodan görüleceği gibi, bölge süt üretimi 2000 yılı itibariyle 1.744.030 ton olup bu üretim miktarı Türkiye üretiminin %17,8'ini oluşturmaktadır. Bölgede üretilen kırmızı et miktarı 49.542 ton olup bu üretim Türkiye üretiminin %10,1'ini oluşturmakta iken, bölgede üretilen beyaz et üretimi de Türkiye beyaz et üretiminin %2,8'ini teşkil etmektedir. Yumurta üretiminde Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye üretiminin %2,9'unu karşılarken, bal üretiminde %12,7'sini karşılamaktadır.

2000 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi hayvansal ürünler üretimi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 26'da verilmektedir.

TABLO 27: HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ VE ÜLKE İÇİNDEKİ YERİ (2000)

	Miktar (Ton)		(2)/(1) (%)
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	
Süt	9.793.962	1.744.030	17,81
Koyun sütü	774.380	291.110	37,59
Kıl keçi sütü	216.328	49.743	22,99
Tiftik keçi sütü	3.883	1	0,03
İnek sütü	8.732.041	1.392.086	15,94
Manda sütü	67.330	11.090	16,47
Et (1)	491.497	49.542	10,08
Koyun eti	111.138	11.763	10,58
Kıl keçi eti	20.931	3.154	15,07
Tiftik keçi eti	463	0	0,00
Sığır eti	354.636	34.363	9,69
Manda eti	4.047	262	6,47
Deve eti	8	0	0,00
Domuz eti	274	0	0,00
Deri (adet)	10.137.125	1.054.828	10,41
Koyun derisi	6.602.950	637.769	9,66
Kıl keçi derisi	1.201.276	174.699	14,54
Tiftik keçi derisi	30.748	0	0,00
Sığır derisi	2.272.234	241.012	10,61
Manda derisi	25.870	1.348	5,21
Deve derisi	32	0	0,00
Domuz derisi	4.015	0	0,00
Yapağı	43.139	14.981	34,73
Kıl	2.697	577	21,39
Tiftik	421	0	0,00
Beyaz et	662.694	18.570	2,80
Tavuk eti	643.436	18.570	2,89
Hindi eti	19.242	0	0,00
Ördek eti	4	0	0,00
Kaz eti	12	0	0,00
Yumurta (2)	844.287	24.789	2,94
Bal	61.091	7.731	12,65
Balmumu	4.527	348	7,69
İpek kozası	60	0	0,00

KAYNAK : DİE

(1): Mezbaha, kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar.

(2): 16.000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde sağılan ve kesilen hayvanların üretim ve verim durumu incelendiğinde ise; inekten ortalama olarak 1.173 kg/baş süt verimi alındığı, koyundan birim başına 52 kg/yıl, kıl keçisinden 68 kg/yıl ve mandadan ise 968 kg/yıl süt verimi alındığı görülmektedir. Yine kesilen hayvan başına verim (karkas ağırlığı) düzeyine bakıldığında, kesilen sığırların birim karkas ağırlığının 156 kg,

koyunların 20 kg, kıl keçilerin 20 kg ve mandaların ise 214 kg olduğu dikkati çekmektedir.

Sağılan ve kesilen hayvanların verim düzeyi ülke geneli açısından mukayese edildiğinde, küçükbaş hayvanlarda verim düzeyi Türkiye ortalamalarının çok az üzerinde olduğu görülürken, özellikle büyükbaş hayvanlarda bölge hayvan verimlerinin Türkiye hayvan verimlerinin altında bir verimlilik düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, sağılan hayvanlardan inekte süt verimliliği Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1.173 kg/baş iken, Türkiye genelinde 1.654 kg/baştır. Yine kesilen hayvanlardan sığırdan et verimliliği 156 kg/baş iken, Türkiye genelinde de 169 kg/baştır. Büyükbaş hayvanlarda verim düzeyinin Türkiye ortalamasının altında olmasının en önemli nedeni ise Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sığırların yerli ırk ve kültür melezi sığırlardan oluşması ve kültür ırkı sığır sayısının bölge sığır varlığı içerisinde önemli bir orana sahip olmamasıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi büyükbaş ve küçükbaş hayvanların verim düzeyleri, Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 28 ve Tablo 29'da verilmektedir.

TABLO 28: SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (2000)

Hayvan Türü	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi	
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Koyun	774.380	49	291.110	52
Kıl Keçi	216.328	60	49.743	68
Tiftik Keçi	3.883	21	1	8
İnek	8.732.041	1.654	1.392.086	1.173
Manda	67.330	967	11.090	968

KAYNAK : DİE

TABLO 29: ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIĞI (2000)

Hayvan Türü	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi	
	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlığı (kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlığı (kg)
Koyun	111.138	18	11.763	20
Kıl Keçi	20.931	18	3.154	20
Tiftik Keçi	463	16	-	-
Sığır	354.636	169	34.363	156
Manda	4.047	172	262	214

KAYNAK : DİE

Su Ürünleri Üretimi:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde su ürünleri üretimi ekonomik açıdan önemli bir potansiyel arz etmemektedir. 2000 yılı itibariyle 13 trilyon TL (cari fiyatlarla) gayri safi gelirin yaratıldığı balıkçılık sektörü, bölge tarımsal hasılasında (1.439 trilyon TL) %1'lık bir paya sahip olurken, bölge bu üretim değeri ile Türkiye balıkçılık gelirinin %2'sini oluşturmaktadır **(Ek 9)**.

Tarımsal Araç ve Gereç Durumu:

Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal alet ve makine varlığı incelendiğinde, bölgede, tarımsal üretimde makine kullanımının düşük olmasından dolayı, tarımsal araç ve gereç sayısının diğer bölgelere göre daha düşük düzeyde olduğu görülür. Türkiye genelinde tarla bitkileri üretiminde traktör başına 19 hektar alan düşerken, bu oran Doğu Anadolu Bölgesi'nde 33'tür. Bölgede tarımsal alet ve makine sayısı daha ziyade Erzurum, Kars, Malatya, Muş, Ardahan ve Erzincan illerinde yoğunlaşmıştır. Bölgede 2000 yılı itibariyle 47.954 adet traktör mevcut olup bu sayı Türkiye traktör varlığının %5'ini oluşturmaktadır **(Ek 13)**.

Gübre Kullanımı:

Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal üretiminde gübre kullanımı oldukça sınırlı düzeydedir. 2000 yılı itibariyle bölgede hektar başına kullanılan kimyasal gübre miktarı 276 kg iken, Türkiye genelinde ortalama gübre kullanımı hektar başına 584 kg'dır. Bölgede kimyasal gübrenin yoğun olarak kullanıldığı illerin başında Elazığ gelmektedir. 58.309 ton gübre tüketilen Elazığ'da hektar başına 649 kg gübre kullanılırken, bunu 580 kg/ha ile Iğdır ve 529 kg/ha ile de Malatya illeri izlemektedir. Bölgede en az gübre kullanımı ise 13 kg/ha ile Hakkari'de olurken, bunu 102 kg/ha ile Tunceli, 109 kg/ha ile de Van takip etmektedir. Kimyasal gübre kullanımı açısından bölge ortalamasının altında 9 il bulunurken, bölge ortalamasının üzerinde 5 il bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde gübre

kullanımı açısından Türkiye ortalamasının üzerinde yalnızca bir il (Elazığ) yer almaktadır (Ek 14).

3.2.3. Tarımsal Krediler

Tarım sektöründe beklenen üretim seviyelerine ulaşabilmesi, işletmelerde yetersiz olan işletme sermayesi unsurlarının tam olarak tamamlanması ile söz konusu olabilir. Tarımsal üretimde işletme sermayesindeki eksiklikler modern üretim araçlarının kullanımını veya entansiteyi ve yatırımın kapasitesini sınırlamaktadır. Oysa ülkemiz tarımının geliştirilmesi, istihdam imkanı yaratılması, işletme gelirindeki riskin azaltılması, işletmelerin daha rantabl çalışabilmeleri ve giderek artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenebilmesi bakımından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle ülkemiz tarım sektörünün arzulanan düzeye getirilmesi için gerek bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten ve gerekse sadece bitkisel veya sadece hayvansal üretim yapan üreticilerin işletme ve yatırım sermayesi eksikliklerinin karşılanması önem taşımaktadır. Böylece, mevcut üretim kaynaklarından en etkin yararlanmak suretiyle, tarımsal üretimin ülke ekonomisine katkısı da artırılabilecektir.

Tarımda kredi gereksinimini artıran en önemli nedenler ekonomik ve sosyal nedenlerdir. Tarım işletmelerinin yeterli büyüklükte olmayışı ve sermaye yetersizliği, piyasa içi üretim ve verimliliğin artırılma arzusu, veraset ve intikal işlemleri sonucunda tarım alanlarının küçülmesi ve tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar bu sorunların başlıcalarıdır.

Bununla beraber Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle koyun ve sığır besiciliği işletmeleri, süt sığırcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksinim duymaktadır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmeleri finansman ihtiyacı içinde bulunmaktadır. İşletmelerin altyapı ile ilgili (ahır, ağıl, kümes gibi) işletme

sorunlarının çözümünde uzun vadeli krediye gereksinim duyulurken, orta ve kısa vadeli krediler ise hayvancılık işletmesinin döner sermaye, cari ve diğer harcamalardan olan alet ve malzeme alımları için kullanılmaktadır. Özellikle orta ve kısa vadeli krediler besi, süt sığırcılığı ve entansif tavukçuluk işletmelerinin devamlılıklarını sağlayabilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tarım ve hayvancılık sektörlerinde teknolojik gelişme ve verim artışı, yatırım ile yeterli girdi kullanımına bağlıdır. Çağdaş teknolojilerin uygulanması, ekonomik, sosyal ve doğal olaylar tarımda sermaye ihtiyacını dolayısıyla kredi gereksinimini artıran faktörlerdir.

Doğu Anadolu Bölgesi tarımsal kredi durumu incelendiğinde, 1999 yılı itibariyle bölgede 114 trilyon TL. tarımsal kredi verildiği ve bu kredi miktarının Türkiye toplam tarımsal kredilerin %5,4'ünü oluşturduğu görülmektedir (**Tablo 30**).

Bölge tarımsal kredilerinin türlere göre dağılımı incelendiğinde, kullanılan kredilerin %37,7'sinin Tarım Kredi Kooperatifleri'nden alınan kredilerden oluştuğu görülürken, %50,4'ünün hayvansal üretim kredileri, %3,1'inin bitkisel üretim kredilerinden oluştuğu dikkati çekmektedir.

TABLO 30: TARIMSAL KREDİLER (1999)

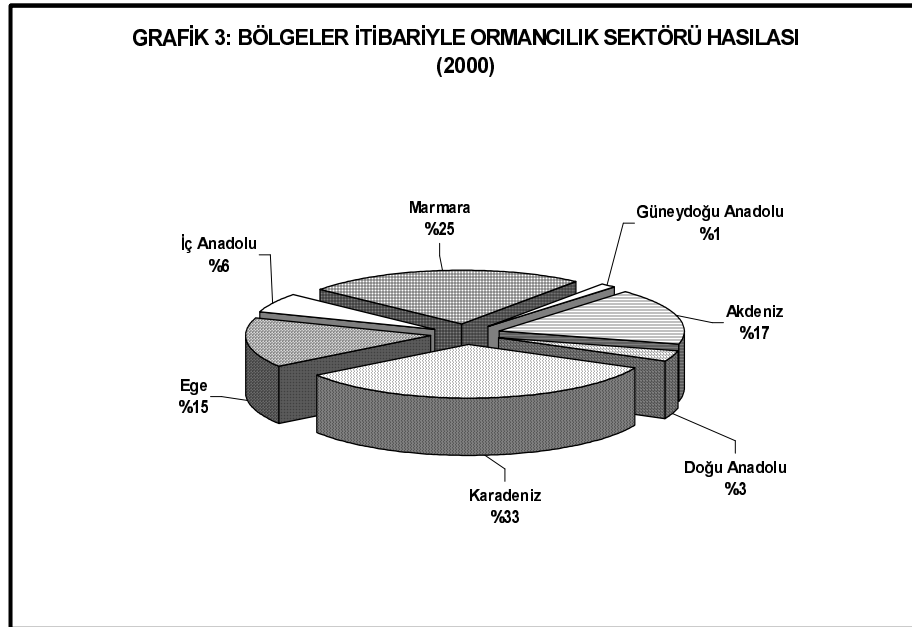
Kredi Türü	Tutar (Milyar TL)				(2) / (1) (%)
	Türkiye (1)	Dağılım (%)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Dağılım (%)	
Bitkisel üretim kredileri	206.451	9,70	3.583	3,15	1,74
Hayvansal üretim	348.370	16,36	57.362	50,39	16,47
Kimyevi gübre	33.724	1,58	144	0,13	0,43
Su ürünleri kredileri	10.115	0,48	71	0,06	0,70
Tarımsal araç ve gereçler	56.647	2,66	1.179	1,04	2,08
Tarım kredi kooperatifleri	478.109	22,45	42.860	37,65	8,96
Tarımsal içerikli krediler	995.729	46,77	8.616	7,57	0,87
Tarımsal sanayi	47	0,00	23	0,02	48,94
TOPLAM	2.129.192	100,00	113.839	100,00	5,35

KAYNAK: DİE

3.3. Ormanlık

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ormanlık alan miktarı 1.496.569 hektar olup Türkiye orman varlığının %7,2'sine sahiptir. Bölgedeki ormanlık alanların %18,4'ü koru ormanı, %81,6'sı da baltalık ormanı niteliğindedir. Yine bölgedeki orman varlığının %50,5'i normal, %49,5'i de bozuk niteliktedir. Orman alanlarının bölge illeri açısından dağılımına baktığımızda, en fazla orman alanına sahip ilin 239.158 ha ile Bingöl'e ait olduğu görülürken, bunu 207.766 ha ile Tunceli, 206.100 ha ile de Erzurumun izlediği dikkati çekmektedir. Bölgede en düşük orman alanına sahip il ise 161 hektarlık alan ile Iğdır'dır (**Ek 15**).

Bölgede ormanlık alanların az olması, orman ürünleri üretimi açısından bölge hasılasının da az olması sonucunu doğurmaktadır. 2000 yılı itibariyle Türkiye genelinde elde edilen 423 trilyon TL ormancılık gayri safi gelirinin %3,3'ü Doğu Anadolu Bölgesi tarafından gerçekleştirilmiştir. 14,1 trilyon TL üretim değeri ile Doğu Anadolu Bölgesi, bölgeler sıralamasında altıncı sırada bulunmaktadır.

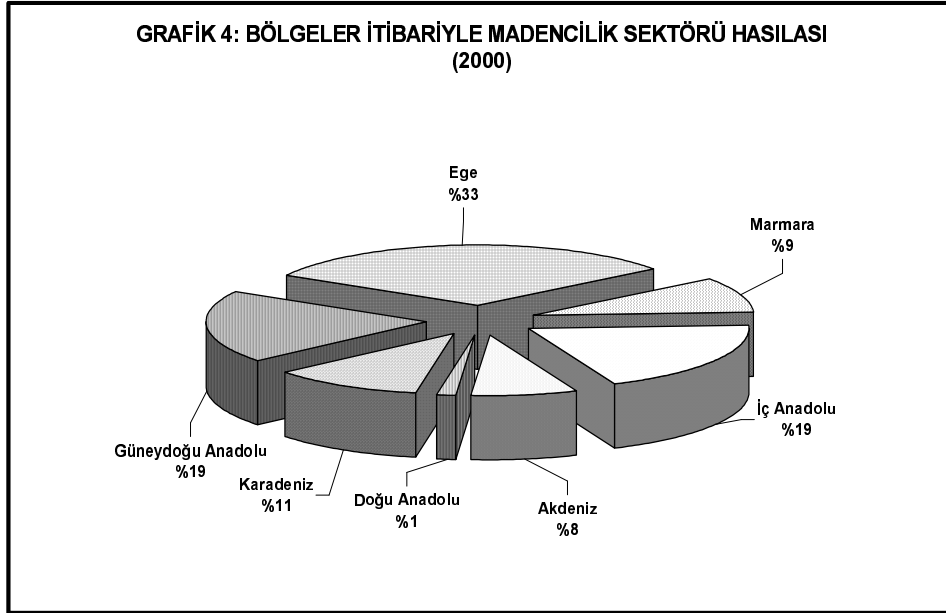

3.4. Madencilik

Doğu Anadolu Bölgesi yer altı kaynakları açısından pek zengin olmamakla birlikte, bölgede krom, kaolen, barit, dolomit, mermer, tuğla ve kiremit hammaddesi, perlit, pomza ve jeotermal kaynaklar ekonomik olarak işletilebilecek rezervlere sahiptir.

Madencilik sektörünün, Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sı içindeki payına bakıldığında, 1987-1989 yıllarında %1,3 olan madencilik payının 1990-1996 döneminde gerileyerek ‰9 düzeyine düştüğü görölrken, 1997'de %2,1 seviyesine yükseldiği dikkati çekmektedir. Ancak, bu yıldan sonra devamlı düşüş kaydeden madencilik sektörünün GSYİH içindeki payı 1999'da ‰8'e, 2000'de ise ‰4'e gerilemiştir.

2000 yılı itibariyle Türkiye genelinde elde edilen 1.423 trilyon TL madencilik hasılasının %1,5'i Doğu Anadolu Bölgesi tarafından gerçekleştirilirken, 21 trilyon üretim değeri ile Doğu Anadolu Bölgesi, bölgeler sıralamasında son sırada yer almaktadır. Bölge madencilik hasılasının en yüksek olduğu il ise Elazığ'dır. 14,3 trilyon TL hasıla ile bölge madencilik hasılasının %68,3'ünü oluşturan Elazığ ilinde madencilik sektörü GSYİH'nın %1,8'ini oluşturmaktadır.

3.5. Altyapı İmkanları

Doğu Anadolu Bölgesi illerinin hemen hepsi ciddi altyapı sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bölge illerinin arzulanan gelişme çizgisini yakalayamamalarının temelinde, özellikle, ulaşım altyapısının yetersizliği yatmaktadır. Bölgede mevcut kara ve demiryolu ağlarının fiziki standartları son derece düşüktür. Engebeliliği ve arazinin jeolojik yapısı yerleşim yerlerinin birbiriyle olan kara ve demiryolu bağlantılarını kısıtlamakta ulaşım maliyetlerini arttırmaktadır.

Bölgedeki tüm ulaşım türlerinin (karayolu, demiryolu, havayolu ve su yolu) alt yapıları hem ülke ortalamasına hem de kabul edilen genel standartlara kıyasla daha az gelişmiş durumdadır. Kilometrekareye düşen karayolu ve demiryolu bağlantılarının oranları, havayolu terminal noktalarının nitelikleri ve iç su yolu taşımacılığının hiç bulunmaması, bölgenin ulaşım altyapısının yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Ulaşım altyapı yetersizliğini oluşturan etmenlerin başında bölgenin coğrafik özellikleri gelmektedir. Bölgenin denizden yüksekliği, yüksek sıradağların mekanda kesintiler ve erişim engelleri oluşturması, kentsel ve kırsal yerleşimlerin dağınık ve küçük ölçekli olması ulaşım altyapısını geliştirmenin maliyetlerini yükseltmekte, bölgenin sert karasal iklimi, istenilen nitelikteki alt yapıların her mevsim hizmete sunulmasını zorlaştırmaktadır. Topoğrafya koşulları, özellikle demiryolu şebekesinin geliştirilmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmakta, eğimlere karşı duyarlı olan bu teknolojinin bölge içindeki erişebilirliği, verimliliği ve etkinliği kısıtlanmaktadır. Bu durum ise, özellikle sanayi, tarım ve hayvancılık ürünlerinin dış pazarlara açılımını fiziksel ve ekonomik olarak zorlaştırmaktadır.

Altyapı yatırımları bakımından ulaşımdan sonra önemli olan diğer iki alan haberleşme ve enerjidir. Doğu Anadolu Bölgesi büyük su kaynakları potansiyeline sahip olmakla beraber, enerji açısından bu kaynaklardan, bu güne kadar yeterince yararlanamamıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde birincil enerji üretim ve tüketim miktarları incelendiğinde, 1996 yılı itibariyle bölgenin enerji üretiminin 1.349 BTPE (Bin Ton Petrol Eşdeğeri), tüketimin ise 2.526 BTPE olduğu görülürken, bölgenin enerji tüketiminin %53'ü bölgesel üretimle karşılanmıştır. Bölgenin birincil enerji üretimi içinde hidroelektrik santrallerinin payı %28 iken, odundan elde edilen enerjiler %35, hayvan ve bitki artıklarından elde edilen enerji ise toplam üretimin %38'ini oluşturmaktadır.^(*)

Bölgede mevcut durumda 22 adet hidroelektrik santrali (HES) bulunmaktadır. Toplam olarak 1.604 MW kurulu güce sahip olan bu santraller Türkiye hidroelektrik santralleri kurulu gücünün (10.107 MW) %16'lık bölümünü oluşturmaktadır. Bölgedeki hidroelektrik santrallerinden Elazığ'daki Keban hidroelektrik santrali toplam bölge HES kurulu gücünün %83'ünü teşkil etmektedir.

2000 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde elektrik enerjisi tüketimi 3.497.110 MWh olup, Türkiye elektrik tüketiminin %3,6 gibi oldukça düşük bir bölümünü oluşturmaktadır. Yine aynı yıl Türkiye genelinde kişi başına düşen elektrik kullanımı 1.505 kWh iken, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu miktar 612 kWh olup ülke ortalama kullanımının yarısından daha azdır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin su kaynaklarının değerlendirilmesi ve ülkenin enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla son yıllarda altyapıya yönelik bir dizi baraj ve hidroelektrik santrali yatırımları yapılmaya başlanmıştır. Bu yatırımlardan Muş'ta Murat akarsuyu üzerine inşa edilen Alpaslan I hidroelektrik santralinin kurulu gücü 160 MW, Bingöl'deki Kiğı hidroelektrik santralinin kurulu gücü 140 MW ve Tunceli'de Munzur akarsuyu üzerine kurulan Uzunçayır hidroelektrik santralinin kurulu gücü ise 74 MW olacaktır.

Haberleşme altyapısı konusunda Doğu Anadolu Bölgesi iletişim ve özellikle telefon hizmeti bazında diğer bölgeler kadar gelişmiş bir iletişim altyapısına sahiptir.

^(*) Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı, T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2000.

Bununla birlikte, telekomünikasyon alanında yaşanan olumlu gelişmelere karşın ülkemize özgü doğa koşullarından dolayı, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde haberleşme hizmetlerinin götürülemediği köy ve mezra gibi küçük yerleşim birimleri de bulunmaktadır.

Bölge altyapısının modernizasyonu hususunda atılan somut adımların bir göstergesi niteliğindeki, *kamu yatırım harcamalarının* gelişimine bakıldığında, şu hususlar dikkat çekmektedir: 1991 yılında cari fiyatlarla 843 milyar TL düzeyinde bulunan kamu yatırım harcamaları, yıllar itibariyle devamlı olarak artış göstererek (1999 yılı hariç olmak üzere) 2001 yılı sonunda 333 trilyon düzeyine yükselmiştir. Bölgedeki kamu yatırım harcamalarında özellikle 1992, 1993, 1997 ve 1998 yıllarında önemli oranlarda artış meydana gelmiştir. Kamu yatırımları açısından bölgenin Türkiye geneli içindeki payı incelendiğinde ise, 1991'de %2 olan payının 2001'de %3,6 seviyesine yükseldiği ve bu oranın da oldukça düşük seviyede olduğu dikkati çekmektedir. Kamu yatırım harcamaları 1991-2001 dönemi itibariyle değerlendirildiğine, incelenen dönemde bölgeye 902 trilyon TL düzeyinde kamu yatırımı yapıldığı ve bu miktarın da Türkiye toplamının %3,3'ünü oluşturduğu görülür (**Tablo 31**).

TABLO 31: KAMU YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla)

Yıllar	HARCAMA TUTARI (Milyar TL)				(2) / (1) (%)
	Türkiye (1)	Değişim (%)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Değişim (%)	
1991	41.864	-	843	-	2,01
1992	75.404	80,12	1.834	117,56	2,43
1993	122.799	62,85	4.263	132,44	3,47
1994	218.875	78,24	7.553	77,18	3,45
1995	312.039	42,56	12.047	59,50	3,86
1996	622.925	99,63	23.782	97,41	3,82
1997	1.346.981	116,23	51.669	117,26	3,84
1998	3.162.783	134,81	135.815	162,86	4,29
1999	4.605.643	45,62	133.585	-1,64	2,90
2000	7.612.580	65,29	198.066	48,27	2,60
2001	9.358.212	22,93	332.583	67,92	3,55
1991-2001	27.480.105	-	902.040	-	3,28

KAYNAK: DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2001 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Ocak 2001.

Kamu yatırım harcamalarının sektörlere göre dağılımına bakıldığında; 2001 yılı itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde 333 trilyon TL olarak gerçekleşen kamu yatırım harcamalarının %32,5'inin enerji yatırımlarından oluştuğu görülürken, %12,4'ünün eğitim, %9,5'inin sağlık, %8,7'sinin ulaştırma ve haberleşme, %8,3'ünün de tarım sektörüne yapılan yatırımlardan oluştuğu dikkati çekmektedir. Bu beş sektöre yapılan yatırım harcamaları, toplam kamu yatırım harcamalarının %71'ini oluşturmaktadır. Tablo 32'de kamu yatırım harcamalarının sektörler itibariyle dağılımı verilmektedir.

**TABLO 32: KAMU YATIRIM HARCAMALARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (2001)
(Cari Fiyatlarla)**

Sektörler	Türkiye (1)		Doğu Anadolu Bölgesi (2)		(2) / (1) (%)
	Milyar TL	%	Milyar TL	%	
Tarım	536.135	5,73	27.554	8,28	5,14
Madencilik	124.150	1,33	1.465	0,44	1,18
İmalat	505.331	5,40	3.341	1,00	0,66
Enerji	1.570.325	16,78	107.950	32,46	6,87
Ulaştırma ve Haberleşme	1.712.559	18,30	28.995	8,72	1,69
Turizm	108.194	1,16	230	0,07	0,21
Konut	528.205	5,64	3.168	0,95	0,60
Eğitim	1.235.600	13,20	41.089	12,35	3,33
Sağlık	577.643	6,17	31.491	9,47	5,45
Diğer	2.460.070	26,29	87.300	26,25	3,55
Toplam	9.358.212	100,00	332.583	100,00	3,55

KAYNAK: DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2001 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Ocak 2001.

3.6. Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri (başka bir ifadeyle Devlet Yardımları) sağlamaktadır. Yine, Devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörler (özel önem taşıyan sektörler) farklı teşvik tedbirlerini (destek unsurlarını) uygulamaktadır.

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek Devlet Yardımları açısından Doğu Anadolu Bölgesi'nin bütün illeri **Kalkınmada Öncelikli İller** kapsamında yer almaktadır.

18.01.2001 tarih ve 24291 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2000/1821 nolu Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için, yatırım veya işletme dönemlerini kapsayan aşağıdaki destek unsurları uygulanmaktadır; (*)

- a) Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası,
- b) Yatırım İndirimi,
- c) Katma Değer Vergisi İstisnası,
- d) Vergi, Resim ve Harç İstisnası,
- e) Yatırımları Teşvik Fonu'ndan Kredi Tahsisi.

Yatırımın teşvik belgesi kapsamına alınabilmesi için kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımların, sabit yatırım tutarının asgari 200 milyar TL. normal yörelerde 400 milyar TL ve gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda ise asgari sabit yatırımın 600 milyar TL olması gerekmektedir. Teşvik belgesi kapsamındaki yatırımların finansmanında uygulanabilecek asgari özkaynak oranı ise, kalkınmada öncelikli yörelerde (dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde) yapılacak yatırımlarda %20'dir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yatırım teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri, diğer bölgeler ile karşılaştırıldığında, bölgede teşvik ve izin belgesi almış yatırım projeleri sayısının az olduğu dikkati çekmektedir. 1990-2002 döneminde Doğu Anadolu Bölgesi'ne verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 33'de verilmiştir.

(*) Yatırımlarda Devlet Yardımları EK 16'da ayrıntılı olarak verilmiştir.

TABLO 33: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NE VERİLEN TEŞVİK BELGELERİNİN TÜRKİYE İLE MUKAYESESİ (Milyar TL)

Yıllar	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Bölge/Türkiye (%)		
	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı	İstihdam
1990	3.141	68.257	181.802	697	5.649	20.194	22,2	8,3	11,1
1991	1.775	97.247	171.560	188	3.550	9.270	10,6	3,7	5,4
1992	1.554	186.476	113.199	41	2.189	2.260	2,6	1,2	2,0
1993	3.052	708.481	198.662	70	7.282	4.177	2,3	1,0	2,1
1994	1.392	413.024	90.783	39	17.356	3.229	2,8	4,2	3,6
1995	4.955	4.106.800	375.556	72	78.441	10.150	1,5	1,9	2,7
1996	5.024	3.031.751	270.110	112	50.939	5.878	2,2	1,7	2,2
1997	5.144	4.280.351	335.818	122	92.039	8.707	2,4	2,2	2,6
1998	4.291	4.550.614	285.868	178	117.204	11.502	4,1	2,6	4,0
1999	2.968	6.247.063	193.802	130	109.956	7.241	4,4	1,8	3,7
2000	3.521	8.660.206	188.463	147	208.840	6.911	4,2	2,4	3,7
2001	2.154	10.598.842	102.925	110	259.272	4.297	5,1	2,4	4,2
2002 (*)	884	4.075.085	46.433	27	71.091	977	3,1	1,7	2,1

(*) : Ocak-Nisan dönemi itibariyle.

KAYNAK: T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

Bölgede KOBİ yatırım teşviklerinden yararlanan işletme sayısı 2001'de 34 olup bu işletmelere 736 milyar TL yatırım kredisi, 438 milyar TL işletme kredisi olmak üzere toplam 1,2 trilyon TL kredi kullanılmıştır. 2001 yılı itibariyle bölgede KOBİ yatırımları için verilen toplam kredi miktarı ülke genelinde kullanılan kredi tutarının %14'ünü oluşturmaktadır (Tablo 34).

TABLO 34: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NE VERİLEN KOBİ YATIRIM TEŞVİKLERİNİN DAĞILIMI

Yıllar	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Bölge/Türkiye (%)		
	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Kredi	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Kredi	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı	Toplam Kredi	İstihdam
1997	1.550	19.637	14.974	153	1.855	1.513	9,9	9,4	10,1
1998	1.171	19.434	12.117	145	2.670	1.585	12,4	13,7	13,1
1999	1.695	42.401	10.222	236	7.204	1.802	13,9	17,0	17,6
2000	1.229	36.758	5.587	157	5.624	913	12,8	15,3	16,3
2001	246	8.170	674	34	1.174	141	13,8	14,4	20,9
2002 (*)	142	7.906	486	7	669	31	4,9	8,5	6,4

(*) : Ocak-Mayıs dönemi itibariyle.

KAYNAK: T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısında dikkati çeken özellikleri beş başlık altında toplamak mümkündür:

1. Doğu Anadolu Bölgesi net dışa göç veren bölgedir.

Nüfusun sosyal ve Ekonomik niteliklerini gösteren 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 1985-1990 döneminde bölgede net göç hızı ‰-94'tür. Doğu Anadolu Bölgesi, bu oran ile en fazla göç veren bölge konumundadır.

1990-2000 döneminde Doğu Anadolu Bölgesi nüfusu, yıllık ‰13,92 oranında artış göstererek, Karadeniz Bölgesi'nden sonra nüfusu en az artan ikinci bölgemizdir.

Nüfus, bölgenin büyük kentlerinde yoğunlaşmış olup küçük kentler fazla büyümemekte, hatta bazıları (Tunceli, Kars, Ardahan) nüfus kaybetmektedir.

2. Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesidir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesidir. 2000 yılı itibariyle Türkiye GSYİH'sının %4,1'ini oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına düşen gayri safi hasıla da ortalama 1.343 \$'dır. Bu değer 2.941 \$ olan Türkiye ortalamasının %54 altındadır.

3. Bölge ekonomisinde görece olarak tarım sektörünün payı büyüktür.

Bölge ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı yüksek, sanayide çalışanların payı düşüktür (sanayide çalışanların payı, ülke genelinde sanayide çalışanların toplam istihdamdaki payının üçte birisi kadardır).

2000'de cari fiyatlarla 5.163 trilyon TL olan bölge GSYİH'sında tarım sektörünün payı %27,9'dur. Bu oran Türkiye GSYİH'sı içinde %14,1 olan tarımın payından iki

kat daha yüksektir. GSYİH içinde sanayi sektörünün payı ise %10,9 olup Türkiye geneline ait oranın (%23,3) yarısından daha düşüktür.

4. Bölge hasılasında devlet hizmetlerinin payı ağırlıklı konumdadır.

Bölge'deki bir çok ilin ekonomisi daha ziyade devlet hizmetlerine, başka bir ifadeyle kamu görevlilerinin aldıkları maaş ve ücretlere dayanmaktadır. 2000 yılı itibariyle devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı %27,1 oranında olup bu değer Türkiye genelinden (%10,1) yaklaşık 3 kat daha fazladır. Devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı açısından Doğu Anadolu Bölgesi, diğer bölgelere oranla en yüksek paya sahiptir.

Bölge illerinden özellikle Tunceli, Hakkari, Van, Bingöl, Erzurum, Kars, Muş ve Bitlis'te devlet hizmetlerinin GSYİH içindeki payı oldukça yüksektir. Bu illerden Tunceli, Van, Hakkari, Erzurum ve Elazığ'da GSYİH içinde devlet hizmetlerinin payı tarım sektöründen de yüksek olup ilk sıradadır. Bölge GSYİH'sı içinde devlet hizmetleri payının en düşük olduğu il ise %17,3 oran ile Malatya'dır (**Ek 16**).

5. Bölge illeri arasında büyük gelişme farklılıkları bulunmamaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu doğal kaynakların (arazi, su, turizm, maden ve diğer kaynaklar) dağılımı, bölgeyi oluşturan iller arasında eşitsizliklere yol açmakla birlikte, bu eşitsizlikler minimum düzeydedir. Gelişmişlik farklılıklarının tespit edilmesinde önemli bir gösterge olan kişi başına hasıla rakamları incelendiğinde, bölge illerinden Muş, Ağrı, Bitlis, Ardahan, Bingöl, Van, Hakkari, Kars, Iğdır illerinde kişi başına hasılanın, bölge ortalamasının altında olduğu dikkati çekerken, Elazığ, Tunceli, Malatya, Erzincan ve Erzurum'da ise bölge ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. 1.343 \$ olan bölge ortalamasının altında 9 il bulunurken, 5 il de bölge ortalamasının üzerindedir. Burada çarpıcı olan hususlardan biri de, en yoksul il olan Muş ile en zengin il konumunda olan Elazığ arasında, kişi başına gelir açısından 3 kata yakın bir farkın olmasıdır (**Ek 5**). Kişi başına hasıla rakamları Türkiye geneli itibariyle değerlendirildiğinde, bölgeyi oluşturan illerin tamamının, Türkiye geneli kişi başına hasıla rakamının altında

kaldığı ve bölge illerinden 9 tanesinin, kişi başına gelir bakımından 81 il arasında son 10 il içinde yer aldığı görülür.

Yine aynı şekilde diğer göstergeler açısından değerlendirildiğinde, başta Muş ve Ağrı olmak üzere Bingöl, Ardahan, Bitlis, Hakkari ve Iğdır illerinin sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer aldığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, kişi başına gelir düzeyinin büyüklüğü açısından bölge illeri arasında ikinci en yüksek gelir düzeyine sahip olan Tunceli, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması açısından bölge içinde 5. sırada, Türkiye genelinde ise 60. sırada yer almaktadır **(Ek 7)**.

Bölgenin sosyo-ekonomik yapısındaki bu olumsuz durumun en önemli nedenlerinden biri altyapı yetersizliğidir. Başta ulaşım olmak üzere, fiziki ve sosyal altyapı eksikliği, bölgenin gelişmesini engelleyen etkenlerin başındadır. Nitekim kamu yatırım harcamalarının gelişimine baktığımızda, bölgeye yapılan kamu yatırım harcamalarının Türkiye geneli içinde %3 gibi düşük bir oran teşkil ettiği görülmektedir.

Dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yönden kalkınmasını sağlayarak diğer bölgelerle arasında olan gelişmişlik farkının ortadan kaldırılması -en azından minimum düzeye indirilmesi- için başlangıç olarak bölgenin altyapı yatırımlarının (ulaşım ve haberleşme, enerji, eğitim, sağlık vs) gerçekleştirilmesine bağlıdır. Ancak ekonomik gelişmenin sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından, altyapı yatırımlarının bir bütün olarak ele alınarak sorunun giderilmesi de ayrı bir önem taşımaktadır.

Bölgede altyapı yatırımlarıyla beraber aynı zamanda, bölgenin ekonomik kalkınmasını etkileyecek potansiyel alanların öncelikle değerlendirilerek saptanması gerekmektedir. Bu potansiyeli taşıyan tarım, sanayi, ticaret ve turizm yatırımlarının en ince ayrıntılarıyla birlikte incelenerek ortaya konması -mevcut imalat yapısının ve yatırımları etkileyen tüm faktörlerin ayrıntılı şekilde bilinmesi ve değerlendirilmesi- daha rasyonel yatırımların yapılması açısından müteşebbisleri yönlendirebilecektir.

Kalkınma sürecinin temelini teşkil eden yatırım kararları ne kadar sağlıklı olursa, yatırım o ölçüde başarılı olacaktır. Dolayısıyla hem yatırımın başarısı, hem de ülkenin kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi, yatırımların rasyonel seçim esaslarına uygun olarak yapılmasına bağlı olmaktadır.

Kalkınma sürecinin temelini teşkil eden yatırım kararları ne kadar sağlıklı olursa, yatırım o ölçüde başarılı olacaktır. Dolayısıyla hem yatırımın başarısı, hem de ülkenin kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi, yatırımların rasyonel seçim esaslarına uygun olarak yapılmasına, başka bir ifadeyle yatırımların sağlam projelere dayandırılmasına bağlıdır.

En geniş anlamda proje, belli mal ve hizmetlerin üretiminin gerçekleştirileceği tesisler oluşturmak amacıyla kaynak tahsis edilmesini öngören yatırım önerisidir. Yatırım projelerinin hazırlanması ve değerlendirilmesi birbirine bağlı bir dizi aşamadan oluşmaktadır. Yatırım projesinin fikir olarak tasarlanmasından, hazırlık, eleme, seçme, yatırımın gerçekleşmesi ve sonunda işletmeye alma dönemine kadar süren faaliyetler proje çalışmaları kapsamına girmektedir.

Türkiye Kalkınma Bankası, proje döngüsü olarak nitelendirilen proje planlama aşamalarına projenin ilk aşaması olan proje oluşturma (projenin fikir olarak tasarlanması) aşamasından katılmakta olup Banka, Yöresel Uygun Yatırım Alanları Araştırması'yla o bölgeye yönelik olası yatırım konuları tespit etmektedir (bu çalışmaları yönlendiren birincil amaç, yöre kalkınmasına katkıda bulunacak, yöre kaynakları ile uyumlu ve pazarlama olanağı yüksek bulunan yatırım alanlarının belirlenmesidir).

Ayrıca Banka, proje çalışmalarına bir finansman kuruluşu olması nedeniyle, proje döngüsünün diğer aşamalarında da katılmakta ve etkin görevler üstlenmektedir. Yatırım projelerinin uygulama aşamasında, yatırımın finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla, Banka gerek hazine kaynaklı gerekse yurtdışı ve kendi iç kaynaklarından oluşan fonları, kuruluş amaçları doğrultusunda, karlılık ve verimlilik anlayışı içinde orta ve uzun vadeli olarak bu yatırım projelerine aktarmaktadır.

Ekonomik kalkınma ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla Türkiye Kalkınma Bankası, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerin büyük bir çoğunluğu için değişik tarihlerde Yöresel Uygun Yatırım Alanları Araştırması yapmış, ayrıca bu bölgemizdeki yatırımların finansmanına belirli fonları aktarmıştır.

Banka, 2001 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde 11 ayrı ilde 39 sanayi firmasına 6,1 trilyon TL yatırım ve işletme kredisi kullanırken, 9 ilde toplam 11 turizm firmasına da 1,4 trilyon TL yatırım ve işletme kredisi kullanmıştır. 2002 Ocak-Mayıs döneminde ise, 7 ilde 12 sanayi firmasına 1,2 trilyon TL, 6 ilde 6 turizm firmasına 577 milyar TL olmak üzere toplam 1,7 trilyon TL yatırım ve işletme kredisi kullanmıştır.

EKLER

- Ek 1: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin 1990-2000 Nüfusu**
- Ek 2: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Net Göç Hızı (1985-1990)**
- Ek 3: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Kırsal/Kentsel Nüfusu (2000)**
- Ek 4: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin GSYİH'sı (2000)**
- Ek 5: Doğu Anadolu Bölgesi İllerinin Kişi Başına Düşen GSYİH'sı (2000)**
- Ek 6: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmasında Kullanılan Değişkenler ve Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'nin Değerleri**
- Ek 7: İllerin Sosyo – Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması**
- Ek 8: Sanayi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı (2000)**
- Ek 9: Tarımsal Hasılanın İller İtibariyle Dağılımı (2000)**
- Ek 10: Tarla Ürünleri Üretimi ve Verim Durumu (2000)**
- Ek 11: Sebze Ürünleri Üretimi ve Türkiye İçindeki Yeri (2000)**
- Ek 12: Meyve Ürünleri Üretimi ve Ağaç Sayısı (2000)**
- Ek 13: Doğu Anadolu Bölgesi Tarımsal Araç ve Gereç Sayısı (2000)**
- Ek 14: Doğu Anadolu Bölgesi Gübre Kullanımı (2000)**
- Ek 15: Doğu Anadolu Bölgesi Ormanlık Alan Miktarı**
- Ek 16: Devlet Hizmetlerinin GSYİH İçindeki Payı (2000)**
- Ek 17: Yatırımlarda Devlet Yardımları**

EK 1: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN 1990-2000 NÜFUSU

İller	Nüfus		Değişim	
	1990	2000	Miktar	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
Ağrı	437.093	528.744	91.651	19,03
Bingöl	249.074	255.395	6.321	2,51
Bitlis	330.115	388.678	58.563	16,33
Elazığ	498.225	572.933	74.708	13,97
Erzincan	299.251	315.806	16.555	5,38
Erzurum	848.201	942.340	94.139	10,52
Hakkari	172.479	235.841	63.362	31,28
Kars	355.823	327.056	-28.767	-8,43
Malatya	704.359	853.658	149.299	19,22
Muş	376.543	453.654	77.111	18,63
Tunceli	133.584	93.584	-40.000	-35,58
Van	637.433	877.524	240.091	31,96
Ardahan	163.731	133.756	-29.975	-20,22
İğdır	142.601	168.634	26.033	16,76
Doğu Anadolu Bölgesi	5.348.512	6.147.603	799.091	13,92

KAYNAK : DİE

EK 2: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN NET GÖÇ HIZI (1985-1990)

İller	1990 Nüfusu (*)	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı %
Ağrı	362.987	17.162	54.474	-37.312	-103
Bingöl	214.566	9.878	29.766	-19.888	-93
Bitlis	272.878	13.606	34.115	-20.509	-75
Elazığ	445.873	25.880	47.044	-21.164	-47
Erzincan	272.055	24.246	49.820	-25.574	-94
Erzurum	740.945	34.250	122.548	-88.298	-119
Hakkari	140.256	6.990	11.462	-4.472	-32
Kars	578.707	26.759	131.784	-105.025	-181
Malatya	626.177	36.364	71.571	-35.207	-56
Muş	312.081	12.425	46.254	-33.829	-108
Tunceli	119.584	9.118	29.450	-20.332	-170
Van	520.304	22.187	42.967	-20.780	-40
Ardahan	-	-	-	-	-
İğdır	-	-	-	-	-
Doğu Anadolu Bölgesi	4.606.413	238.865	671.255	-432.390	-94

(*): 1990 nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

KAYNAK : DİE

EK 3: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN KIRSAL/KENTSEL NÜFUSU (2000)

İller	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu		Bucak ve Köy Nüfusu	
		Kişi	%	Kişi	%
Ağrı	528.744	252.309	47,7	276.435	52,3
Bingöl	255.395	124.311	48,7	131.084	51,3
Bitlis	388.678	220.402	56,7	168.276	43,3
Elazığ	572.933	366.839	64,0	206.094	36,0
Erzincan	315.806	171.621	54,3	144.185	45,7
Erzurum	942.340	565.516	60,0	376.824	40,0
Hakkari	235.841	140.398	59,5	95.443	40,5
Kars	327.056	144.321	44,1	182.735	55,9
Malatya	853.658	499.713	58,5	353.945	41,5
Muş	453.654	159.503	35,2	294.151	64,8
Tunceli	93.584	54.476	58,2	39.108	41,8
Van	877.524	446.976	50,9	430.548	49,1
Ardahan	133.756	39.725	29,7	94.031	70,3
Iğdır	168.634	81.582	48,4	87.052	51,6
Doğu Anadolu Bölgesi	6.147.603	3.267.692	53,2	2.879.911	46,8

KAYNAK : DİE

EK 4: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN GSYİH'SI (2000)
(Cari Fiyatlarla)

İller	GSYİH (Milyon TL)		Türkiye Sıralaması	Bölge Sıralaması
	Değer	Gelişme Hızı (%)		
Ağrı	272.088.039	55,4	65	6
Bingöl	170.816.530	54,2	74	10
Bitlis	214.388.127	55,8	70	8
Elazığ	807.198.035	50,0	39	3
Erzincan	303.041.403	42,8	64	5
Erzurum	856.611.768	55,4	35	2
Hakkari	164.595.858	63,8	76	11
Kars	233.791.446	43,6	68	7
Malatya	992.948.237	63,1	28	1
Muş	205.436.842	40,0	71	9
Tunceli	118.890.973	45,0	79	13
Van	610.047.942	64,3	43	4
Ardahan	89.684.277	42,8	80	14
Iğdır	123.008.551	42,2	78	12
Doğu Anadolu Bölgesi	5.162.548.028	54,3		

KAYNAK : DİE

EK 5: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH'SI
(2000)

İller	Kişi Başına Düşen GSYİH			Türkiye Sıralaması	Bölge Sıralaması
	Bin TL	Gelişme Hızı %	\$		
Ağrı	517.632	39,5	824	80	13
Bingöl	669.084	39,5	1.065	76	10
Bitlis	554.373	37,4	883	78	12
Elazığ	1.414.945	37,3	2.253	38	1
Erzincan	960.926	24,5	1.530	60	4
Erzurum	911.902	45,1	1.452	62	5
Hakkari	704.530	61,9	1.122	74	8
Kars	712.134	37,8	1.134	73	7
Malatya	1.170.104	61,8	1.863	51	3
Muş	455.467	34,4	725	81	14
Tunceli	1.249.984	18,9	1.990	45	2
Van	701.915	49,7	1.118	75	9
Ardahan	664.638	28,0	1.058	77	11
İğdir	733.233	23,7	1.168	71	6
Doğu Anadolu Bölgesi	843.365	43,0	1.343		

KAYNAK : DİE

EK 6: SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK ARAŞTIRMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE TÜRKİYE'NİN DEĞERLERİ

İL	No.	Değişkenler	BİRİM	Türkiye	Doğu Anadolu Böl.
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER			
1994	1.	Toplam Nüfus	Kişi	60.576.000	5.405.194
1990	2.	Şehirleşme Oranı	Yüzde	59,01	42,57
1985-90	3.	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	Binde	21,71	4,58
1990	4.	Nüfus Yoğunluğu	Kişi/Km ²	73	37
1985-90	5.	Yıllık Net Göç Oranı	Binde	0,00	-90,92
1990	6.	Doğurganlık Oranı	Binde	2,65	4,20
1990	7.	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	Kişi	4,97	7,02
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ			
1990	8.	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	53,66	71,93
1990	9.	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	12,80	3,98
1990	10.	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	7,93	3,67
1990	11.	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	2,32	0,64
1990	12.	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	38,45	23,47
1990	13.	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	6,37	2,10
1990	14.	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Yüzde	1,34	0,36
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ			
1990	15.	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Yüzde	80,46	68,16
1990	16.	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	Yüzde	71,95	54,89
1990	17.	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Yüzde	4,72	3,33
1994-95	18.	İlkokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	97,10	93,69
1994-95	19.	Ortaokullar Okullaşma Oranı	Yüzde	68,65	48,84
1994-95	20.	Liseler Okullaşma Oranı	Yüzde	46,52	33,37
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ			
1990	21.	Bebek Ölüm Oranı	Binde	67	74
1994	22.	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Adet	10,87	6,31
1994	23.	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Adet	1,89	0,69
1994	24.	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Adet	2,36	1,00
1994	25.	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	H.Yatağı	21,9	13,9
		SANAYİ GÖSTERGELERİ			
1995	26.	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Parsel	5.893	427
1993	27.	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Adet	10.541	142
1993	28.	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Adet	978.983	20.464
1993	29.	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Beygir Gücü	13.203.135	269.035
1993	30.	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kws	426	92
1993	31.	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değer	TL	7.596.132	1.044.391
		TARIM GÖSTERGELERİ			
1993	32.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TL	18.206.054	14.151.309
1993	33.	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Yüzde	100,00	10,004
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ			
1991-95	34.	Daire Sayısı	Adet	1.257.838	42.595
1991-95	35.	Şehirsel Nüfus Başına Konut Alanı	M ²	1.8470	0.8928
		MALİ GÖSTERGELER			
1993	36.	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Yüzde	100,00	4,191
1993	37.	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TL	33.313.730	15.394.170
1993	38.	Banka Şube Sayısı	Adet	6.242	300
1993	39.	Fert Başına Banka Mevduatı	TL	8.680.341	1.932.666
1993	40.	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Yüzde	100	2,019
1993	41.	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Yüzde	100	1,3394
1993	42.	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	TL	2.458.512	533.009
1993	43.	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	TL	4.928.894	332.635
1992	44.	Fert Başına Belediye Giderleri	TL	451.613	162.728
1993	45.	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	TL	4.538.987	934.656
1993	46.	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	TL	2.387.023	753.109
1990-94	47.	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	TL	2.232.243	2.258.141
1991-94	48.	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	TL	2.214.445	696.447
1993-94	49.	Fert Başına İhracat Miktarı	\$	273.12	21.93
1993-94	50.	Fert Başına İthalat Miktarı	\$	323.97	4,40
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ			
1994	51.	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Yüzde	22,89	15,90
1994	52.	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yüzde	74,79	70,86
1994	53.	TCK Asfalt Yol Oranı	Yüzde	83,41	66,87
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ			
1994	54.	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Adet	472	170
1994	55.	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	Adet	628	241
1994	56.	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Kws	999	337
1994	57.	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Adet	864	409
1994	58.	Onbin Kişiye Düşen Faks Sayısı	Adet	14,52	3,70

KAYNAK: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), DPT.

EK 7: İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK SIRALAMASI

Sıra No	İl Adı	Endeks	Sıra No	İl Adı	Endeks
1.	İstanbul	4.879015	39.	Amasya	-0.193947
2.	Ankara	3.324472	40.	Karaman	-0.225250
3.	İzmir	2.707983	41.	Afyon	-0.228109
4.	Kocaeli	1.745641	42.	Niğde	-0.280378
5.	Bursa	1.561681	43.	Kastamonu	-0.331970
6.	Eskişehir	1.010243	44.	Çorum	-0.338263
7.	Antalya	0.979019	45.	Giresun	-0.342129
8.	Tekirdağ	0.912105	46.	Artvin	-0.361540
9.	Adana	0.825002	47.	Erzincan	-0.369077
10.	İçel	0.692054	48.	Sivas	-0.408015
11.	Muğla	0.625896	49.	Aksaray	-0.449240
12.	Aydın	0.572214	50.	Kahramanmaraş	-0.450686
13.	Balıkesir	0.566499	51.	Bartın	-0.472164
14.	Kırklareli	0.554468	52.	Tokat	-0.481332
15.	Kayseri	0.530593	53.	Çankırı	-0.506919
16.	Denizli	0.501473	54.	Sinop	-0.512526
17.	Bilecik	0.474944	55.	Ordu	-0.535689
18.	Edirne	0.408019	56.	Erzurum	-0.550649
19.	Zonguldak	0.362269	57.	Diyarbakır	-0.614462
20.	Çanakkale	0.351583	58.	Yozgat	-0.639394
21.	Isparta	0.337425	59.	Şanlıurfa	-0.657586
22.	Manisa	0.308470	60.	Tunceli	-0.694920
23.	Uşak	0.249609	61.	Adıyaman	-0.752853
24.	Konya	0.220072	62.	Kars	-0.754675
25.	Gaziantep	0.199953	63.	Gümüşhane	-0.783385
26.	Hatay	0.189559	64.	Bayburt	-0.798578
27.	Sakarya	0.154779	65.	Batman	-0.869404
28.	Bolu	0.147192	66.	Mardin	-0.916083
29.	Burdur	0.144998	67.	Van	-0.955459
30.	Kırıkkale	0.141061	68.	Siirt	-0.970848
31.	Kütahya	0.093397	69.	İğdır	-0.980015
32.	Nevşehir	0.006389	70.	Hakkari	-1.053626
33.	Elazığ	-0.024586	71.	Bitlis	-1.056951
34.	Trabzon	-0.034803	72.	Ardağan	-1.057505
35.	Samsun	-0.042239	73.	Bingöl	-1.060746
36.	Kırşehir	-0.116527	74.	Ağrı	-1.134534
37.	Rize	-0.122267	75.	Şırnak	-1.224524
38.	Malatya	-0.179552	76.	Muş	-1.244671

KAYNAK: DPT

EK 8: SANAYİ HASILASININ İLLER İTİBARIYLA DAĞILIMI (2000)

İller	SANAYİ HASILASI (Milyar TL)					Bölge İçindeki Payı (%)
	Madencilik ve Taşocaklığı	İmalat Sanayii	Elektrik, Gaz ve Su	Toplam	Gelişme Hızı (%)	
Ağrı	0	4.053	1.751	5.804	49,9	1,03
Bingöl	0	6.246	8.376	14.622	72,6	2,59
Bitlis	84	11.828	1.511	13.422	70,1	2,38
Elazığ	14.310	53.433	87.574	155.317	27	27,54
Erzincan	2.012	17.238	3.624	22.873	-6,3	4,06
Erzurum	809	39.341	10.728	50.879	44,7	9,02
Hakkari	0	477	2.380	2.858	153,6	0,51
Kars	100	8.490	1.982	10.572	49,2	1,87
Malatya	2.852	227.143	9.158	239.154	63,6	42,41
Muş	515	4.592	1.541	6.648	48,2	1,18
Tunceli	0	508	1.314	1.821	162,6	0,32
Van	0	26.841	8.429	35.270	41,6	6,25
Ardahan	0	1.257	808	2.065	74,6	0,37
Iğdır	269	1.591	784	2.644	68,9	0,47
Doğu Anadolu Bölgesi	20.952	403.039	139.959	563.950	44,9	100,00

KAYNAK: DİE

EK 9: TARIMSAL HASILANIN İLLER İTİBARIYLA DAĞILIMI (2000)

İller	TARIMSAL HASILA (Milyar TL)					Bölge İçindeki Payı (%)
	Çiftçilik ve Hayvancılık	Ormancılık	Balıkçılık	Toplam	Gelişme Hızı (%)	
Ağrı	123.522	0	218	123.741	57,7	8,60
Bingöl	60.264	1.450	156	61.871	70,9	4,30
Bitlis	84.878	1.629	859	87.366	58,4	6,07
Elazığ	177.502	976	1.397	179.875	52,3	12,50
Erzincan	105.130	722	398	106.249	40,5	7,38
Erzurum	208.153	1.945	577	210.675	52,8	14,64
Hakkari	50.643	1.030	35	51.709	126,8	3,59
Kars	74.872	1.415	157	76.444	28,7	5,31
Malatya	175.756	584	1.098	177.439	72,0	12,33
Muş	96.110	981	432	97.523	35,9	6,78
Tunceli	28.243	2.528	494	31.265	53,5	2,17
Van	135.437	146	7.407	142.991	91,0	9,94
Ardahan	43.010	0	14	43.025	45,0	2,99
Iğdır	47.922	696	218	48.836	39,4	3,39
Doğu Anadolu Bölgesi	1.411.443	14.104	13.462	1.439.008	56,7	100,00

KAYNAK: DİE

EK 10: TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE VERİM DURUMU (2000)

Ürün Adı	TÜRKİYE (1)		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)		Üretim % (2) / (1)
	Üretim Ton	Verim Kg/Ha.	Üretim Ton	Verim Kg/Ha.	
Toplam	63.433.032		3.988.565		6,29
Tahıllar	32.108.694		1.558.238		4,85
Buğday	21.000.000	2.293	1.058.418	1.104	5,04
Arpa	8.000.000	2.274	476.583	1.272	5,96
Çavdar	260.000	1.770	13.157	1.298	5,06
Yulaf	314.000	2.050	6.061	5.989	1,93
Kaplıca	8.600	1.012			0,00
Mısır	2.300.000	4.160	3.333	1.881	0,14
Darı	5.300	1.773	147	1.838	2,77
Pirinç	210.000	3.630	539	1.885	0,26
Kuşyemi	234	1.353			0,00
Mahlut	10.560	1.262			0,00
Baklagiller	1.316.487		76.247		5,79
Bakla	37.000	1.851	31	1.476	0,08
Bezelye	3.100	2.331	70	1.000	2,26
Nohut	548.000	881	30.405	836	5,55
Fasulye	230.000	1.312	30.900	1.274	13,43
Mercimek (yeşil)	73.000	891	1.877	911	2,57
Mercimek (kırmızı)	280.000	754	959	822	0,34
Börülce	2.600	867	0		0,00
Fiğ	134.000	600	11.328	481	8,45
Burçak	3.600	1.014	5	27	0,14
Diğerleri	5.187		672		12,96
Endüstriyel bitkiler	19.963.403		1.990.936		9,97
Tütün	200.280	847	8.198	1.363	4,09
Şeker pancarı	18.821.033	46.110	1.982.467	32.333	10,53
Keten (lif)	7	22			0,00
Kenevir (lif)	1.244	1.428			0,00
Haşhaş (kapsül)	11.564	420			0,00
Pamuk (kütü)	2.260.921	3.456	791	2.963	0,03
Pamuk (saf)	879.940	1.345	271		0,03
Anason	20.000	558			0,00
Diğerleri	29.335				0,00
Yağlı tohumlar	2.253.448		6.545		0,29
Susam	23.800	468	88	989	0,37
Ayçiçeği	800.000	1.482	5.966	1.101	0,75
Keten (tohum)	173	541			0,00
Kenevir (tohum)	140	161			0,00
Haşhaş (tohum)	11.564	420			0,00
Çiğit	1.295.066	1.980	491		0,04
Yerfıstığı	78.000	2.756			0,00
Soya	44.500	2.967			0,00
Aspir	18	600			0,00
Kolza	187	2.280			0,00
Yumurta bitkiler	7.791.000		356.599		4,58
Soğan (kuru)	2.200.000	22.036	48.378	17.944	2,20
Sarımsak (kuru)	81.000	7.142	1.250	8.333	1,54
Patates	5.370.000	26.376	306.971	17.771	5,72
Hayvan pancarı	140.000	45.249			0,00

KAYNAK : DIE

EK 11: SEBZE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE TÜRKİYE İÇİNDEKİ YERİ (2000)

Ürün Adı	ÜRETİM (Ton)		% (2) / (1)
	TÜRKİYE (1)	DOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)	
Toplam	22.357.612	489.621	2,19
Yaprağı yenen sebzeler	1.670.650	48.132	2,88
Lahana (baş)	622.000	44.316	7,12
Lahana (yaprak)	103.000	310	0,30
Enginar	24.500	0	0,00
Kereviz	16.500	0	0,00
Marul (göbekli)	215.000	727	0,34
Marul (kıvrıkcık)	118.000	58	0,05
İspanak	205.000	2.220	1,08
Pırasa	308.000	89	0,03
Pazı	7.300	5	0,07
Semizotu	2.250	9	0,40
Tere	1.250	32	2,56
Dereotu	1.700	0	0,00
Nane	5.000	21	0,42
Maydanoz	40.000	345	0,86
Roka	1.150	0	0,00
Baklagil sebzeleri	660.000	18.089	2,74
Fasulye	514.000	16.358	3,18
Bakla	45.000	350	0,78
Bezelye	48.000	22	0,05
Barbunya fasulye	41.000	1.359	3,31
Börülce	12.000	0	0,00
Meyvesi yenen sebzeler	19.283.500	405.505	2,10
Bamya	27.500	37	0,13
Balkabağı	72.000	1.211	1,68
Kavun	1.865.000	53.960	2,89
Karpuz	3.940.000	136.939	3,48
Kabak (sakız)	260.000	4.913	1,89
Hıyar	1.825.000	43.735	2,40
Patlıcan	924.000	8.650	0,94
Domates	8.890.000	137.138	1,54
Biber (dolmalık)	390.000	13.934	3,57
Biber (sivri)	1.090.000	4.988	0,46
Soğansısı, yumru ve kök sebzeler	653.450	17.895	2,74
Sarımsak (taze)	21.000	239	1,14
Soğan (taze)	228.000	14.552	6,38
Havuç	235.000	851	0,36
Turp (bayır)	22.500	708	3,15
Turp (kırmızı)	145.000	764	0,53
Yerelması	450	0	0,00
Şalgam	1.500	781	52,07
Diğer sebzeler	90.012	0	0,00
Karnabahar	90.000	0	0,00
Kuşkonmaz	12	0	0,00

KAYNAK: DİE

EK 12: MEYVE ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE AĞAÇ SAYISI (2000)

Ürün Adı	TÜRKİYE (1)		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ (2)		Üretim % (2) / (1)
	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)	
Toplam	602.166.170	14.179.138	15.492.097	626.831	4,42
Yumuşak çekirdekli	55.388.000	2.901.100	3.148.057	90.342	3,11
Armut	12.710.000	380.000	1.055.013	23.925	6,30
Ayva	3.670.000	105.000	128.082	2.143	2,04
Elma	38.380.000	2.400.000	1.959.690	64.130	2,67
Muşmula	344.000	4.600	5.272	144	3,13
Yenidünya	284.000	11.500			0,00
Taş çekirdekli	154.299.000	3.357.300	10.026.986	427.291	12,73
Erik	8.460.000	195.000	365.585	8.928	4,58
İğde	479.000	5.300	37.925	268	5,06
Kayısı	13.420.000	530.000	7.960.285	379.391	71,58
Zerdali	2.280.000	49.000	640.748	16.246	33,16
Kiraz	9.965.000	230.000	365.645	9.396	4,09
Kızılcık	1.345.000	12.000	56.507	887	7,39
Şeftali	14.470.000	430.000	271.981	5.662	1,32
Vişne	6.110.000	106.000	328.310	6.513	6,14
Zeytin	97.770.000	1.800.000			0,00
Turunçgiller	28.639.300	2.222.200			0,00
Limon	5.872.000	460.000			0,00
Portakal	12.515.000	1.070.000			0,00
Mandalina	9.217.000	560.000			0,00
Turunç	85.300	2.200			0,00
Altıntop	950.000	130.000			0,00
Sert kabuklular	346.656.000	758.000	1.511.500	24.418	3,22
Antep fıstığı	42.320.000	75.000	140.057	270	0,36
Ceviz	5.040.000	116.000	778.626	18.702	16,12
Badem	4.165.000	47.000	421.367	5.018	10,68
Fındık	292.851.000	470.000	170.580	424	0,09
Kestane	2.280.000	50.000	870	4	0,01
Üzümü meyveler	17.183.870	4.182.500	805.554	84.780	2,03
Çilek	9.465	130.000	317	2.889	2,22
Dut	2.925.000	60.000	744.172	18.563	30,94
İncir	9.770.000	240.000	31.386	469	0,20
Keçiboynuzu	359.000	14.000			0,00
Muz	1.725	64.000			0,00
Nar	3.294.000	59.000	18.211	174	0,29
Trabzon hurması	665.000	12.000	11.785	65	0,54
Üzüm	535.000	3.600.000	19.129	62.620	1,74
Kivi	160.000	1.400			0,00
Ahududu/Üzüm	315	1.800			0,00
Avakado	10.870	300			0,00
Çay	0	758.038			0,00

KAYNAK : DİE

EK 13: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ TARIMSAL ARAÇ VE GEREÇ SAYISI (2000)

Tarımsal Araç ve Gereç Adı	Miktar (Adet)		% (2)/(1)
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	
Karasaban	152.744	31.862	20,86
Hayvan pulluğu	282.997	19.682	6,95
Kulaklı traktör pulluğu	882.120	42.167	4,78
Döner kulaklı traktör pulluğu	20.887	1.225	5,86
Ark pulluğu	50.661	1.901	3,75
Diskli traktör pulluğu	59.490	1.880	3,16
Diskli anız pulluğu (Vanvey)	38.291	1.382	3,61
Anız pulluğu	21.367	928	4,34
Toprak frezesi (Rotovator)	32.497	691	2,13
Kültüvator	402.145	21.068	5,24
Merdane	59.187	3.023	5,11
Diskli ve diğer tırmıklar	184.048	14.957	8,13
Dişli tırmık	349.158	12.530	3,59
Karma tırmık	27.409	4.303	15,70
Ot tırnığı	63.674	26.593	41,76
Traktöre çekilen çapa makinası	128.052	1.136	0,89
Tahıl mibzeri	84.910	3.172	3,74
Kombine tahıl mibzeri	151.869	1.266	0,83
Pancar mibzeri	8.753	1.138	13,00
Üniversal mibzer	72.161	112	0,16
Patates dikim makinası	10.553	259	2,45
Çiftlik gübre dağıtıcısı	1.373	224	16,31
Kimyevi gübre dağıtıcısı	295.921	7.504	2,54
Orak makinası	60.625	4.290	7,08
Balya makinası	8.423	503	5,97
Harman makinası	139.512	11.481	8,23
Tınav makinası	22.425	5.034	22,45
Döven	60.665	9.826	16,20
Sapdöver	89.433	12.825	14,34
Kendi yürür biçer döver	12.578	498	3,96
Patates sökme makinası	14.920	351	2,35
Kombina patates sökme makinası	312	0	0,00
Pancar sökme makinası	8.529	773	9,06
Kombina pancar sökme makinası	2.858	61	2,13
Hayvanla çekilen çayır biçme makinası	2.046	1.883	92,03
Traktöre çekilen çayır biçme makinası	33.504	9.999	29,84
Selektör	3.859	209	5,42
Yem kırma makinası	19.728	814	4,13
Sap keser	11.232	299	2,66
Tarımsal mücadele uçağı	49	0	0,00
Sırt pulverizatörü	572.661	9.137	1,60
Kuyruk milinden hareketli pulverizatör	216.525	3.428	1,58
Motorlu pulverizatör	68.665	2.550	3,71
Tozlayıcı	36.806	180	0,49
Atomizör	98.924	1.004	1,01
Santrüfuj pompa	85.783	3.759	4,38
Motopomp (elektrik motorlu)	147.767	7.535	5,10
Motopomp (termik motorlu)	196.135	3.219	1,64
Derin kuyu pompa	83.852	2.249	2,68
Yağmurlama tesisi	178.870	1.421	0,79
Krema makinası	293.170	90.311	30,80
Kuluçka makinası	955	48	5,03
Civciv makinası	1.612	37	2,30
Süt sağma makinası(sabit)	6.093	154	2,53
Süt sağma makinası(seyyar)	83.802	550	0,66
Tarım arabası(Römork)	920.222	48.886	5,31
Su tankeri (tarımda kullanılan)	158.477	2.477	1,56
Traktör	941.835	47.954	5,09

KAYNAK: DİE

EK 14: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ GÜBRE KULLANIMI (2000)

	Gübre Kullanımı (Ton)				Hektar Başına Kullanım Kg/Ha
	Toplam	% 21 Azotlu	% 16-18 Fosforlu	% 48-52 Potaslı	
Ağrı	40.590	25.949	14.046	595	184
Bingöl	4.230	3.649	517	64	231
Bitlis	10.838	8.294	2.410	134	157
Elazığ	58.309	36.747	21.115	447	649
Erzincan	34.789	20.262	13.886	641	348
Erzurum	54.189	32.906	20.571	712	303
Hakkari	27	27	0	0	13
Kars	49.703	22.234	27.345	124	232
Malatya	92.698	49.989	42.032	677	529
Muş	32.124	17.563	14.013	548	148
Tunceli	2.917	1.566	1.351	0	102
Van	16.574	10.736	5.628	210	109
Ardahan	16.315	9.316	6.334	665	217
Iğdır	22.460	11.633	10.289	538	580
Doğu Anadolu Bölgesi	435.763	250.871	179.537	5.355	276
Türkiye	10.424.828	6.563.279	3.697.359	164.190	584

KAYNAK: DİE

EK 15: DOĞU ANADOLU BÖLGESİ ORMANLIK ALAN MİKTARI

	Koru (Ha)	Baltalık (Ha)	Toplam Ormanlık Saha (Ha)	Bölge İçindeki Payı (%)
Ağrı	-	10.488	10.488	0,7
Bingöl	6.482	232.676	239.158	16,0
Bitlis	2.405	174.060	176.465	11,8
Elazığ	4.458	121.684	126.142	8,4
Erzincan	33.338	73.190	106.528	7,1
Erzurum	119.821	86.279	206.100	13,8
Hakkari	30.179	127.784	157.963	10,6
Kars	31.477	298	31.775	2,1
Malatya	5.858	96.320	102.178	6,8
Muş	3.575	74.408	77.983	5,2
Tunceli	6.400	201.266	207.666	13,9
Van	10.595	16.527	27.122	1,8
Ardahan	21.047	5.793	26.840	1,8
Iğdır	-	161	161	0,0
Doğu Anadolu Bölgesi	275.635	1.220.934	1.496.569	100,0
Türkiye	13.878.608	6.824.514	20.703.122	

KAYNAK: DİE

EK 16: DEVLET HİZMETLERİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (2000)

	Değer Milyon TL	Gelişme Hızı (%)	GSYİH İçindeki Payı (%)
Ağrı	65.394.470	37,8	24,0
Bingöl	58.922.263	36,6	34,5
Bitlis	59.236.866	41,3	27,6
Elazığ	198.694.070	47,7	24,6
Erzincan	68.797.769	41,3	22,7
Erzurum	256.348.569	50,8	29,9
Hakkari	74.441.231	35,6	45,2
Kars	66.480.422	34,5	28,4
Malatya	172.011.004	40,4	17,3
Muş	57.108.502	37,2	27,8
Tunceli	55.838.746	31,9	47,0
Van	212.700.479	49,5	34,9
Ardahan	23.946.100	32,4	26,7
İğdır	29.214.203	34,0	23,7
Doğu Anadolu Bölgesi	1.399.134.694	43,0	27,1
Türkiye	12.633.650.459	43,9	10,1

KAYNAK: DİE

EK 17:

YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

1. Yatırımlarda Devlet Yardımları

2. KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları

YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

Ulusal ekonomilerin ayakta durabilmesi, yeni nesillere istihdam yaratılabilmesi, üretim, ihracat ve refah düzeyinin artırılabilmesi için yatırım yapılması zorunlu olurken, özellikle Devletin ekonomideki payının azaltılmasının her kesim tarafından kabul gördüğü bir dönemde, ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

Yatırım; getirisi uzun vadede oluşan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik şartlar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir. Söz konusu yüksek riski azaltmak ve müteşebbisleri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yatırımların Devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği, Dünya Ekonomisine Entegrasyon ve yabancı sermayenin Ülkemize çekilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Yatırımlarda Devlet Desteklerinin önemi daha da artmaktadır.

Esasen, Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahil, tüm ülkelerde bölgesel ve sektörel amaçlara yönelik olarak mali kaynaklar nispetinde;

- **Nakit destek ve hibeler,**
- **Vergisel destekler,**
- **Kredi destekleri,**
- **Sermayeye iştirak,**
- **Arazi-Arza tahsisi,**
- **Eğitim, pazar araştırması ve AR-GE yardımları**

gibi Devlet Destekleri yaygın bir biçimde uygulanmaktadır.

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet Yardımlarını;

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları,

b- KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) Yatırımlarında Devlet Yardımları

olmak üzere iki farklı sistemde ele almak mümkündür. KOBİ Yatırımları ile ilgili Devlet Yardımları belli büyüklüğe kadar olan İmalat Sektörü yatırımlarını hedef alırken, Teşvik Belgeli Sistem çerçevesinde yürütülen ve genel anlamda Yatırımlarda Devlet Yardımları adı altında ifade edilen destekler, belli bir büyüklüğün üzerindeki her tür sektör yatırımını kapsamaktadır.

18.01.2001 tarih ve 24291 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2000/1821 nolu Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde ülkemizde yatırımlara uygulanan *Devlet Yardımları* ve içeriği aşağıda verilmektedir.

**YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI VE
YATIRIMLARI TEŞVİK FONU HAKKINDA KARAR**

**KARAR SAYISI:2001/1821
Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih ve Sayısı:18.01.2001/24291**

**BİRİNCİ BÖLÜM
YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI**

Amaç

Madde 1- Bu Karar'la; Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normları ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak tasarrufları yatırıma yönlendirmek suretiyle, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanarak bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, istihdam yaratmak ve uluslararası rekabet gücü sağlamak için yatırımların desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Tanımlar

Madde 2- Bu Karar'da geçen;

Müsteşarlık : Hazine Müsteşarlığını,

Fon : Yatırımları Teşvik Fonunu,

Teşvik belgesi : Yatırım Teşvik Belgesi veya İzin ve Teşvik Belgesini,

Oda:Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğine bağlı sanayi odaları, ticaret ve sanayi odalarını ve ticaret odalarını,

Aracı bankalar:Bu Karar'ın uygulanmasına ilişkin Müsteşarlıkça yayımlanacak tebliğde belirlenecek bankalar ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar'da belirtilen bankalar,

ifade eder.

Destek Unsurları

Madde 3-Yatırımlara bu Karar çerçevesinde sağlanabilecek destek unsurları şunlardır:

- a. Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,
- b. Yatırım indirimi,
- c. Katma Değer Vergisi istisnası,
- d. Vergi, resim ve harç istisnası,
- e. Fon'dan kredi tahsisi.

Ayrıca yatırımlar, diğer Kanun ve Bakanlar Kurulu kararlarında teşvik belgesine bağlı olarak öngörülen destek unsurlarından da yararlandırılabilir.

Yukarıda sayılan destek unsurlarının uygulama esasları Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğ ve genelgelerle belirlenir.

Destek Unsurlarında Bölgesel Ayırım

Madde 4- Destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmıştır (EK 1). Kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki iller, Yüksek Planlama Kurulu kararları ile yeniden belirlenebilir.

Teşvik Belgesi

Madde 5- Destek unsurlarından yararlanılabilmemesi için, Müsteşarlıkça makro ekonomik politikalar, arz-talep dengesi, sektörel, mali ve teknik yönden yapılacak değerlendirme sonucunda uygun görülen yatırımların, bu Karar ve bu Karar'a istinaden çıkarılacak tebliğ ve genelgelerde belirtilen ilke ve ölçütler içinde kalınmak koşulu ile teşvik belgesine bağlanması şarttır.

Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının;

- a)Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda 600 milyar Türk Lirası,
- b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyar Türk Lirası,
- c) Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyar Türk Lirası olması gerekmektedir.

Finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda aranacak asgari sabit yatırım tutarı bu miktarların % 25'i kadardır.

"Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar" çerçevesinde destek unsurlarından faydalanan yatırımlar için bu Karar'a istinaden teşvik belgesi düzenlenmez.

Yabancı sermayeli yatırımlar dışındaki imalat ve tarımsal sanayi sektöründe yapılacak (Fon kaynaklı kredi desteğinden yararlanabilecek yatırımlar hariç) sabit yatırım tutarı 2 trilyon Türk Lirasını aşmayan yatırımlar için teşvik belgesi müracaatları, bu Karar'ın yayımı tarihini izleyen altıncı ayın sonundan itibaren, öncelikle Odalara yapılır. Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca tebliğle belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde ilgili Odaca yapılacak değerlendirme sonuçları tüm projeler için yine tebliğle belirlenecek format halinde Müsteşarlığa iletilir. Müsteşarlığın yapacağı nihai değerlendirme sonucunda uygun görülen yatırımlar teşvik belgesine bağlanır.

Müracaat yapılacak Odalar, Müsteşarlık ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından birlikte tesbit edilir.

Teşvik belgesine bağlanan yatırımlara ilişkin bilgiler aylık olarak Resmi Gazete'de yayımlanır.

Teşvik belgesine ilişkin müracaatta, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere;

- a)Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyon Türk Lirası,
- b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyon Türk Lirası,
- c)Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlarda ise 600 milyon Türk Lirası,

yatırılması zorunludur. Kalkınmada öncelikli yöreler dışındaki yörelerde 2 trilyon Türk Lirasının üzerindeki yatırımlarda bu tutar 2 milyar Türk Lirası olarak uygulanır.

İlgili Odalara müracaat edilmesi halinde; yukarıdaki tutarların 100 milyon Türk Lirası ilgili Oda hesabına, kalan tutar ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere yatırılır. İlgili Odalarca teşvik belgesi ile ilgili olarak tamamlama ekspertiz ücretleri dışında yapılacak diğer işlemler için ayrıca hiçbir isim altında ücret talep edilemez.

Projenin uygun görülmemesi veya yatırımcının teşvik belgesi düzenlenmeden önce talebinden vazgeçmesi halinde bu meblağ yatırımcıya iade edilir.

Teşvik belgesi veya eki listelerin zayi olması nedeniyle yatırımcı tarafından yeniden tasdikinin talep edilmesi durumunda; her bir belge için teşvik belgesinde yazılı toplam yatırım tutarının %0.2'si oranındaki meblağ Fon'a irat kaydedilmek üzere yatırılır. Bu meblağ, her bir belge itibarıyla 200 milyon Türk Lirasını geçemez. Zayi olan belgeler tasdik edilmeden önce talepten vazgeçilmesi halinde bu meblağ yatırımcıya iade edilir.

Bu maddede belirtilen değerleri, her yıl başında Maliye Bakanlığınca önceki yıla ait olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranında artırmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

Destek Unsurlarından Yararlanma

Madde 6- Teşvik belgesine bağlanan; kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlar, normal yörelerdeki yatırımlar ve gelişmiş yörelerde Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca belirlenecek yatırımlar ile bu yörelerde Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen organize sanayi bölgeleri (özel organize sanayi bölgeleri dahil), küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerindeki yatırımlar, bu Karar'da yer alan destek unsurlarından yararlanabilir.

Gümrük Vergisi ve toplu konut Fonu İstisnası

Madde 7- Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat ithalatı, yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu'ndan istisnadır. CKD aksam ve parçaları ile yedek parça ithalatı teşvik belgesi kapsamında uygun görülebilir.

Ancak, binek araçları, otobüs, çekici (Euro I, Euro II veya Euro III normlarına uygun yeşil motoru haiz olanlar hariç), teşvik belgesi kapsamında üretilecek otomobil ve hafif ticari araçlarda kullanılacak CKD aksam ve parçaları, yedek parça (ilgili makine ve teçhizat bedelinin %5'ini geçemez), treyler (frigorifik olanlar hariç), mobilya, yat, motorbot, kamyon (off road-truck tipi ile karayoluna çıkması mümkün olmayan kaya tipi damperli kamyonlar hariç), transmiksler, kesintisiz güç kaynağı, beton santrali, forklift, beton pompası, inşaat malzemeleri, porselenden ve seramikten mamul sofralar ve mutfak eşyasının teşvik belgesi kapsamında ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararında öngörülen oranlarda Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilir.

Bu Karar çerçevesinde teşvik belgesi kapsamında hammadde, aramalı ve işletme malzemesi ithal edilemez.

Teşvik belgesi kapsamında kullanılmış makine ve teçhizat ithaline (karayolu nakil vasıtaları hariç) İthalat Rejimi Kararındaki hükümler çerçevesinde Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca tebliğ ve genelgeler ile belirlenecek usul ve esaslara göre izin verilebilir.

Yatırım İndirimi

Madde 8- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca yatırım indirimi oranı;

a) Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlar için %40,

b) Organize sanayi bölgeleri ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar için %100,

c) Uluslararası rekabet gücü kazandıracak, yüksek teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az ikisini içeren 250 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan sınıai yatırımlarda ise yöre farkı gözetilmeksizin %200

olarak uygulanır.

d) Bu Karar kapsamında normal yörelerde yapılacak yatırımlar ile yöre farkı gözetilmeksizin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) yatırımları, ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar,

teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, enerji dahil altyapı yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanında yapılacak yatırımlar, elektronik sanayi yatırımları, gemi ve yat inşa yatırımları, tersane yatırımları, uçak ve helikopter yatırımları, eğitim yatırımları, sağlık yatırımları, turizm yatırımları, maden istihracına yönelik yatırımlar, bilişim teknolojisi yatırımları, yazılım geliştirme yatırımları, genel amaçlı rehabilitasyon merkezleri ve huzurevleri yatırımları, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az birini içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki yatırımlar özel önem taşıyan sektör yatırımlarıdır.

Bu çerçevede özel önem taşıyan sektör yatırımlarına uygulanacak yatırım indirimi oranları ise;

a) Yukarıda yöre farkı gözetmeksizin sayılan özel önem taşıyan sektörler yatırımları için bütün yörelerde %100,

b) Normal yörelerde yapılacak diğer yatırımlar için %60,

olarak uygulanır.

Yatırım indiriminde, Maliye Bakanlığınca her yıl belirlenen asgari yatırım indirimi tutarları esas alınır.

Katma Değer Vergisi İstisnası

Madde 9- 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 13 üncü maddesinin (d) bendi gereğince, teşvik belgesini haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.

Fon'dan Kredi Tahsisi

Madde 10- Araştırma-geliştirme yatırımları, teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, çevre korumaya yönelik yatırımlar, hammaddelerini sözleşmeli üretim modeli ile temin eden tarımsal sanayi yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar (Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Hatay, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerinde yapılacak komple yeni yatırımlar), organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerine taşınacak yatırımlar ile ilgili diğer Bakanlar Kurulu kararlarında öngörülen yatırımlar için Fon'dan kredi tahsisi, tarımsal sanayi yatırımlarına sözleşmeli üretim için kullanılmak üzere ayrıca işletme kredisi tahsisi yapılabilir. Fon'dan tahsis edilecek kredinin miktarı, vadesi ile uygulamaya ilişkin diğer usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenir.

Madde 11- Serbest bölgelerde ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar ile bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar için sadece Fon kaynaklı kredi desteğini içeren teşvik belgesi düzenlenebilir.

Yukarıda belirtilen konular dışında daha önceki Bakanlar Kurulu kararlarına göre düzenlenmiş teşvik belgesi konusu yatırım yerinin serbest bölge ilan edilmesi durumunda, belgenin verildiği mevzuat hükümlerine bağlı kalınmaksızın yatırımın mevcut hali dikkate alınarak serbest bölgenin faaliyete geçtiği tarih itibarıyla tamamlama vizesi yapılır.

Devir, Temlik, Satış ve İhraç

Madde 12- Teşvik belgesi kapsamı ithal makine ve teçhizatın 5 yıl, yerli makine ve teçhizatın ise 2 yıl süre ile diğer yatırımcılara devir, temlik ve satışı yapılamaz. Teşvik belgesindeki kayıt ve

koşulların yerine getirilmemesi halinde, teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizatın satışı, sözkonusu sürelerin dolmuş olması durumunda da izne tabidir.

Teşvik belgesi kapsamı yatırımın veya belge kapsamında temin edilen makine ve teçhizatın devir, temlik, satış ve ihracına ilişkin usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca yayımlanacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenir.

Yatırımın Süresi ve Tamamlama Vizesi

Madde 13- Teşvik belgesi kapsamı yatırımların proje bazında yapılacak değerlendirme sonucunda öngörülecek sürede gerçekleştirilmesi esastır. Yatırımın öngörülen sürede gerçekleştirilememesi halinde teşvik belgesinde kayıtlı ilk sürenin yarısı kadar daha ek süre verilebilir.

Öngörülen süre veya ek süre bitimini müteakip altı ay içinde yatırımın tamamlama vizesinin yapılması için teşvik belgesini düzenleyen mercie müracaat edilmemesi halinde teşvik belgeleri iptal edilmiş sayılır ve yararlanılan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun çerçevesinde geri alınır

Yatırımların Nakli

Madde 14- Mevcut yatırımların gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler ile organize sanayi bölgelerine nakline, bu Karar hükümlerine göre sektörlerin ve bölgelerin durumu da dikkate alınarak Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca yayımlanacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenecek usul ve esaslar çerçevesinde proje bazında izin verilebilir.

Kararlara İlişkin Uygulama

Madde 15- Teşvik belgesinde öngörülen destek unsurlarının ilgili kurum ve kuruluşlar ile bankalar tarafından uygulanması zorunludur.

Daha önceki yıl kararlarına göre teşvik belgesine bağlanan yatırımlarla ilgili uygulamalara, teşvik belgesinin istinat ettiği karar ile diğer ilgili Bakanlar Kurulu kararlarında belirtilen hükümler çerçevesinde devam olunur. Ancak, bu Karar ve bu Karara istinaden çıkarılacak tebliğ ve genelgelerle belirlenecek ihracat taahhüdü, ithalatta alınan fonlar, özkaynak oranları ve bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlarla ilgili hükümler, bu Kararın yürürlükte olduğu süre içerisinde talep edilmesi halinde, daha önceki kararlara istinaden düzenlenmiş teşvik belgelerine de uygulanır.

Bu Karar ve daha önceki kararlarda yer alan destek unsurlarının uygulanmasında ortaya çıkacak tereddüt ve ihtilaflarda Müsteşarlığın görüşü doğrultusunda işlem tesis edilir.

Madde 16- Kamu kurum ve kuruluşlarınca teşvik belgesi kapsamında gerçekleştirilen yatırımların, belgenin istinat ettiği karar hükümlerine bağlı kalınmaksızın mevcut haliyle tamamlanmış sayılarak tamamlama vizesi işlemleri Müsteşarlıkça yapılır.

Yetki ve Uygulama Esasları

Madde 17- Müsteşarlık, tebliğ ve genelgeler ile belirlenen esas ve usuller çerçevesinde bu Karar kapsamındaki uygulamaya yönelik bazı işlemlerin yürütme yetkisini diğer kurum ve kuruluşlara devredebilir.

Müsteşarlık, bu Karar'ın uygulanmasını teminen; makro ekonomik politikalar ve gelişen şartlar gözönünde bulundurularak gerekli tedbirleri almaya, Karar'ın kapsamı, işleyişi, çeşitli kurum ve kuruluşlara verilecek görevlere ilişkin usul ve esasları tebliğler ve genelgeler ile belirlemeye, Karar'da öngörülen haller dışında kalan özel durumları inceleyip sonuçlandırmaya, mücbir ve haklı sebeplerin varlığı halinde teşvik belgesi ile ilgili gerekli işlemleri yapmaya, yatırımlarda öngörülen şartlara uyulup uyulmadığını denetlemeye ve denetim sonuçlarına göre gerekli tedbirleri almaya, belgelerde tahrifat yapan, yanlış ve yanıltıcı bilgi ve belge veren yatırımcıların işlemlerini sınırlamaya veya teşvik belgelerini iptal etmeye, ilgili kuruluşlardan bilgi istemeye yetkilidir

Diğer mali mevzuata aykırı davranan firmaların ilgili kurum ve kuruluşlarca Müsteşarlığa bildirilmesi halinde de yukarıdaki hükümler uygulanır.

Yatırımlara Müeyyide Uygulanması

Madde 18- Destek unsurlarından faydalanabilmek için, yatırımların teşvik belgelerindeki kayıt ve koşullara uygun olarak gerçekleştirilmeleri esastır.

Bu Karar ve bu Karar'a ilişkin olarak yürürlüğe konulacak tebliğ ve genelgelerde belirlenen hükümlere aykırı davranan, teşvik belgesindeki kayıt ve koşulları yerine getirmeyen, teşvik belgesi ile diğer belgelerde tahrifat yapan, yanlış ve yanıltıcı bilgi ve belge veren yatırımcıların yararlandıkları destek unsurları, ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca kısmen veya tamamen geri alınır.

İKİNCİ BÖLÜM YATIRIMLARI TEŞVİK FONU

Fon'un Gelirleri

Madde 19- Fon'un gelirleri aşağıda belirtilmiştir.

- a)Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu gelirlerinin tamamı,
- b)Tütün Fonu gelirlerinin %25'i,
- c) Gerektiğinde Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ve diğer fonlardan yapılacak aktarmalar,
- d)Fon'dan tahsis edilen kredilerin anapara, taksit ve faiz geri ödemeleri,
- e) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili mevzuata aykırı davranılması nedeniyle yatırımcılardan tahsil edilen tutarlar ve Fon kaynaklı kredinin öngörülen şekilde kullanılmaması sonucu geri alınan anapara ve cezai faizleri,
- f)Dahilde İşleme Rejimine aykırı davranılması sonucunda irat kaydedilen teminatlar,
- g) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili mevzuat çerçevesinde ödenmesi gereken teminatlar ve dahilde işleme rejimine göre yapılan tahsilatlar,
- h)İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde irat kaydedilen teminatların tamamı.

Fon'dan Yapılacak Ödemeler

Madde 20- Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak, yatırımların yönlendirilmesi ve desteklenmesi için her yıl bütçe kanunuyla Yatırımları Teşvik Fonuna konulan ödenek çerçevesinde, teşvik belgeli olup olmadığına bakılmaksızın mevzuatında öngörülen usul ve esaslara göre düşük faizli yatırım ve işletme kredisi öngörülebilir.

A) Fon'dan Yapılacak Diğer Ödemeler

Fon'dan aşağıda belirtilen ödemeler yapılabilir:

- a) Fon ve Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu ile ilgili olarak açılacak davalar ve yapılacak icra takiplerine ilişkin harç ve masraflar, görülmekte olan davalar sırasında görevli bankalarca yapılması gerekli masraflar, Fon aleyhine sonuçlanan davalarla ilgili olarak geri verilmesi gerekli tutarlar ile mahkeme ve icra masrafları gibi giderler,

b) Maddi hata ve matrah değişikliği gibi nedenlerle idari ve adli makamlarca Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'na fazladan yatırıldığı tespit edilen tutarlardan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca iade edilecek tutarlar,

c) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili olarak mevzuatında öngörülen ödemeler,

d) Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar, Yarım Kalmış İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş veya Kısmen Geçmiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılmasına Dair Karar, Tabii Afetten Zarar Gören Yatırımların (Küçük ve Orta Boy İşletmeler Dahil) Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Karar ile Yatırımları Teşvik Fonundan ödeme yapılması öngörülen Bakanlar Kurulunca çıkarılan diğer kararnamelere istinaden yapılacak ödemeler,

e) Yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili daha önceki kararlarda belirtilen hükümler çerçevesinde müktesep hak olarak öngörülen ödemeler,

f) 12/5/1988 tarihli ve 88/12944 sayılı Karar ve bu Karar'a ilişkin tebliğlere göre ilgili mevzuatında öngörülen esaslar çerçevesinde yapılacak ödemeler,

g) Fon'un gelirlerinin %0.2'sini geçmemek kaydıyla, Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü ile Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğüne yurtiçi ve yurtdışında araştırma, eğitim ve tanıtım faaliyetlerinde bulunulması, sektörel incelemeler yapılması ve gelişmelerinin izlenmesi, yatırımların değerlendirilmesi ve takibinin yapılması için gerçekleştirilecek harcamalar.

Yukarıda belirtilen ödemelerin yapılabilmesi için ilgililer; Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu taahhütlerinden olan yatırım kredileri ve ihtisas kredilerine yapılması gereken faiz farkı iadesi veya destekleme primi ödemelerine ilişkin talepler ile maddi hata, yetkili mercilerce kabul edilen matrah değişikliği gibi nedenlerle idari ve adli makamlarca Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu'na fazladan yatırıldığı tespit edilen fon kesintilerinin iadesi konusunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na, diğer konularda ise Müsteşarlığa müracaat ederler.

B) Ödeme Prosedürü

Bu Karar çerçevesinde aracı bankalar ile kurum ve kuruluşlara yapılacak aktarmalar, taleplerin Müsteşarlık kayıtlarına intikal tarihi sırasına göre gerçekleştirilir.

Tabii afete maruz kalınması sebebiyle ekonomisi etkilenen, ticari ve sınai faaliyetleri sekteye uğrayan yatırımcıların, Fon'dan aktarılan krediye taalluk eden borçlarının ertelenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemeye Müsteşarlığın bağlı olduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

C) Uygulama Esasları

Bu Karar'ın 10 uncu maddesi çerçevesinde kullanılacak Fon kaynaklı kredilerin faiz oranı yatırım kredileri için %15, işletme kredileri için %25'tir. Fon kaynaklı kredilerin miktarı, vadesi ve geri dönüşü ile ilgili usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca çıkarılacak tebliğlerle belirlenir. Fon kaynaklarından kullanılacak kredilerin faiz oranlarını ekonominin seyrine göre %100'üne kadar artırmaya veya azaltmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir. Fondan kredi öngörülen daha önceki kararlara göre kullanılan kredilerin bakiyeleri için tabii oldukları kararname hükümlerine göre uygulanması gereken faiz oranını aşmamak kaydıyla yeni belirlenen faiz oranları uygulanır.

Fon'a Tahsilat

Madde 21- Fon'dan ödenen tutarların geri alınması ile ilgili usul ve esaslar aşağıda belirtilmiştir.

a) İlgili Karar ve tebliğlere aykırılık sonucu geri alınması gereken destekleme primleri ile besicilik işletme kredileri Türkiye Kalkınma Bankası ve T.C. Ziraat Bankasına,

b) Yatırım kredilerine ilişkin faiz farkı iadesi tutarları, gerçek dışı ihracatla ilgili işlemlerde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına intikal ettirilen raporların incelenmesi sonucunda tespit edilecek faiz farkı iadesi ve destekleme primi tutarları, bu tutarlara tahakkuk ettirilecek cezai faizi ile birlikte tahsili için gerekli işlemler ile Fon kaynaklı kredilere ilişkin olarak bankalarca düzenlenen global itfa planlarına göre kontrolü neticesinde süresinde ödenmeyen ana para taksit ve faizlerinin mevzuat hükümleri çerçevesinde tahsiline ilişkin işlemler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına,

c) Çeşitli Bakanlar Kurulu Kararları uyarınca tahsis edilen kredilerin vadelerinde ana para taksit ve faiz ödemeleri ile bunların dışında tahsili gereken alacaklar ilgili aracı bankalar ve/veya kurumlarca

tahsil edilerek Fon'a yatırılır.

Fon için ilgili mali yıl bütçesinden ayrılan ödenek Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'un gider hesabına aktarılır. Ayrıca aracı bankalar nezdinde sözkonusu Fon adına tali nitelikte bir gelir-gider hesabı da açılabilir. Müsteşarlık gerektiğinde tali hesapta biriken miktarları ana hesaba aktarmaya ve bu konuda her türlü işlemi yapmaya yetkilidir.

Aracı Bankalar ve Yatırımcıların Sorumluluğu

Madde 22- Aracı bankalar ve yatırımcıların sorumluluğu aşağıda belirtilmiştir.

a) Fon kaynaklı kredi uygulamasını yürütmekle görevlendirilmiş bankalar tarafından yapılacak inceleme sonucunda kullanılması öngörülen kredi tutarı kadar meblağ yatırımcılara ödenmek üzere Fon gelirleri de dikkate alınarak Müsteşarlığın uygun görüşüne istinaden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca aracı bankalara aktarılır.

b) Aracı bankalarca, ilgili Bakanlar Kurulu Kararında aksi belirtilmedikçe yatırım ve/veya işletme kredilerinin aktarma tarihinden itibaren en geç 5 iş günü içinde ilgili yatırımcıya kullanılması zorunludur. Kredinin 5 iş günü içinde kullanılamaması halinde kullanılamayan kredi tutarı en geç müteakip 5 iş günü içinde Fon hesabına iade edilir. Aksi takdirde kredinin banka hesaplarına geçtiği tarih ile Fon hesabına iade edildiği tarih arasında geçen süre için ilgili bankanın kısa vadeli kredilere genel olarak uygulayacağı ilan ettiği kredi faiz oranı üzerinden faiz alınır.

c) Krediyeye aracılık eden bankalar, kredilerin amacına uygun olarak kullanılmasından ve kredilere ait anapara taksit ve faizlerinin zamanında Fon'a yatırılmasından sorumludurlar. Aracı bankalar, anapara taksit ve faizlerini yatırımcılardan tahsil edilip edilmediğine bakılmaksızın, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına tevdi ettikleri global itfa planına göre 5 iş günü içinde Fon'a yatırmak zorundadırlar. Aracı bankalarca süresinde Fon'a yatırılmayan tutarlara, Fon'a yatırıldıkları tarihe kadar, bu bankaların kısa vadeli kredilere genel olarak uygulayacağı ilan ettiği faiz oranı üzerinden cezai faiz tahakkuk ettirilir.

d) Yatırımın gerçekleşmemesi veya teşvik belgesinin iptal edilmesi halinde Fon'dan kullanılan kredinin, ilgili bankanın kısa vadeli kredilere uygulayacağı ilan ettiği faiz oranı üzerinden tahakkuk ettirilecek faizi ile birlikte 5 iş günü içinde Fon'a yatırılması zorunludur.

e) Aracı bankalar yapacakları aracılık işlemlerinden dolayı krediye tahakkuk eden faizin azami 4 puana kadar olan kısmını komisyon olarak alabilirler. Bunun dışında ücret, komisyon gibi isimler altında başkaca hiçbir karşılık talep edemezler.

f) Aracı bankaların mükellefiyetlerini bu Karar hükümleri çerçevesinde yerine getirmemeleri halinde, Müsteşarlıkça Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına verilecek talimata istinaden ilgili bankanın anılan Banka nezdindeki karşılık hesabından virman yapılmak suretiyle tahsili cihetine gidilir.

Tahsil Usulü

Madde 23- Fon'a tahsilat aşağıdaki şekilde yapılır:

- a) Bu Karar ve daha önceki Kararlar uyarınca süresinde tahsil edilemeyen alacaklara 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri tatbik edilir.
- b) Ana para taksit ve tahakkuk eden faizlerinin ve bunlara bu Karar esaslarına göre tahakkuk ettirilecek cezai faizlerin Fon'a yatırılmaması halinde bu tutarların tahsilinde de 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulanır.
- c) Fon'dan ödenen tutarların fazla ödendiğinin tesbiti halinde, bu miktar 6183 sayılı Kanun hükümleri uyarınca ilgili yatırımcılardan Fona tahsil edilir.

Madde 24- Aracı bankalar kanalıyla Fon'dan kullanılan Fon kaynaklı kredilerin vadesinden önce Fon'a iadesinin yapılması talebinde bulunulması halinde, Fon'a iade tarihi ile itfa planında belirtilen vade sonuna kadar olan devre için faiz tahakkuk ettirilmez. Vadeden önce aracı bankalara intikal ettirilen Fon kaynaklı krediye ilişkin iade tutarlarının bu bankalarca 5 iş günü içinde Fon'a iadesinin yapılması zorunludur. Aksi takdirde, aracı bankalara bu Karar'ın 22 nci maddesi hükmü uygulanır.

Fon'un Yönetimi ve Denetimi

Madde 25- Fon'dan kredi tahsisi ve ödemelerle ilgili işlemlere aracılık edecek bankalar ve diğer kuruluşların tespiti, kredilerin ve ödemelerin (vadesi ve faiz oranları dahil) işleyişine ilişkin esas ve usuller Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'nca belirlenir.

Aracı bankalar ile kurum ve kuruluşlara yapılacak aktarmalar Müsteşarlığın bağlı olduğu Devlet Bakanının onayı ile yapılır. Fon'un yönetimi Müsteşarlıkça, denetimi Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nca yapılır.

Geçici Madde 1- Daha önceki Kararlara istinaden düzenlenmiş ve Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva etmeyen teşvik belgelerinden;

- a) Yatırım süresi sona ermiş olmakla birlikte tamamlama vizesi yapılmamış veya Müsteşarlık kayıtlarına göre hiç işlem görmemiş olanlar firma talebi olmaksızın,
- b) Fiziki olarak gerçekleşen veya yatırım süresi devam etmekle birlikte mevcut haliyle tamamlama vizesi yapılması istenenler firma talebine istinaden

Müsteşarlık veya Müsteşarlıkça görevlendirilen Valilikçe (yatırımın bulunduğu il) veya Ticaret ve Sanayi Odası'nca (sadece Sanayi Odası bulunması halinde Sanayi Odası, gemi ve yat inşası ile tersane yatırımlarında Deniz Ticaret Odası) düzenlenen ekspertiz raporlarına istinaden teşvik belgesi konusu yatırımın bütünlüğü ile, ilgili Karar ve teşvik belgesindeki kayıt ve koşullara bakılmaksızın gerçekleşen değerler üzerinden tamamlama vizeleri yapılır. Ekspertiz işlemi yapan ve raporunu düzenleyen merci tarafından tamamlama vizeleri doğrudan teşvik belgeleri üzerine dercedilerek sonucundan Müsteşarlığa bilgi verilir.

Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva eden teşvik belgelerine ilişkin tamamlama vizesi işlemleri, talep edilip edilmediğine bakılmaksızın resen Müsteşarlıkça veya Müsteşarlığın görevlendireceği bankalar veya yukarıdaki fıkrada belirtilen kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenecek ekspertiz raporlarına istinaden yapılır. Ancak yatırımın fiziki olarak tamamlanmış olup olmadığına bakılmaksızın, ilgili Karar ve teşvik belgesindeki kayıt ve koşullara bağlı kalınmadan tamamlama vizesi yapılan yatırımlarda fazladan prim veya kredi kullanılmış olması halinde fazladan yararlandırılan destek unsurları ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde geri alınır. Bu teşvik belgelerinden 31/12/1999 tarihine kadar tamamlama vizesi başvurusunda bulunulmamış olması sebebiyle iptal edilen ancak

henüz müeyyide uygulanmamış olan söz konusu teşvik belgelerine ilişkin tamamlama vizesinin yapılmasının talep edilmesi halinde bu fıkrada belirtilen hükümler çerçevesinde işlem yapılır.

Gerçekleşen haliyle tamamlama vizesi yapılan teşvik belgesinde kayıtlı oran üzerinden kullanılan özkaynağa tekabül eden kredi miktarının aşılması halinde aşılan miktara tekabül eden vergi, resim ve harçlar ile teşvik belgesindeki ihracat taahhüdünün süresi içerisinde yerine getirilememesi durumunda yararlanılan vergi, resim ve harçlar 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde geri alınır.

Bu şekilde işlem yapılan belgeler konusu yatırımların bakiye kısımları için talep edilmesi halinde, sektörün durumu da dikkate alınarak yürürlükteki mevzuat hükümleri çerçevesinde yeni teşvik belgesi düzenlenebilir.

Müştaşlıkça veya görevlendirilen kurumlarca yatırım yeri tespit edilemeyen veya süre uzatımı alamayan teşvik belgeleri ise Resmi Gazete'de ilan edilmek suretiyle iptal edilmiş sayılır.

Geçici Madde 2- Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve 98/10755 sayılı Kararnameden önceki Bakanlar Kurulu kararlarına göre Fon Kaynaklı Kredi ihtiva eden teşvik belgelerine (31/12/1999 tarihine kadar tamamlama vizesi başvurusunda bulunulmamış olması sebebiyle iptal edilmiş ancak henüz müeyyide uygulanmamış olanlar dahil), bu Karar'ın yürürlük süresi içinde talep edilmesi halinde, söz konusu prim veya kredilerin kullanılmadığının tevsik edilmesi veya yararlanılan bu destek unsurlarının 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde iade edilmesi kaydıyla, 30/6/2001 tarihine kadar ek süre verilir. Bu süre sonunda yatırımın tamamlanmaması halinde bu Kararın geçici 1 inci maddesi hükmü uygulanır.

Kaynak Kullanımını Destekleme Primi, Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi ihtiva etmeyen daha önceki yıl Kararlarına ve 98/10755 sayılı Kararnameye göre düzenlenen teşvik belgelerine 31/12/2001 tarihine kadar ek süre verilebilir. Teşvik belgesinin düzenleniş tarihi itibarıyla yatırım bitiş tarihi bu tarihten sonraya tekabül eden teşvik belgelerine ise, yatırım bitiş tarihini müteakiben, talep edilmesi halinde; belgede kayıtlı yatırım süresinin azami yarısı kadar ek süre verilebilir. Bu süreler sonunda yatırımın tamamlanması gerekmektedir. Aksi takdirde, sağlanan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca geri alınır.

Geçici Madde 3- Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılan yatırımlar ile 4/6/1985 tarihli ve 3213 sayılı Kanunun 9 uncu maddesi hükmü gereği bu yörelerde uygulanan destek unsurlarından istifade ettirilen yatırımlar için düzenlenmiş ve halen geçerli olan;

- a. KDV+10 puan oranında KDV desteği veya teşvik primi ihtiva eden,
- b. 1/8/1998 tarihinden önce onaylanmış yerli makine ve teçhizat listesinde yer alan,
- c. 1/8/1998 tarihinden sonra satın alınması sebebiyle KDV desteğinden yararlanamayarak istisnadan yararlanan

teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizata, bu makine ve teçhizatın KDV'siz fatura bedelinin % 10'u oranında, Fonun imkanları çerçevesinde destek sağlanır.

Bu yörelerde uluslararası ihale neticesi yapılan teşvik belgeli yatırımlarda, ihalenin Türkiye'de yerleşik firmalarda kalması halinde yatırımcı firma yerine, ihaleyi kazanan firmalar için de aynı uygulama yapılır. KDV desteği uygulaması ilgili mevzuatı uyarınca yapılır.

Diğer taraftan, gemi ve yat inşa yatırımları için düzenlenmiş ve sabit yatırım üzerinden KDV desteği veya teşvik primi öngörölmüş bulunan teşvik belgelerine ilişkin destek uygulamasına ilgili mevzuatı çerçevesinde devam edilir.

Geçici Madde 4- Teşvik belgesi kapsamında yapılmış bulunan üretim tesisleri ve bu tesislere ilişkin gayrimenkullerin 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununda değişiklik yapan 25/5/1995 tarihli ve 4108 sayılı Kanuna göre kurulmuş veya kurulacak şirketlere aynı sermaye olarak konulmak üzere devri Müsteşarlığın iznine tabidir. Bu durumda, teşvik belgesinin tamamlama vizesinin yapılması kaydıyla, destek unsurları (Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi ve Fon Kaynaklı Kredi dahil) geri alınmaz. 4108 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde kurulmuş veya kurulacak şirketin 5 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan yatırımları için teşvik belgesi düzenlenir.

Yürürlükten Kaldırılan Hükümler

Madde 26- 23/2/1998 tarihli ve 98/10755 sayılı, 22/2/1999 tarihli ve 99/12475 sayılı, 14/4/1999 tarihli ve 99/12656 sayılı kararnameler yürürlükten kaldırılmıştır.

Yürürlük

Madde 27- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

Madde 28- Bu Karar'ı Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Devlet Bakanı yürütür.

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN YATIRIMLARINDA DEVLET YARDIMLARI HAKKINDA KARAR

KARAR SAYISI:2001/1822

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarih ve Sayısı:18.01.2001/24291

Amaç

Madde 1- Bu Karar, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normlarına ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak desteklenmelerini, uluslararası düzeyde rekabet edebilmelerini teminen üretim, kalite ve standartlarını artırmalarını, istihdam yaratmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Kapsam

Madde 2- Bu Karar,

- a) İmalat (çırçır ve entegre olmayan paketleme yatırımları hariç)
- b) Tarımsal Sanayi (tarım ürünlerini işleyerek değerlendiren ve/veya pazara hazırlamaya yönelik faaliyette bulunan her türlü tarım işletmeleri ile soğuk hava depoları dahil)
- c) Turizm(Konaklama Tesisleri)
- d) Eğitim ve Sağlık
- e) Madencilik
- f) Yazılım geliştirme

yatırımlarından, sektörel ve bölgesel kısıtlamalar dikkate alınarak, Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığınca yayımlanacak genelgelerle belirlenen faaliyetleri kapsar.

Ayrıca bu Karar çerçevesinde;

a) İmalat ve tarımsal sanayi sektöründe faaliyette bulunan işletmelerden; kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamının net tutarı 400 milyar Türk Lirasını aşmayan;

- 1) 50 ila 250 işçi çalıştıran orta ölçekli,
- 2) 10 ila 49 işçi çalıştıran küçük ölçekli,
- 3) 1 ila 9 işçi çalıştıran mikro ölçekli,

işletmelerin yatırımları (EK-1’de yer alan gelişmiş yörelerde araştırma ve geliştirme yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen özel organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri dahil organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinde yapılacak yatırımlar hariç komple yeni yatırımlar için KOBİ teşvik belgesi düzenlenmez.),

b) Çanakkale il sınırlarının güneyi ile İçel il sınırlarının doğusu arasında kalan 3 km. derinliğindeki kıyı şeridi ve Nevşehir ilinde Merkez, Ürgüp ve Avanos ilçe sınırları dışında yapılacak turizm yatırımları (konaklama tesisleri) ile mevcut konaklama tesislerinin modernizasyon yatırımları,

c) Kalkınmada öncelikli yörelerde sağlık alanında yapılacak yatırımlar,

d) Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak eğitim yatırımları ile gelişmiş ve normal yörelerde yapılacak ilk ve orta eğitim yatırımlarına ait tevsi ve modernizasyon yatırımları,

- e) Madencilikle iştgal eden işletmelerin, istihraç, işleme veya zenginleştirme yatırımları,
f) Yazılım geliştirme yatırımları

KOBİ yatırımları olarak nitelendirilir.

Tanımlar

Madde 3- Bu Karar'da geçen;

Müşteşarlık: Hazine Müşteşarlığını,

Fon: Yatırımları Teşvik Fonunu,

Aracı Bankalar:Türkiye Halk Bankası A.ř., Türkiye Kalkınma Bankası A.ř., Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.ř. ve Sınai Yatırım Bankası A.ř.,

KOBİ:Bağımsız nitelikteki veya sermayesinin en fazla %25'i büyük işletmelere ait olan küçük ve orta ölçekli işletmeler ile mikro işletmeleri,

KOBİ teşvik belgesi:KOBİ Yatırım teşvik belgesini,

KOBİ Yatırımlarına Ortaklık şirketleri: Küçük ve orta ölçekli işletmeler ile mikro işletmelerin yatırımlarına ortak olmak suretiyle finansman desteği sağlamak ve danışmanlık hizmeti vermek üzere kurulmuş işletmeleri,

Kredi Garanti Kuruluşları: Münhasıran KOBİ'lere kredi teminatı sağlamak üzere kurulan ve bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançları teminat sorumluluk fonlarına ekleyen ve bu fonları ortaklarına dağıtmayan kuruluşları

ifade eder.

KOBİ Teşvik Belgesi

Madde 4- KOBİ'lerin makine ve teğizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi alımlarının desteklenmesi amacıyla Müşteşarlıka KOBİ teşvik belgesi düzenlenir. Bina inşaat harcamaları sadece turizm (konaklama tesisleri), eğitim ve sağlık yatırımlarında dikkate alınır.

Destek unsurlarından yararlanabilmek için KOBİ teşvik belgesine konu bina inşaat, makine ve teğizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi teminine yönelik yatırımın, 400 milyar Türk Lirasını aşmaması gerekmektedir.

Aracı bankalara yapılacak KOBİ teşvik belgesine ilişkin müracaatlarda;

- a. Turizm yatırımlarında Turizm Bakanlığından alınacak Turizm Yatırım Belgesi (21/1/1998 tarihli ve 4325 sayılı Kanun kapsamında arazi tahsisi yapılmasının söz konusu olması halinde bu belge teşvik belgesinin düzenlenmesi safhasında aranmaz.) ve/veya işletme belgelerinin,
- b. Sağlık yatırımlarında Sağlık Bakanlığından alınacak izin belgesinin,
- c. Eğitim yatırımlarında Milli Eğitim Bakanlığından alınacak izin belgesinin,
- d. İstihraca yönelik madencilik yatırımlarında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden İşleri Genel Müdürlüğünden alınacak İşletme Ruhsatı ve izni veya Maden İşleri Genel Müdürlüğünce onaylanmış (kamu kurum ve kuruluşlarının uhdesindeki maden sahalarıyla ilgili rödüvans sözleşmelerinde bu onay aranmaz) işletme ruhsatlı sahaya ait rödüvans sözleşmesinin,

- e. Tersane (gemi inşa ve onarım tesisleri) yatırımlarında Denizcilik Müsteşarlığından alınacak uygun görüş yazısının

ibraz edilmesi zorunludur.

KOBİ teşvik belgesine ilişkin talebin Müsteşarlıkça uygun görülmesi halinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat kaydedilmek üzere, gelişmiş ve normal yörelerde yapılacak yatırımlarda 100 milyon Türk Lirasının, kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda ise 50 milyon Türk Lirasının yatırılması zorunludur.

Yatırımcı tarafından ilk başvuru,

- a. Turizm, eğitim, sağlık ve tarımsal sanayi yatırımları için Türkiye Kalkınma Bankasının,
b. Diğer yatırımlar için diğer aracı bankaların

ilgili şubelere yapılır.

Yatırımcı adına düzenlenecek KOBİ teşvik belgesi için Müsteşarlığa müracaat, yatırımcı adına aracı bankalar tarafından yapılır. Aracı bankalar KOBİ teşvik belgesine bağlanmasını talep ettikleri yatırım ile ilgili bilgi ve belgeleri, Müsteşarlığın belirleyeceği ayrı bir format içinde temin eder. Bu bilgilerin doğruluğundan ve talebin ilgili karar ve tebliğlere uygunluğundan aracı bankalar sorumludur. Bu format içeriğinde yer alan bilgilerden Müsteşarlıkça belirlenen kısımları, yatırımcı tarafından ek bir form ile yatırımcının bağlı bulunduğu Odaya (Sanayi Odası, Ticaret Odası, Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkarlar Odası) tasdik ettirilir.

Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar hükümlerine göre düzenlenmiş ve halen geçerli olan Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında bulunan makine ve teçhizat için KOBİ teşvik belgesi düzenlenmez ve bu Karar hükümlerinden yararlandırılmaz.

Yatırımın Süresi ve Tamamlama Vizesi

Madde 5- Yatırımın gerçekleşmesi ile ilgili takip, kontrol ve sorumluluk aracı bankalara aittir.

KOBİ teşvik belgesinde bina inşaat harcaması öngörülen yatırımlara en fazla iki (2) yıl, diğer yatırımlara ise bir (1) yıl süre verilir. Bu süre içinde tamamlanamayan yatırımlarla ilgili olarak, itfa planında bir değişiklik yapılmaması koşuluyla, haklı sebepler dikkate alınarak Müsteşarlıkça belirlenecek esaslar çerçevesinde aracı bankalar tarafından 12 aya kadar ek süre verilebilir.

Öngörülen süre veya ek süre bitimini müteakip üç ay içinde yatırımın tamamlanıp tamamlanmadığı aracı bankalarca tespit edilerek Müsteşarlığa bildirilir. Müsteşarlık tarafından hazırlanarak aracı bankalara bildirilen yatırımın mali ve fiziki gerçekleşme durumunu içeren Yatırım Tamamlama Formuna uygun olarak tamamlanmış yatırımlarla ilgili yatırım tamamlama vizesi aracı bankalarca yapılır ve en geç üç ay içinde Müsteşarlığa bildirilir. Tamamlanmayan veya Yatırım Tamamlama Formu yukarıda belirlenen süre içinde Müsteşarlığa intikal etmeyen yatırımlara ait KOBİ teşvik belgeleri iptal edilmiş sayılarak sağlanmış olan destek unsurları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun çerçevesinde ilgililerden geri alınır.

Serbest Bölgelerde Yapılacak Yatırımlar

Madde 6- KOBİ'lerin serbest bölgelerde sadece imalat sektöründe yapacakları yatırımları için KOBİ teşvik belgesi düzenlenebilir. Bu yatırımlar için sadece 15 inci maddenin (A) bendinde gelişmiş yöreler için belirlenen oranlarda yatırım ve işletme kredisi öngörülebilir

Kredi Garanti Kuruluşlarınca Garanti Altına Alınan Krediler

Madde 7- Kredi Garanti Kuruluşlarınca KOBİ teşvik belgeli yatırımlarla ilgili olarak bir takvim yılı içinde verilen toplam teminatın %10'unu geçmemek kaydıyla, Kredi Garanti Kuruluşlarının bu

sürede üstlendikleri garanti/kefalet dolayısıyla bankalara ödemek zorunda kaldıkları toplam tazmin tutarlarının %50'si Fondan karşılanabilir. Kredi Garanti Kuruluşlarınca tazmin edilen garanti/kefaletler dolayısıyla firmalara karşı ortaya çıkan alacaklarına mahsuben Kredi Garanti Kuruluşlarınca yapılacak tahsilatların aynı oranda Fon'a iadesi zorunludur.

Kredi Garanti Kuruluşlarının üstlendikleri garanti/kefalet dolayısıyla Fon'dan karşılanan bakiye tazmin tutarları ise garanti/kefil oldukları KOBİ'lerden 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine istinaden Fon'a tahsil edilir.

KOBİ Yatırımlarına Ortaklık Şirketlerinin Yatırımları

Madde 8- KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerine, bir önceki yılda KOBİ'lere iştirak edilen toplam sermaye payının %20'sini geçmemek kaydıyla, aracı bankalar kanalıyla Fon'dan kredi kullanılabilir. Söz konusu şirketlerin bu krediden yararlanabilmeleri için;

- a) Toplam sermaye katkısının ödenmiş sermayenin 3 katını geçmemesi,
 - b) Sermaye katkısının KOBİ'lerin sabit yatırım projeleri için yapılması ve KOBİ'lerde sermayenin en fazla %25'i kadar olması,
 - c) KOBİ'lere sermaye payı konulmak suretiyle oluşturulacak ortaklığın en geç 10 yıl içinde sona ereceğine dair aracı bankaya taahhütte bulunulması,
 - d) KOBİ ile borç alacak ilişkisine girilmemesi
- gerekmektedir.

KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerinin kullanabilecekleri azami kredi miktarı bir takvim yılı içinde 600 milyar Türk Lirasıdır.

Kullanılabilecek kredi dört yıl vadeli olup, anapara ve faiz ödemeleri altışar aylık dönemler halinde yapılır. Bu kredinin faiz oranı %15'tir.

KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketlerine tahsis edilen Fon kaynaklı kredinin uygulaması, geri alınması, takibi ve benzeri konulara ilişkin usul ve esaslar bu Karar'ın 15 inci maddesi çerçevesinde yürütülür.

Destek Unsurlarında Bölgesel Ayırım

Madde 9- Destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmıştır (EK 1). Kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki iller, Yüksek Planlama Kurulu kararları ile yeniden belirlenebilir.

Uygulanacak Destek Unsurları

Madde 10- KOBİ yatırımları için öngörülebilir destek unsurları şunlardır:

- a) Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,
- b) Yatırım indirimi,
- c) Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası,
- d) Vergi, resim ve harç istisnası,
- e) Fondan kredi tahsisi.

Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası

Madde 11- Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar'ın ilgili hükümleri çerçevesinde, KOBİ teşvik belgesi kapsamında makine ve teçhizatın ithaline izin verilebilir. Ancak, KOBİ teşvik belgesi kapsamında kullanılmış makine ve teçhizat temin edilemez.

KOBİ teşvik belgesi kapsamında hammadde ve işletme malzemesi ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı'nda öngörülen oranlarda Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilir.

Yatırım İndirimi

Madde 12- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca; organize sanayi bölgeleri ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar için yatırım indirimi oranı %100'dür.

Bu Karar kapsamında normal yörelerde yapılacak yatırımlar ile yöre farkı gözetilmeksizin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) yatırımları, ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknopark ve teknoparklarda yapılacak yatırımlar, enerji dahil altyapı yatırımları, Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanında yapılacak yatırımlar, elektronik sanayi yatırımları, gemi ve yat inşa yatırımları, tersane yatırımları, uçak ve helikopter yatırımları, eğitim yatırımları, sağlık yatırımları, turizm yatırımları, maden istihracına yönelik yatırımlar, bilişim teknolojisi yatırımları, yazılım geliştirme yatırımları, genel amaçlı rehabilitasyon merkezleri ve huzurevleri yatırımları, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az birini içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki yatırımlar özel önem taşıyan sektör yatırımlarıdır.

Bu çerçevede özel önem taşıyan sektör kapsamındaki KOBİ yatırımlarına uygulanacak yatırım indirimi oranları ise;

a) Gelişmiş yörelerde yapılacak yatırımlar için %60,

b) Normal yörelerde yapılacak yatırımlar için %100,

c) Gelişmiş yörelerde yapılacak ar-ge yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca belirlenen küçük sanayi siteleri ile küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlar, madencilik, eğitim, turizm(konaklama tesisi) ve yazılım geliştirme yatırımları için %100

olarak uygulanır.

Yatırım indiriminde, Maliye Bakanlığınca her yıl belirlenen asgari yatırım indirimi tutarları esas alınır.

Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası

Madde 13- 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 13 üncü maddesinin (d) bendi gereğince, KOBİ teşvik belgesini haiz yatırımcılara KOBİ teşvik belgesi kapsamında yapılacak yeni makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.

Vergi, Resim ve Harç İstisnası

Madde 14- 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanunun Geçici 2 nci maddesine göre, yatırımın tamamlanmasını müteakip 2 yıl içinde 1.000 ABD Doları tutarında ihracat yapılacağına dair aracı

bankaya taahhütte bulunulması kaydıyla ilgili mevzuat çerçevesinde yapılacak yatırımlar vergi, resim ve harçlardan istisna edilirler.

Fon'dan Kredi Tahsisi

Madde 15- KOBİ yatırımları için aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde Fon'dan yatırım ve işletme kredisi tahsis edilebilir.

A) Fon'dan Kredi Tahsisinin Şartları

Fon kaynaklı krediler sadece makine ve teçhizat alımı için (turizm, eğitim ve sağlık yatırımlarında bina inşaat harcamaları dahil olup, bu miktar sabit yatırımın %20'sini geçemez) yatırım kredisi ile hammadde ve işletme malzemesi alımına yönelik olarak işletme kredisi şeklinde kullanılabilir.

Fon'dan, imalat ve tarımsal sanayi sektörlerinde yapılacak yatırımlar için faizsiz sabit yatırım tutarının aşağıda belirtilen oranlarında yatırım kredisi tahsis edilebilir.

	Kalkınmada Öncelikli Yöre	Normal Yöre	Gelişmiş Yöre
Mikro ölçekli işletmeler	% 60	% 50	% 40
Küçük ölçekli işletmeler	% 50	% 40	% 30
Orta ölçekli işletmeler	% 40	% 30	% 20

Araştırma-geliştirme yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, teknoparklarda yapılacak yatırımlar ve organize sanayi bölgelerinde (özel organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinden oluşan organize küçük sanayi bölgeleri dahil) gerçekleştirilecek yatırımlar için yukarıda belirtilen oranlara 10 puan ilave edilir.

Turizm yatırımları (konaklama tesisleri) ve yazılım geliştirme yatırımları için orta ölçekli işletmeler sütununda yer alan oranlar, eğitim yatırımları için küçük ölçekli işletmeler sütununda yer alan oranlar, sağlık yatırımları ve madencilik yatırımları için kalkınmada öncelikli yörelerdeki mikro ölçekli işletmeler için geçerli olan oran dikkate alınır.

Öngörülen yatırım kredisi miktarı 200 milyar Türk Lirasını geçemez.

Yatırım kredisi ile birlikte işletme kredisi talep edilmesi halinde; Müsteşarlık ve aracı bankalarca belirlenecek esaslar çerçevesinde hammadde ve işletme malzemesi ihtiyacının karşılanabilmesini teminen, faizsiz sabit yatırım tutarının %20'sine kadar işletme kredisi tahsis edilebilir. Bu miktar 80 milyar Türk Lirasını geçemez.

Sadece işletme kredisi kullanılması halinde ise Fon'dan tahsis edilebilecek azami kredi tutarı 35 milyar Türk Lirasıdır.

Yatırım ve işletme kredilerinin birlikte kullanılması durumunda öngörülecek toplam kredi miktarı azami 280 milyar Türk Lirasıdır.

KOBİ işletmelerinde toplam sabit yatırımın gelişmiş ve normal yörelerde en az %30'unun, kalkınmada öncelikli yörelerde en az %20'sinin özkaynaklardan karşılanması gerekmektedir.

B) Fondan Kullanılan Kredilerin Vadesi, Faizi ve Geri Dönüşü

KOBİ'lere Fon kaynaklarından kullanılan yatırım kredilerinin faiz oranları; kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %10, diğer yörelerde %15'tir. İşletme kredilerine uygulanacak faiz oranı ise kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %15, diğer yörelerde %25'tir. Ekonominin seyrine göre yukarıda belirtilen faiz oranlarının %100'üne kadar artırılmasına veya azaltılmasına Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir. Daha önceki Kararlara göre düzenlenen KOBİ teşvik belgeleri kapsamında kullanılan kredilerin bakiyeleri için de tabi oldukları

Kararname hükümlerine göre uygulanması gereken faiz oranını aşmamak kaydıyla bu maddede belirtilen faiz oranları uygulanır.

KOBİ'lere kullanılacak Fon kaynaklı yatırım kredilerinde vade azami 4 yıl, işletme kredilerinde 2 yıldır. Yatırım kredilerinde 1 yıl ödemesiz dönem uygulanır.

Ödemesiz döneme ait faiz, kalan vade süresi içinde diğer taksitlerle birlikte faiz tahakkuk ettirilmek suretiyle üçer aylık veya altışar aylık taksitler halinde tahsil edilir.

Fon kaynaklı yatırım kredisinin ana para ve faiz ödemeleri ödemesiz dönemi takip eden vadede ana para taksit ödemeleri ile birlikte tahsil edilir.

KOBİ'lere Fondan her yıl tahsis edilecek kaynakların en az %30'u Esnaf ve Sanatkarlar Odalarına kayıtlı KOBİ'lere ayrılır. Talebin %30'u bulmaması halinde aktarılan kaynak diğer Odalara kayıtlı KOBİ'lere kullanılır.

C) Takip ve Sorumluluk

Fon kaynaklı kredi uygulaması, geri alınması, takibi ve benzeri konulara ilişkin usul ve esaslar "Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar" hükümlerine göre yürütülür.

Buna göre, Fon kaynaklı krediler ile ilgili olarak ana para, taksit ve faiz ödemelerine ilişkin yükümlülüklerin aracı banka tarafından yerine getirilmemesi halinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nca ilgili Bankanın karşılık hesabından virman yapma yetkisi Müsteşarlıkça kullanılır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası virman yetkisini Müsteşarlığın yazılı talimatına uygun olarak gerçekleştirir.

Aracı bankalar yapacakları aracılık işleminden dolayı krediye tahakkuk eden faizin azami 4 puanına kadar komisyon alabilirler. Aracı bankalar bunun dışında ücret, komisyon gibi isimler altında KOBİ'lerden başkaca hiçbir karşılık talep edemezler.

Bu Kararın uygulanmasında ortaya çıkacak tereddüt ve ihtilaflarda, Müsteşarlığın görüşü doğrultusunda işlem yapılır.

Madde 16- Fon için ilgili Mali Yıl Bütçesinden ayrılan ödenek Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki "Yatırımları Teşvik Fonu Gider Hesabı"na aktarılır. Ayrıca KOBİ'lerin yönlendirilmesini ve desteklenmesini teminen aracı bankalar nezdinde söz konusu Fon adına tali nitelikte bir gelir-gider hesabı da açılabilir. Müsteşarlık gerektiğinde tali hesapta biriken miktarları ana hesaba aktarmaya ve bu konuda her türlü işlemi yapmaya yetkilidir.

Madde 17- Bu Karar çerçevesinde KOBİ teşvik belgesine bağlanan ve Fon kaynaklı yatırım ve işletme kredileriyle desteklenen yatırımlar için aracı bankalar nezdindeki "Yatırımları Teşvik Fonu Tali Hesabı"na aktarılan tutarlar, aktarma tarihinden itibaren en geç 15 iş günü içinde aracı bankalar tarafından KOBİ teşvik belgesi onaylanan KOBİ'lere kullanılır. Kullanılmayan miktarlar belgeleri onaylanan diğer KOBİ'lere, müteakip 7 iş günü içinde aktarılabilir. Bunun dışındaki uygulamalarda aracı banka Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar'ın 22 nci maddesinde belirtilen hükümlere tabidir.

KOBİ (KOBİ yatırımlarına ortaklık şirketleri dahil)'lere kullanılan kredilere ait ana para taksit ve faizler aracı bankalar nezdindeki tali hesapta tutulabilir. Ancak Fon hesabının izlenmesini teminen aracı bankalar nezdinde açılan tali hesabın gelir ve gider durumunu gösterir haftalık vaziyeti ilgili aracı bankalar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon hesabına bildirir.

Yeniden Değerleme

Madde 18- Fon kaynaklı yatırım ve işletme kredisi azami tutarları, 2 nci maddede öngörülen KOBİ'lerin aktif değerlerine ilişkin azami miktar, 4 üncü maddede yer alan KOBİ teşvik belgesine

konu yatırım tutarı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fon'a irat olarak kaydedilen miktarları her yıl başında bir önceki yıla ait 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre belirlenen yeniden değerlendirme oranı da dikkate alınarak artırmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir.

Şartların İhlali

Madde 19- KOBİ teşvik belgesi şart ve karakteristiklerinin yerine getirilememesi halinde, Müsteşarlık destek unsurlarını kısmen veya tamamen kaldırarak yararlanılan desteklerin geri alınmasını sağlayabilir.

Bu Karar'da belirtilmeyen hususlarla ilgili uygulama, Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar hükümlerine göre yürütülür.

Madde 20- 19/2/1999 tarihli ve 99/12474 sayılı Kararname yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 21- Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 22- Bu Karar'ı Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanı yürütür.

YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARINDA YÖRELER

Gelişmiş Yöre Kapsamındaki İller	Normal Yöre Kapsamındaki İller		Kalkınmada Öncelikli Yöre Kapsamındaki İller	
İstanbul (il sınırları)	Ankara (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Kırşehir Konya Gaziantep	Kastamonu Çorum Artvin	Tunceli Adıyaman Kars
Ankara (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	İzmir (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Sakarya Bolu Burdur	Erzincan Trabzon Sivas	Gümüşhane Bayburt Batman
İzmir (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Bursa (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Kütahya Afyon Tekirdağ	Osmaniye Aksaray K.Maraş	Mardin Van Siirt
Bursa (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Adana (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Yalova İçel Muğla	Kilis Bartın Tokat	İğdır Hakkari Bitlis
Adana (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Antalya (Büyük Şehir Belediyesi hudutları dışı)	Aydın Balıkesir Kırklareli	Çankırı Sinop Ordu	Ardahan Bingöl Ağrı
Antalya (Büyük Şehir Belediyesi hudutları içi)	Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri hariç)	Kayseri Denizli Bilecik	Erzurum Diyarbakır Yozgat	Şırnak Muş Rize
Kocaeli (il sınırları)		Edirne Isparta Manisa	Şanlıurfa Nevşehir Elazığ	Kırşehir Kırıkkale Giresun
		Uşak Düzce Hatay	Amasya Karabük Malatya	Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri)
			Zonguldak Karaman Niğde Samsun	

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, **Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı**, 2000.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, **İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, 1996.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler**, 1999.
- T.C. Başbakanlık DİE, **Genel Nüfus Sayım Sonuçları 1990**.
- T.C. Başbakanlık DİE, **Tarımsal Yapı**, 2000.
- T.C. Başbakanlık DİE, **Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri**, 1999.
- T.C. Başbakanlık DİE, **1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları**.
- Türkiye Bankalar Birliği, **Türk Bankacılık Sisteminde İllere ve Bölgelere Göre Şube Sayısı, Şube Bazında Mevduat ve Kredi Gelişimi 1992-1999**, Mayıs 2000..
- Türkiye Bankalar Birliği, **Bankalarımız 2000**, Mayıs 2001.
- Türkiye Bankalar Birliği, **Türkiye’de İller ve Bölgeler İtibariyle Gelir, Nüfus, Banka Sayısı, Şube Sayısı, Toplam Krediler ve Toplam Mevduat 1990-1999**, Ekim 2001.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, **Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı**, 2000.
- YÖRÜK Sedat, **Yatırımlarda Devlet Yardımları**, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü,
- KOSGEB, **Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili**, Ankara, 1997.
- TEDAŞ, **Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri, 2000**. TEDAŞ-APK, 2001.
- M.E.B., **Lise-Coğrafya**, İstanbul, 2000.
- Anadolu Yayıncılık, **Yurt Ansiklopedisi**.
- İlgili Resmi Gazeteler.